

Juhász Júlia
Kilencvenkét
éve

HOLOKAUSZT-ÉLETEK

4.

JUHÁSZ JÚLIA

Kilencvenkét évem

JUHÁSZ JÚLIA

Kilencvenkét évem

MŰLT ÉS JÖVŐ

KÖNYVEK

A borítón:
A szerző édesanyjával és húgával

ISBN 978 963 9512 76 4
ISSN 1785 962X

© Juhász Júlia, 2013
© Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, 2013

Felelős kiadó: Kőbányai János
Felelős szerkesztő: Juhász Ágnes
Tipográfia és borító: Kálmán Tünde
Tördelőszerkesztő: Jeges Erzszi

[www. multesjovo.hu](http://www.multesjovo.hu)
email: mandj@multesjovo.hu

Nyomás és kötés: G-Print Bt.
Felelős vezető: Wilpert Gábor

A legcsodásabb családnak.

Törődésük, biztatásuk adott életem szavakba öntéséhez alkotóerőt

I. RÉSZ

Gyerekkorom

Király utca 11.

Azt se tudtam, hová legyek örömömben, amikor egy kislányos hang szervuszt köszönt a telefonkagylóból.

– Juci? – hangzott a „szervusz” után.

– Igen. És te? Ugye, a Weisz Rózsi vagy?

Megismertem barátnőm hangját. Ennyi év után!

Nagyobb meglepetés nem is érhetett volna. Semmit se tudtam róla, mióta férjhez ment, és a szomszédunkból Munkácsra költözött.

Megmaradt hát! Él!

Picike, copfos, aranyos kisleány! Látom, amint ott ül a szobában, orcái remegnek, ahogy az erősödő énekhangtól összeér a két hajfonat.

Mi hallgatjuk. Az egész család.

„Gyermekem, óh aludjál,

Alszik a sok kis madár.”

Most hallom, hogy mond valamit a telefonba, de hogy mit? Egy szót se értek belőle. Nagy lehet ott a forgalom.

Azt kiabáltam hát a kagylóba, tele torokból, hátha így megérti:

– Rózsi, látogass meg inkább, holnap, tizenegy felé várlak.

Másnap tizenegykor be is csöngetett.

Istenem, hát a legjobb barátnőm volt, és nem láttam, hírt se hallottam felőle hosszú évek óta! Persze hogy minél előbb tudni akartam, mi minden történt vele, amióta utoljára találkoztunk.

De alighogy hozzákezdett a meséléshez, egyszer csak egy régi képet láttam magam előtt. Rózsi ott ült a konyhánkban, szégyenes ruháskájában, és mohón falta a friss kenyeret, amit imént kent meg finom libazsírral az anyukám.

Soha nem töltötte nálunk az időt úgy, hogy meg ne kértem volna őt:

– Rózsika, énekelj!

Akkor leszállt a csámpás, töredezett hokedliről, és tettetett úrias járással átvonult a szobába.

Bölcsődal. Mindig azt kértem tőle. A Bölcsődalt. És most már... mikor is hallottam utoljára? Legalább tizenöt éve. Muszáj ezzel kezdeni. Úgy éreztem, hogy muszáj. Meg is kértem, akár milyen furcsa:

– Tudod, Rózsika, mennyire szerettem... énekelj el... kérlek...

Zavarban volt. Nem tudta, mit mondjon. Aztán nem mondott semmit, csak énekelt.

*Gyermekem, óh aludjál,
Alszik a sok kis madár.
Pihen erdő és a rét,
Erdőben az őzikek,
Holdfény ragyog odakint,
Szobádba be-betekint,
Rád ragyog a fénysugár,
Gyermekem, óh aludj már.
Aludj, aludj!*

Amíg tartott az ének, nemcsak a hangjában gyönyörködtem, figyelmesen néztem is őt.

Nagyon megviselték azok a rémes évek, amelyeket, mint én, ő is átszenvedett. Mégis ugyanaz a kedves arc, ugyanaz a tiszta tekintet, és a mozdulatokról is ráismernék a régi Weisz Rózsikára.

Süteménnyel, itallal kínáltam, és nemsokára bent voltunk a beszélgetés legközepében.

A haza... Budapest... a rokonok, barátok. Nagyon hiányoznak. Nagyon. És a legborzasztóbb, hogy nem hozhatja magával a gyermekeit, ha néhanapján ideutazhat. Nem engedik.

– Pedig én magyar állampolgár vagyok – tette hozzá, inkább csodálkozva, mint rosszállással.

Aztán kiderült, Rózsika nem csak azért jött el hozzám, hogy egy jót panaszkodhasson. Mindketten a Király utca 11.-ben szü-

lettünk, ott éltük át gyermekéveinket, jóban, rosszban. Azóta nem volt ott – bevallom, én sem –, és most elkapta őt a nosztalgia. Nagyon szeretné látni azt a házat. Egyedül nem menne el, ismerőseit pedig miért érdekelné.

– Persze, ha te is eljönnél...

De mennyire, hogy elmennék! Egészen felvillanyozódtam. Sokszor gondoltam már én is erre, aztán mindig kiment a fejemből. De most, hogy társam akadt, akivel úgysis örömmel töltöm az időt, mindjárt igent mondtam.

Vasárnap délelőtt ott voltam a Király utca 11. előtt. Korábban értem oda, mint ahogy megbeszéltük, de elmentem a ház előtt úgy, hogy nem ismertem rá. Mikor sarkon fordultam, és visszafelé lépve megnéztem a számot a kopott házszámtáblán, elhűlve láttam, hogy bizony, mégis ez az a ház.

Csak hogy milyen állapotban!

Réges-régi, százévesnél is vénebb volt az épület, látszott rajta, hogy emberemlékezet óta nem renoválták: sok rút sebhellyel volt telis-tele. A földszint kövei elszíntelenedtek, a falakról lehámlott a vakolat, a lépcső alá volt dúcolva.

Megálltam a kapu előtt, és míg csak meg nem pillantottam Rózsikát a sarkon, folyton egykori szomszédasszonyunk járt az eszemben. Emlékszem, gyakran nyitva volt náluk az ajtó, és rácsodálkoztam, ahogy egy sámlin ülve fölöttébb furcsa módon reggelizett.

Nem tudom, milyen lötytöt önthetett a csámpás bögréjébe, de azt jól láttam-hallottam, hogy ivott egy kortyot, aztán undorodva elfintorította az orrát: „Pfuj!”, majd felhörpintette a másodikat, utánozhatatlan utálattal megint elfintorította az orrát: „Pfuj!” És ez így ment, míg az utolsó nyelet le nem csúszott a gigáján.

Nem valami hóbortból vagy mások mulattatására „becézgette” imígyen itókáját az öregasszony. A „nincs” önthette bögréjébe a gyomorforgató lötytöt.

Szegények voltak, mint a templom egere. Nem jutott tejre, húsrá, de még kenyérre se mindig futotta.

Sokat koplaltak addig is, amíg bérfizetésekor legalább csusszant valami a borítékba, hát még, mikor öregkorukra nem volt semmi, de semmi jövedelmük.

Akkor még csak a hivatalnokok kaptak nyugdíjat. És hol kapott hivatalt egy biboldó*?

Megjött Rózsika pont a megbeszélrt időre; de addigra egy másik szerencsétlen öregember is az eszembe jutott. Az osztálysorsjátékok szegény bolondja volt ő, a Breitschneider úr. De senki se mondta így a nevét, mindenki csak úgy beszélt róla, hogy „a Breccsnejder bácsi”. Mióta az eszt tudta, mindig nélkülözött, de hite a szerencséjében sohase hagyta el.

– Ha majd egyszer megnyerem a főnyereményt, megveszem ezt a házat, mindenestől – mondogatta. És hiába vesztett egyre másra, mégis bizakodott benne, hogy Vörösmarty szavaival szólva: „Lesz még egyszer ünnep a világon!”

Valahányszor elment szerencsét próbálni, keze fejének forgatásával jelezte, amikor összetalálkoztunk, hogy semmi. Most se nyert. Hányadszor? Századszor? Ötszázadszor?

Aztán – láss csodát – egy szép napon mégiscsak kihúzták az öregember sorsjegyét.

Száz pengő ütötte a markát. Ez annyit ért, mintha most úgy száz-kétszázezer forintot nyert volna.

Ettől a nagy boldogságtól a Breccsnejder bácsi megbolondult. Meztelenre vetkőzött, kiállt az ablakba, és teljes hangerővel dalolta a szomszédok rémületére a „Megállj, megállj, kutya Szerbia” kezdetű világháborús dal maga költötte változatát:

*Megállj, megállj, te pólisi zsidó!
Van-e lopott holmid eladó?
Van még egy pár török sorsjegyem,
Amivel a főnyereményt megnyerhetem.*

Mindenki kinevette, kicsúfolta. Pedig sírni kellett volna rajta.

Mint azon a szép fekete lányon, a Breszler Juliskán is, aki az udvar végén, az asztalosműhely szomszédságában lakott a szü-leivel.

Ő is megbolondult egy szép napon. Az lett a mániája, hogy

* Zsidó

ilyen meg olyan rafinált módokon halálra rémítse az ijedős szomszédokat, akik még nem ismerték a trükkjeit.

A mi lakásunkhoz is odalopakodott holdas estéken, két kezének széttárt ujjai hatalmasaknak, félelmeteseknek tűntek, amint jobbra-balra, körben szétnyitotta és kísértetiesen mozgatta őket a sötét ablak előtt.

Először nagyon megijedtem, de aztán anyuka megmagyarázta, hogy Juliska beteg. Elmebajnak hívják a betegségét. Nem szabad neki visszaszólni vagy kicsúfolni őt – sokszor nehéz ez, de hát mit tegyünk? Nem kergethetjük el se őt, se bolond anyját és süketnéma apját. Ez embertelenség lenne – és jogunk sincs hozzá. El kell fogadnunk őt úgy, ahogy az Isten megteremtette.

De néha azért olyasmit tett a Breszler Juliska, ami több kettőnél.

A ház falánál csúfoscodott egy gödör, úgy két méter hosszú lehetett. Legöregebb szomszédaink se emlékeztek rá, mi célra ásták. Valamire mégiscsak használhatták, mert mész terpeszkedett az alján. A gödör mellé nagy kupacban homokot szórtak, ki tudja most már, hogy miért. A gyerekek élvezettel ugrálgatták át azt a gödröt. Nem gondolkodtak rajta, mi lesz, ha beleesik valaki – megtörténhetett volna, mert hisz a szülők nem vizslathatták lépten-nyomon csemetéik ugrabugrását. Főleg, ahol egyik pici volt, a másik kicsi.

Egy szép nyári napon anyukámmal vásárolni mentünk. Mikor hazaértünk, mit láttam, egek!

Az a bolond leány, a Breszler Juliska nyakig betemette a kishúgomat. Egyfolytában szórt rá a homokot, és azt ismételte: „Én mostan tégedet szépen eltemetlek”.

Anyuka odaszaladt, nagy nehezen kimenekítette a homokból a gyereket, odavitte a vízcsaphoz, levetkőztette, végigmosdatta – de még sokáig remegett a húgom az ijedségtől. Anyuka simogatta, nyugtatgatta, miközben ő maga is egész testében reszketett.

Mikor még mint gyermek a házban laktam, a földszinten pár üzlet sorakozott, odébb városszerte ismert fényképész szította fel az érdeklődést szép, mi több, érdekes felvételeivel. Az udvarban volt még egy nagyméretű, csak hébe-hóba takarított garázs, egy asztalosműhely, sőt, két ló is egy istállóban, amelynek bejáratá-

nál – ez a kép él az emlékezetemben – gyönyörű, nagy hintán fiatalasszony libegtetett egy szőke kisfiút.

És volt még ott három lepusztult lakás is.

Ezekbe nem volt bevezetve a villany, és híre-nyoma sem látszott semmiféle vízvezetéknek. Az udvar végén volt egy falikut, onnan cipelték a vizet a lakásokba.

Emlékszem, anyuka sokszor mesélte, hogy egyszer a kommün után a falikutat teleengedték vízzel, és az összemocskolódott folyadékba papírpénzt pakolt egy munkaruhás férfi.

– Még nem jó – adta tudtul időnként a jelenetet rémülten bámuló szomszédoknak. – Ki kell mosni. Piszkos zsidópénz.

Két házzal arrébb volt egy mulató, azt hiszem, Kék macska volt a neve. Mi, gyerekek, nem tudtuk, milyen az, kik járnak oda. Csak akkor lett érdekes nekünk ez az épület, amikor egész Budapest attól zengett, hogy itt van a walesi herceg: amint apja meghal, ő lesz a király. De csak ha otthagyja azt az idősebb nőt, mert ha elvesz egy elvált asszonyt, akkor nem ülhet a trónra.

Én ezt nem értettem. Megérkezik álomszép kocsiján az, aki király lesz, ha szakít a nemtudommilyennével, és elmegy a Király utcába, egy kis mulatóba. És amikor onnan kijön, éppen olyan részeg ember, mint a többiek, akik mulatni mennek éjnek idején.

Ebben a házban született Rózsika, ide hozott haza engem is az anyukám a Weisz Aliz zsidó szülőotthonból. Itt maradtunk adósak a lakbérrel, jaj de hányszor! Fizettünk volna, de ha egyszer nem maradt rá pénzünk. Ami volt, élelemre kellett: anyukánk bele is halt volna, ha koplálnak a gyerekei.

Egyszer csak elege lett ebből a háziúrnak, és útilaput kötött a talpunkra. Ugyanezt az utat megjárta a Weisz család is, csak ők egy kicsit később kapták meg a kilakoltatási végzést.

Lakott a házban néhány sokgyerekes család, de a legtöbb gyereket Rózsika anyukája szülte a világra.

Négy lány, négy fiú: Zseni, Pepi, Piri, Rózsi, Józsi, Lipót, Feri és Zoltán. Csupa istenadta tehetség. Ha péntek este együtt énekeltek, sokan kimentek az udvarra vagy kinyitották az ablakot – és nem csak a zsidó lakók. Gyönyörűség volt hallgatni őket.

Csakhogy nagyon szegények voltak. Weisz bácsi egy kiskocsin gyümölcsöt árult a Király utcában. Ebből eltartani nyolc gyereket!

Zoltán – Cinának becézték – szólót énekelt előbb a Kazinczy, aztán a Csáky utcai templomban. Amíg ő ott szerepelt, templomjárók lettünk. Elvarázsoló, zengő tiszta hangja volt, és olyan lenyűgöző előadásmódja, hogy az is átélte, szinte megértette, miről van szó, aki egy szót se tudott héberül. Világhírű kántor vagy akár operaénekes is lehetett volna belőle.

Csakhogy közbejött a háború. Behívták munkaszolgálatosnak – és meghalt. Ennyit tudtunk meg róla. Ezt sem hivatalos értesítésből, hanem egy ismerőstől.

Aranyos, bájos fiú volt. Szerelmes voltam belé, de ő ezt nem tudta, mert soha nem viselkedtem úgy, hogy észrevehesse.

Húga, Rózsika a Király utca 11. királynője volt. Amikor énekelt, nem is annyira a szép hangja fogta meg az embert, mint az érzelmek gazdagsága. Ott ült a szobánkban egy széken – sokat volt nálunk –, és az ember sírni tudott volna a gyönyörűségtől.

Aztán kiszabadult a börtönből Weisz néni unokaöccse, Ingberg Ferenc. Hat évre ítélték, úgymond „kommunista tevékenysége” miatt. Megszerette Rózsikát, hamarosan összeházasodtak. Feri Kárpátalján, Munkácson élt, Rózsika is odaköltözött. Ez a terület akkor éppen Magyarországhoz tartozott. De aztán elfoglalták a térséget a szovjetek. Rózsika hát Magyarországon ment férjhez, és egyszer csak a Szovjetunióban találta magát.

A régi vicc jut az eszembe erről.

Kohn bácsit megkérlik, mondja el az életét.

– Az Osztrák-Magyar Monarchiában születtem, Csehszlovákiában jártam ki az iskolákat, Magyarországon nősültem, a Szovjetunióban dolgoztam, és most Ukrajnában élek.

– Kohn bácsi, akkor maga egy világot járt ember!

– Én? Hiszen ki se tettem a lábamat Munkácsról!

***

Mikor Rózsikával beléptünk a házba, én mindjárt a régi lakásunkat kerestem az udvar túloldalán, de mintha elnyelte volna a föld – sehol se találtuk.

Végül megkértünk egy férfit, segítsen megkeresni azt a helyet, ami tizenkét éves koromig az otthonom volt. Kijött velünk az udvarra, és egy lepusztult koldustanyára mutatott. Valami értéktelen holmikat raktározhattak el ott, de zárva találtuk, nem nézhettünk benne körül.

Leverten, elgondolkodva léptem ki a kapun. Arra emlékeztem, hogy kicsi volt a lakásunk, de ilyen lehangoló látványra nem számítottam.

Két család, két külön világ

Amikor világra jöttem, szüleim nagyanyám után Juliannának neveztek el, a héber – illetve jiddis – nevem is az lett, amilyen nevet a nagymama viselt: Jittel – Jitele.

Nem szerettem a nevemet. Mikor újságíró lettem, cikkeimet Falus, majd Juhász Júlia néven szignáltam. A hat könyvem mindegyikén és az újságíró kitüntetésemén is a Juhász Júlia név áll.

Pár nappal születésem után megjelent az udvaron egy rokonunk, és nem suttogva, megindultan, hanem mintha azt mondaná: „Jó napot”, kondoleált* anyukámnak.

Mióta anyuka megtudta, hogy nagypapa halálos beteg, rettgett a naptól, amikor hírül veszi, hogy ő nincs többé. De hogy így tudja meg, hangosan, részvétlenül!

– Mikor? – kérdezte meg, sírással küzdve.

– Június 14-én. Vagy nem? De igen. Hat napja.

Aznap, amikor én megszülettem.

***

Nagyapámat nem ismerhettem meg, apámra nem emlékezem – négyéves voltam, amikor a halál megszabadította az őt másfél évig gyötrő, iszonyú szenvedésektől.

Mégis, nagyon jó ismerőseim voltak mind a ketten – de nem csak nekem, egymásnak is. Két, őket hűen ábrázoló olajfestmény ragyogott szorosan egymás mellett a falon, amíg csak az egyik költözködésnél valaki el nem lopta az alkotásokat. Apám és nagy-

* Részvétet nyilvánított.

apám úgy festett egymás szomszédságában, mintha beszélgetnének.

Szép ember volt a nagyapám: magas, vállas, és gondosan ápolt szakállat viselt – ezt láttam a róla készült képen. Apám is magas volt, de vékony. És nem volt se szakálla, se bajusza.

A két ember – két külön világ.

Nagyapa világa a szilárd hité, a megállapodottságé, a bölcsességé, apukáé a jókedvé, a szórakozásé. Ő a kávéházakban lelt rá arra, amit legjobban szeretett. A zenére, a vidám társaságra és a biliárdpartikra. Élt-halt ezért a sportért játékosága miatt. Meg azért is, mert őt a világ nem mint kereskedőembert tartotta számon, aki vesz és elad – ebből minden bokorban akad. Azt figyelték bámulói tátott szájjal, amint a dákót jobb kezével megragadva úgy húzza végig bal keze ujjai között hátul, a derekán, hogy a vidáman futó, fürgé golyók egymáshoz ütődése elemeire szórja szét azok szabályos formáját, és belöki valamennyit a lyukakon át az asztal mélységébe.

A biliárdjáték töltötte ki apuka napjait, amíg a betegség nem láncolta őt az ágyhoz. Az egész élet egy nagy biliárdterem. Vidáman futkosnak a golyók az egyik, majd a másik sarokba, aztán mind eltűnik pillanatok alatt egy gödörben.

***

A sárvári főrabbi legidősebb lánya már elmúlt huszonnyolc éves, amikor egy budapesti sadchen* egy Friedmann Zsigmond nevű, már nem fiatal férfinak azt ajánlotta, hogy őt vegye feleségül. Járt Sárváron, ismeri azt a leányt, és „ne éljek”, ha körbejárva a világot, hozzá hasonlót talál.

Igaz, hogy ha Fischer Bertát nőül veszi – fogja meg a szék élet! –, egy huncut vasat se kap hozományul, de egy valódi drágakövet visz haza ezzel a lánnyal.

Apukám az órás mesterséget tanulta ki, majd egy pénzesztárral nyitott egy kis órásüzletet – ebből származott a jövedelme.

* Házasságközvetítő.

Ami nem volt fényesnek mondható. Az isten se kereskedőnek teremtetette a vőlegényt.

Tudta ezt nagyapám is – a sárvári főrabbi –, mégis hozzáadta a lányát. Hogyne adta volna hozzá! Már négy éve szedte áldozatait a háború, mind több férfit parancsoltak be katonának. Közel s távolban alig volt házasodni akaró zsidó férfi, hát még olyan, aki szigorúan betartotta a vallás törvényeit.

Budapesten ekkor nagy volt a lakásínség. Nemcsak főbérleti lakást volt nehéz találni, de albérletit is. De aki csak egy ágyat akart bérelni, az is lejárhatta a lábát, míg leszámolhatta érte az előleget.

Végül a VII. kerületben, a Király utca tizenegyes számú házában találtak egy kellemesnek igazán nem mondható másfél szoba, konyhás főbérletet. Magam előtt látom: belépek az ajtón egy icipici előszobaszerűségbe, amit összeeszkábált fal választ el a kétlépésnyi széles konyhától. Jobbra parányi helyiség – úgy szólván csak egy ágy, egy szék és egy kis asztal fér bele –, balra pedig a nagyszobának mondott lakrész, de hát az is kicsi.

A lakásban petróleumlámpa világított, a konyhában nem volt vízcsap. A helyiségeket valamikor réges-régen festhették le, a piszkos falon poloskák mászkáltak, a konyhakövön svábbogarak falatoztak a kenyérmorzsákból.

Na, ilyen lakás volt ez, amikor a szüleim beköltöztek. A férgeket kiirtották – már amilyen irtószerek akkor voltak –, a falakat lefestették, de a lakáson változtatni nem lehetett.

Amint kifizették a Király utcai lakás házbérét, rögtön megtartották az esküvőt. Hüpe alatt, ami azt jelenti, hogy négy rúd fölél húznak egy tetőt – hol egyszerűbbet, hol díszesebbet –, az alá áll a jegyespár, a rabbi elmondja az imádságot, a kántor szép hangon énekel, végül a házaspár összecsókolózik.

Amikor anyukától megkérdeztem, hány éves volt apuka, amikor összeházasodtak, anyuka egyszerűen úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést. De később kezembe került szüleim házasságlevele, és abban az állt, hogy apukám 1866-ban született.

Majdnem belevertem az orromat az aktába, annyira meglepődtem. Anyuka huszonkilenc éves volt, amikor férjhez ment – ezt mindig is tudtam –, de hogy akkor az apukám ötvenkettő?

Vagyis hogy majdnem kétszer annyi idős, mint az anyuka? Anyuka szerette volna elkerülni, hogy ezt megtudjuk. No, jó. Akkor én se hoztam szóba soha többé.

Megvolt az esküvő, házastársak lettek – és, amennyire tudom, a rossz lakásban is jól érezték magukat. Társaságba, színházba, kabaréba jártak. Apukának az órásüzlet mellett lehetett még valami megtakarított pénze is, amiből – gondolom – el-elcsipegett a megélhetésen kívül valamennyiscskét öltözködésre, szórakozásra. Szóval, úgy-ahogy megvoltak.

Hanem egy napon apám üzlettársa a készpénzzel és a teljes árukészlettel külföldre szökött. Feltehetően Amerikába, de biztosat senki se tudott erről.

Édesapám nem tudta ezt megakadályozni. Ő akkor már csak feküdt, feküdt reggeltől estig és estétől reggelig abban az igen-igen csöpp szobában. Súlyos beteg volt. Végbélrák kínozta, gyötörte úgy másfél éven át.

Az a falat kisszoba egyedül az övé volt, oda mi be sem léphetünk. Anyuka nem akarta, hogy a két kislány ilyen állapotban lássa az édesapját. Másfél éven át egyedül csak ő hordta a vállán egy halálra ítélt ember ellátásának terhét, csak ő hallgatta jajkiáltásait.

***

Anyuka lánykorában nem járt se színházba, se moziba. Hát – milyen szórakozóhelyek voltak akkor Sárváron? Annál több kedve és ideje jutott az olvasásra.

Kiskorunkban minden este – többnyire rögtönzött – mesékel altatott el minket. Sokat énekelt nekünk álomba ringató, szelíd altatódalocskákat, de napközben is fel-felhangoztak az egyszerű melódiák – hát, néha kicsit hamisan, de óriási repertoárral. Egy kockás füzetben összeírtam egyszer, hány éneket, dalt tanultam anyukától. A vastag írka már a dalcímek felsorolásával is betelt.

Anyuka mindent tudott az égvilágon. Hogy honnan, azt elképzelni sem tudom. Újságra nem volt pénzünk, rádiónk se volt akkor még – hány éves is lehettem, amikor kaptunk egyet aján-

dékba a Frankfurt bácsitól? – azt hiszem, már befejeztem a polgári iskolát.

Abban a házban, ahol mi éltünk, csupa szegény ember lakott. Munkanélküliek. Gyerekek. Öregek. Hogy miből éltek? Segélyekből. De ahhoz, hogy valamennyit is kaphassanak, kérvényt kellett benyújtaniuk.

Voltak tehetséges kérvényírók, akik sűrű könnyhullatással, százféle címen kértek alamizsnát. Ők egyenesen élvezték az így eltöltött percek, és sikerélményként tálták a szomszédoknak, ha oly jól tudták elsírni „Tiborc panaszát”, hogy kérésük nem talált süket fülekre.

Sokan viszont szégyelltek mások előtt kiteregetni a nyomorúságukat. Vagy nem jártak ki annyi iskolát – ha ugyan egyáltalán kijártak valamennyit –, hogy megírjanak egy jó és célra vezető kérvényt, ha ilyen-olyan okból könyörületre szorult a család.

És anyuka segített. Amennyiben a segélyre áhítóhoz hozott magával levélpapírt és borítékot, mindjárt ihletre szagolt, és gyorsan, mielőtt az ihlet elszállna, vagy akár csak veszítene könnyfakasztó képességéből, meg is írta, olyan szépen, hogy meghatódjon a címzett személy, és adjon segélyt vagy engedje el a tartozást vagy eszközöljön ki legalább halasztást, mert... És a miért leírásában anyuka remekelt.

Ha pedig vendégségbe jött valaki, olyan édes volt hozzá, mint a méz, és közben már készítette is, amivel megvendégelheti.

De ideges asszony is volt anyuka. Ha valamiért méregbe gurult, úgy kieresztette a hangját, hogy zengett a ház. A másik fél pedig persze hogy revanzsált, de aztán megint csak jött: Friedmanné, hogyan mondják németül ezt vagy azt... Friedmann néni, tessék már megmondani, hová kell mennem ebben és ebben az ügyben? Friedmann néni... Friedmann néni...

***

Apukáék öten voltak testvérek: Alfréd bácsi, Netti, Hilda és Teréz néni, meg az apukám.

Őt a rokonsága nem tartotta valami sokra, úgy is mondhatnám, hogy kicsit lenézte. Mint biliárdozó neves volt, de pénzt ke-

resni, azt nem tudott. És ez megbocsáthatatlan volt abban a körben. Mikor unokatestvérem, Tauszig Aliz valamikor '45 után hazajött látogatóba, úgy beszélt az apámról – méltatlankodva –, mint egy tengő-lengő, tétlenkedő valakiről.

Netti és Hilda nénihez nagyon ritkán jártunk el, úgyhogy minden egyes látogatásunkra jól emlékszem – de egy se hagyott maradandó élményeket. Kedves, készséges emberek voltak, de nem volt bennük különösebb ambíció. Inkább mint háziasszonyok tűntek ki. Szép kézimunkák, hímzett párnahuzatok, horgolt terítők díszítették a lakást.

Netti néni veje az Operaház szólóhegedűse volt. A kispolgári családban egyedül ő képviselte a művészetet.

Nagybátyám, Alfréd bácsi jó módú ember volt, talán még úgy is mondhatnám, hogy gazdag ember. Apja kezdetben szerényen élő csizmadiaként kereste kenyerét egy szegényes faluban. Fiát már iskoláztatta – iparkodó kereskedő lett, jó üzleti érzékkel.

De nem szakmai kiválósága húzta hozzá a vagyont, hanem az, hogy nőül vette főnökének fennhéjázó, rút és fukar lányát. Ezzel, mikor apósa meghalt, megörökölte a Sas utcai textil-nagykereskedést, egy ötemeletes bérházat a Bazilikánál és Újpesten egy száz főt foglalkoztató textilüzemet.

Gazdag ember lett egyszeriben, gyermekeinek megadatott, hogy mindenük meglegyen, még úri körökben is befogadták a Friedmann családból azt, aki erre igényt tartott.

Apám halálos ágyán megfogadtatta Alfréd bácsival, hogy amíg nem jártuk ki a négy polgárit, gondoskodik rólunk.

Nagybácsikám betartotta az ígérését.

Minden hónap első napján felöltöttük ünneplő ruhánkat. Kivittünk egy egyszerű széket a bejárati ajtó elé. Arra ült le a nagyon is várt vendég, az apai nagybácsikánk, és adta át a – ha nem is húsa, de kenyérre, tejre valót.

Mikor nagyobbak lettünk, mi jártunk el Matild nénihez, Alfréd bácsi feleségéhez a havi járandóságért. Nem szerettünk odamenni, sőt, megtörtént, hogy verekedéssé fajult a veszekedés a húgommal, hogy miért mindig én menjek, most menjen ő. Alfréd bácsi olyankor nem volt otthon, felesége pedig inkább a

cseledlánnyal küldte le az apanázst, vagy ha felmentünk érte, olyan fancsali arcot vágott, hogy gyorsan elköszöntünk, és gyorsan rohantunk le az ötödik emeletről, pedig volt lift a házban.

Alfréd bácsinak öt gyermeke volt. Mi csak négyet ismertünk közülük, mert egyikük, Margit, Olaszországba ment férjhez, még mielőtt mi megszülettünk.

Legfiatalabb gyermekét, Lilit anyja csecsemőkorában ügyetlenül ráejtette egy vaskályhára. Egész életében megmaradt az arcán az égésfolt. De, oda se neki! Ez a folt nem akadályozta meg, hogy Lili több sportágban, főleg a röplabdában jeleskedjék.

Aztán jött a szerelem.

Friedmann Lili – a jeles sportember – beleszeretett egy kiemelkedő tehetségű, neves futballistába. A fiú feltehetően nem a sebet, hanem a zsebet méltányolta, amikor megkérte a gazdag lány kezét. Naná, hogy az Alfréd bácsi nem adta a lányát egy semmirevaló fiatalemberhez. „Mit tud ez? Belerúgni egy labdába!” – mondta, valahányszor a leány apja beleegyezését kérte.

Végül az történt, hogy a futballista – valami Nadler nevű – megszöktette a leányt, és titokban összeházasodtak. Gyorsan felkapták a társasági életben az esetet, szálltak a pletykák, köztéma lett, szenzáció. A Színházi Élet társasági rovatában is megjelent róla egy – vagy több? – képes riport.

Alfréd bácsi Dezső fia évekig szerelemben járt együtt egy Margit nevű elegáns, vonzó lánnyal. Menyasszonyának tekintette, és Margit őt a jövődöbelijének. De Alfréd bácsi meg a neje nem tudtak megbékülni azzal, hogy a fiuk szegény lányt vegyen feleségül. Nagykorúak voltak mind a ketten, házasságkötésükhöz nem kellett a szülői beleegyezés. Ám Dezső tiszteletben tartotta szülei akaratát.

Alfréd bácsi és Matild néni a nyilas időben a Maros utcai zsidó kórházban kerestek menedéket. Ismert a történet – Kun páter bandája felgyújtotta a kórházat. Senki sem maradt életben, elpusztult a nagybácsink és a nagynénink is.

Öt gyerekük túlélte a háborút. Rájuk maradt a vagyon, nem volt gondjuk a megélhetésre.

Aztán jött a nagy fordulat: államosították a gyárat, a nagykereskedést, végül az ötemeletes házat. Saját lakásukért lakbért kellett fizetniük. A megélhetés is gondot okozott.

Friedmann Vili kivándorolt Amerikába, Lili – aki közben újra férjhez ment – a FIK-nél vállalt tisztviselői állást, a legidősebb lány, Erzsí továbbra is orvosként dolgozott.

Csak Dezső nem tudott elhelyezkedni sokáig. Nem talált olyan munkahelyet egész Budapesten, ahol megengedték volna, hogy szombaton ne dolgozzék. A férjem szerzett neki olyan állást, ahol szombatonként – szabadsága terhére – otthon maradhatott.

Hogy a szülei már nem éltek, Dezső elvehette régi szerelmét. Házassága olyan boldog volt, amihez foghatót a legtöbb ember inkább csak álmában él át.

Egy novemberi napon a Moszkva téri villamosmegállónál, ahol, mint mindig, átszálltak egy másik járatra, Dezső bement a közeli patikába, hogy beváltsa receptjeit. Margitnak is volt egy kis vásárolni valója. Mikor kijött az üzletből, látta, hogy jókora tömeg verődött össze a megállónál. Rosszat sejtve odasietett, és ott feküdt Dezső a sínen, már nem volt benne élet...

Egy idő után Margit szívesen férjhez ment volna újra. De a vallásos zsidóknál van egy olyan íratlan szabály – vagy inkább szokás –, hogy akinek meghal a férje, azt idővel a sógora veszi feleségül. Ha a sógor nő ember vagy nem akarja elvenni őt, le kell vennie sógora lábáról a papucsot, és hozzá kell vágnia – csak ezután mehet máshoz férjhez.

Dezső bátyja, Vili külföldön élt feleségével, Masával. Akkoriban nem volt lehetőség turistaként külföldre utazni, így aztán Margit kivándorló útlevélért folyamodott, és Amerikába ment, hogy hozzávágghassa Vilihez a papucsát.

***

A gazdag vagy jómódú rokonok közül többen is Alfréd bácsi érdekházassága révén tollasodtak meg. Így lett jól menő textilboltja sógorának is a Paulay Ede utcában, közvetlen közel a lakásukhoz, de tőlünk is alig tízpercnyire.

Fiatalkorom legkülönösebb délutánjai között tartom számon máig is, amikor apuka nővére, Teréz néni megkért, jöjjenek el hozzánk szombat délután látogatóba.

– Egyedül neked szól a meghívás, most az egyszer a húgod inkább ne jöjjön!

Mi lehet az a titok?

Kiderült, hogy azért hívtak oda, mert nem bírtak lányukkal, a Klárral. Minden délután, amikor már nagyon is itt volt az ideje, hogy megírja a leckét, Klári bement a WC-be, ráült a csészére, és addig onnan el nem mozdult, amíg a szülei a végeérhetetlen kapacitálástól meggyötörten el nem hagyták a színteret.

Ez alkalommal én is végignézhettem Klári fantasztikus színjátékát.

– Látod? – mondta el most Teréz néni, amit eddig igyekezett elrejtetni. – Már hónapok óta így megy – folytatta nagynéném a rémtörténetet –, és mibe került nekem, hogy egy kicsit elnézőbb legyen a tanító néni!

Nem tudom, Teréz néninek vagy Klári nővérének, Alizkának zseniális ötlete volt, hogy megkérnek engem, vegyem rá én Klárit a leckeírásra, mert ők már nem bírják cérnával.

– Cserébe – mondta a nagynéném – téged meg Alizka angolra tanítana. Persze, csak ha te is akarod – tette hozzá.

Akartam, de még mennyire! Eddig is belevágtam volna, de hol találok olyan balekot, aki tisztességesen megtanít – gratisz! – angolul.

Németül anyámtól is megtanulhattam volna, de nem volt hozzá kedvem. Ki tudja, miért.

Anyuka kitűnően tudott németül – Nyugat-Dunántúlon a zsidóknál ez a nyelv járta.

Annyiszor mosta meg a fejünket, hogy miért nem beszélünk otthon németül, hogy már elmentek felettünk a szavak, oda se figyeltünk. Pedig nemegyszer jött hozzánk olyan vendég, akivel anyuka németül társalgott, és mi hallgattunk, mint a sült hal. Egy-egy szót ugyan megértettünk, de fogalmunk sem volt róla, miről is van szó. Nem tudtunk többet a polgárista tananyagnál. Én abból is inkább csak a verseket tudtam – „Wer reitet so spät durch Nacht und Wind”, „und das hat mit ihrem Singen die Lo-

relei getan”, vagy „Du bist wie eine Blume, so hold und schön und rein”.

Aliz akkor húszéves lehetett, jeles tanulója a Pázmány Péter Tudományegyetemnek. Még otthon is divatosan, ízlésesen járt. Sokat adott arra, hogy az arca, a keze, minden porcikája ápolt legyen.

Kijárta az egyetemet, aztán megismerkedett egy amerikai férfival, aki néhány hetet Budapesten töltött. A férfi mindjárt beleszeretett a kulturált, szépséges fiatal lányba, el is vette feleségül. Alizka nyugodtan, jólétben élhetett. Ennyit tudtam meg, többet éveken át nem hallottam az unokatestvéremről.

Ami pedig a Tauszig Klárit illeti... hát, büszke voltam. Ahányszor csak együtt tanultunk, mindig odafigyelt. Gondolom, ezt annak köszönhettem, hogy igyekeztem kíváncsiságát, érdeklődését a legmesszebbmenőkig felkelteni. Nem is bukott meg az év végén.

***

Anyai nagyanyám tizennégy gyermeket szült.

Anyukám volt közülük a legidősebb gyermeke, Rózszi nagynéném pedig a legkisebb – születése után nem sokkal nagymama meghalt.

Alighogy letelt a gyászév, nagypapa új asszonyt hozott a házhoz.

Mi mást tehetett volna? A gyermekeinek anya kellett. Az már más lapra tartozik, hogy miért vett el egy fiatal lányt – unokahúgát. Miért nem egy idősebbet, tapasztaltabbat, aki egy ilyen életközösséget gyakorlottabban, tapintatosabban tud egyben tartani.

Kövérkés, kicsattanó piros arcú fiatal nő volt a mostohanagymamám.

Ő is szült négy gyermeket: így már – nagyapámmal együtt – húszan ülték körül az asztalt ünnepnapokon.

Mostohanagymamámhoz – ez azért érthető – közelebb állt az a két lány és két fiú, akiket ő hozott világra: Hanele, Katus, meg az ikerpár, Sanyi és Andi.

A többiek megérezték ezt, és az idősebbek azon voltak, hogy anyjuk helyett anyjuk legyenek a kisebbeknek.

Sárváron ismertük meg Nina nagymamát, de egyszer eljött Budapestre. A főváros tarkasága fölöttébb földobta – de hol itt, hol ott meg is rémítette, ijesztette őt.

Elvittük a Városligetbe, felültettük egy konflisba, mi meg melléje huppantunk – addig minekünk nem volt részünk ilyen élményben.

Úgy örült a Nina néni, mint egy kisgyermek.

Mulatságos volt, ahogy átment az úttesten. Amint meglátott egy járművet, visszaszaladt a járdára. Megint elindult, újfent visszaszaladt, és ezt ugyanúgy vitte végbe az összes átjárón, ahogyan az elsőn tette. Mi meg jól kinevettük őt.

***

A legtöbb anyai nagynénénket-nagybátyánkat, unokatestvéreimet alig vagy egyáltalán nem ismertük – az ország különböző falvaiban-városaiban élő, sokgyerekes családok honnan szereztek volna annyi pénzt, hogy megvehessék a drága vonatjegyeket?

Budapesten csak Heszkele bácsi élt, ő az ortodox hitközség alkalmazottja volt. Az életét az rontotta el, hogy annakidején feleségül vett – biztosan a hozományáért – egy bolond nőt. De tényleg bolond volt a Teréz néni. Nagyzási hóbotban szenvedett.

Judit lányuk a Dob utcai polgári iskolában egy osztályba járt Klári húgossal. De nem barátkoztak össze. Judit mindig túl elegánsan jött az iskolába, örökösen fehér kesztyűt hordott, nyafogva beszélt, és egyáltalán, olyan furcsa volt. Ugyanezt mondták az ortodox fiúiskolában a fiukról, Ervinről. Az ő öltözete se volt az iskolába illő, mi több, ő se vette le a fehér kesztyűt, akkor sem, ha hétágra sütött a nap.

Sárvárra összesen kétszer jutottunk el.

Mentünk volna mint gyerekek nagy kedvvel, akár évente többször is, ha nem lett volna öt pengő a vonatjegy. A gyerekeknek félárú – úgyhogy egy húszasra jött ki, ha utazni akartunk. Túl sok minekünk. Nem tudtuk ezt a szekrényfiókból előcsalogatni.

De egy napon bekopogott hozzánk a postás. Kíváncsian oda-mentünk, kaptunk-e levelet valakitől. Hát, nem levelet kaptunk, hanem egy kis pénzmagot. Már nem emlékszem, hogy ki küldte, de arra igen, hogy húsz pengőt adott át a postás anyukának.

Egymásra néztünk, és egyformát gondoltunk: Sárvár!

Nyár volt, iskolaszünet, úgyhogy amint megérkezett a válasz a levelünkre – csak gyertek, bármikor, alig várunk –, kaptuk magunkat, és már másnap vonatra ültünk.

Menáchem bácsinál laktunk – nagypapa halála után ő lett a sárvári főrabbi, ő maradt a zsinagóga melletti házban. Anyuka féltestvérei akkor még nem házasodtak meg, ott laktak nagymamánál.

Gyerekkorunkban egyszer sikerült elutaznunk Szarvasra is, hogy meglátogassuk anyuka legkedvesebb húgát, Rózsi nénit – Malvin nénit is ott ismertük meg.

A többiekkel legfeljebb akkor találkoztunk, ha nagyritkán Pestre jöttek.

A púpos Eszti néni öt gyerekével Pápán lakott. Férje, Beri bácsi Ikerváron dolgozott a sajtgyárban.

Teréz néni Paksra ment férjhez, náluk is öt gyerek volt. Én Teréz nénit egyáltalán nem ismertem, a gyerekeit sem. Nem találkoztam Sári nénival sem, aki Sárvárhoz közel talált házastársra: férje, Mordche bácsi Szombathelyen volt rabbi.

Mikor még kisgyerekek voltunk, anyukám féltestvérei, Katus és Hanele – mit tesz Isten, később ők is szarvasi fiúhoz mentek férjhez – többször meglátogattak bennünket a fővárosban. A két bakfis naphosszat bolondozott. Valamit katymatyoltak, ha diákot láttak, azt mondták rá, hogy káid, ha azt hallottam, hogy ahur, akkor szembe találkoztak egy jól öltözött hölgygel. Könnyen rájöttünk, hogy nagynéném fordítva beszélnek. Ezt olyan sebesen tették, hogy képtelenség volt követni a szöveget.

***

Mikor Fischer Andor – ha jól emlékszem, nálam két évvel idősebb – sárvári fűszerkereskedő nagybátyám meglátogatta lánytestvérét Szarvason, beleszeretett egy magas, hullámos fekete hajú leányba. Megkérte a kezét, és hamarosan el is vette feleségül.

De nem ez volt az első – és nem is az utolsó – eset, hogy szarvasi leányhoz kötötte az életét valaki anyuka testvérei közül. Vagy hogy egy szarvasi fiú a sárvári főrabbi egyik lányát vette feleségül.

Az első ilyen házasság még az I. világháború alatt kötöttetett Schlesinger Dávid szarvasi és Fischer Malvin sárvári lakos között.

Schlesinger Dávid akkor egy fűszerüzletnek volt a tulajdonosa. Megéltek belőle úgy-ahogy. A férj nem volt egy Adonisz, annál szebb asszony volt a felesége. Mondani se kell, hogy vallásosak voltak: minden Fischer leány hithű férfival ment a hüpe* alá.

Rosszul ment a bolt, ezért arra jutottak, hogy eladják a fűszerüzletet, és az így szerzett pénzből nyitnak egy kocsmát.

Nem volt könnyű megkapni az italmérésre az engedélyt, hát úgy gondolták, jó lenne megszerezni egy befolyásos személy pártfogását. Gyönyörű asszony volt Malvin néni, úgy gondolom, erre alapozták reményüket, hogy sikerül támogatót szerezniük.

Hát fogta-kapta magát a nagynéném, és fölkereste a fővárosban azt a politikuszt, aki a Békés megyei Szarvas községet képviselte az Országgyűlésben. A képviselő ránézett a szépasszonyra, kicsit legeltette a szemét a pofikáján, aztán szentül megígérte, hogy a lehető legrövidebb idő alatt megszerzi az engedélyt. Mikor nagynéném sűrű köszönetmondás közepette indulni készült, az ajtónál a képviselő megkérdezte, mi a nagyságos asszony neve.

– Schlesinger Dávidné – felelte Malvin néni, az igazságnak megfelelően.

A képviselő arca kék, majd lila színre váltott.

– Schlesinger? – kiabálta. – És méghozzá Dávidné? És ilyen névvel jön hozzám protekciót kérni? Tűnjön el, és meg ne lássam itt soha az életben!

Nem is láthatta soha többé: ágyban, párnák közt halt meg harmincvalahány éves korában – a szíve vitte el szegénykét, nem a gyilkos gázok.

***

---

* A hüpe a zsidó esküvői szertartás nélkülözhetetlen eleme, esküvői baldachin. Hüpe alá megy: megházasodik.

A szombathelyi zsinagóga falán hatalmas márványtábla áll. Azoknak a nőknek és férfiaknak – fiataloknak és öregeknek – a neve sorakozik a táblán, akiket 1944 iszonyú júniusában öszszefogtak, vagonokba zsúfoltak... de nem is mondom tovább. Számtalanszor elszavalták ezt, mély átéléssel vagy hideg közönnyel, tagadva a szörnyűséget vagy – iszonyú ezt leírni is – úgy, hogy „Ez kellett nekik... Megérdemelték.”

Ott áll a sárvári főrabbi neve – nagybátyámé – és mindazoké a dunántúli rokonoké és ismerősöké, akiket 1944 júniusában e helyen gyűjtöttek össze, hogy elvigyék őket, és soha többé ne jöhessenek vissza.

Megölték anyuka testvéreit, házastársaikat, gyerekeiket. A dunántúliak közül csak Eszti néni lánya, Steiner Jutka jött vissza a lágerből, és Steiner Tibi, meg Sári néni férje, Mordche bácsi a munkaszolgálatból. Heszkele bácsiék sem éltek túl a borzalmakat – a fehér kesztyűs Judit átvészelte a lágert, de hazafele elpusztult tifuszban, Teréz néni éhen halt a gettóban, Heszkele bácsi nem jött haza a munkaszolgálatból. Csak két szarvasi testvér és négy-négy gyerekük maradt – csoda folytán – életben.

Mikor milyen játék volt divatban

– Eddig még ezt el tudtuk kerülni, de most két hónap a hátralék. Hiába küldöztetik a felszólításokat – fizetnénk, de ha nincs miből! Most már a kilakoltatási végzést küldték el. Ha nem megyünk el önszántunkból, hát akkor... És nincs semmi, ami kevesesebb és megalázóbb a kilakoltatásnál.

Így ecsetelte a helyzetünket anyuka, amikor végre rászánta magát, hogy elmondja nekem: kutyaszorítóba kerültünk. Innen rögtön el kell mennünk, de nincs annyi pénzünk, hogy az új lakáshoz háromhavi lakbért előre leperkáljunk.

– Honnan vegyem, Juci? – panaszkolta anyukám. – A rendes egyhónapit valahogy összekuporgattam, de – három hónapit! Az több mint száz pengő. Száz pengő! Honnan vegyem?

Anyuka mindig feltalálta magát valahogy, de most széttárta a két karját: semmit se tudott kieszelni.

Mint egy felnőttel, úgy beszélt velem, pedig még gyerek voltam. Tizenkét éves.

De hát kinek mondaná el óhaját-sóhaját? Hiszen nincs apánk már réges-régen, nincsen férje, akinek panaszkodhatna.

– Mégsem ülhetünk ölbe tett kézzel – mondta még anyuka –, ha nem fizetünk, kilakoltatnak, és akkor mit csinálunk? Nincs hova menjünk. Egy kiút lenne csak, ha valahol nem kérnének háromhavi előleget. Akármilyen – csak lakás legyen.

Az egész délután arra ment el, hogy megkerestük a kiadó lakást hirdetőket, de nem jártunk szerencsével. Még azok is ragaszkodtak az előleghez, akiknek a lakásába beköltözni kész leégés volt, úgy néztek ki azok a kiadó helyiségek.

Láttunk egy cédulát egy Hajnal utcai ház kapuján is. „Egy szoba magányos asszonynak kiadó.” Nem értettem, miért akart felmenni anyuka, hiszen mi hárman vagyunk. És nem is albérletet keresünk, hanem főbérleti lakást, ahol magunk vagyunk, és nem kell másokhoz igazodnunk. De anyuka kötötte az ebet a kárhoz, hogy legyen akármilyen, csak rögtön költözhessünk. Nehogy még kint szégyenkezzenek a bútoraink a kapualjban.

Hát felmentünk. Bejelentkezni nem tudtunk, hiszen sem a kapunál, sem a lakás bejáratánál nem volt csengő.

Anyuka bekopogott, erre kinyílt az ajtó, és kinézett egy középkorú asszony, a főbérlet.

Körülnéztünk. Volt ott egy nagy konyha, egy nagyszoba a főbérletnek, és egy kicsi – azt lehetett kivenni.

Anyuka félrevonult a sarokba a főbérlettel, valamit nagyon sutyorogtak, aztán hozzánk fordult:

– Kivinném a szobát, ha szívesen jönnének.

De mennyire! Úgyhogy meg is állapodtak: akár holnap beköltözhetünk.

Két nap múlva már a helyükre is kerültek a bútoraink, és anyuka nekilátott, hogy kiírta Gesarollal a poloskákat.

Az új lakás kicsi volt – no de a környezet! Közel volt a Szabadság tér, a Tőzsdepalota. A Duna-parthoz is egy-kettőre eljutottunk. Mindig vittünk magunkkal egy jó könyvet, leültünk a rakparti lépcsősoroknál, és egyikünk fölolvastott, a másikunk meg hallgatta.

A Háború és békéből olvastam fel egyik vasárnap délután Klári húgomnak a soron következő fejezetet, és közben megálltam egy pillanatra. A tábornok ekkor ugyanis egy olyan szót mondott, amit nem tudtam értelmezni. „Szart!” – ezt felelte beszélgetőtársa kérdésére.

Én kisgyerekkoromban „csúnya” szót semmiért se mondtam volna ki, de azt se szerettem, ha jelenlétemben más mondta. Ha a mostohanagyamamam ilyen szót mondott, az volt a szabvány szövegem: „Nagymama olyan di-i-sznó!”

Hát akkor egy tábornok! Na, most – ezt fölolvassam? A kis-húgomnak?

Csak egy ékezet, és itt a megoldás! Hát úgy mondtam ki a tábornok válaszát, mintha egy idegen szó lenne: Szárt!

Az olvasáson kívül legjobban azt szerettem, hogy belevetettem magam a Belváros életébe, forgatagába. A forgalom meg se közelítette azt, amilyen most a Váci utca környéke – de így is élvezetes volt, hogy akármerre megy az ember, van mit látnia.

A Lánchidat. A Gellérthegyet. A Várpalotát. A Dunát. A hajókikötőknél kitóduló vidám tömeget. Az ugrándozó gyerekeket. Csupa látványosság. Csupa élet.

Akkor még álltak a hidak, köztük a legszebb: a Lánchíd. Csupa elegáns holmit árultak a Belvárosban. Megvolt Pesten a Vigadó, Budán a királyi vár...

Legjobban az Erzsébet térre szerettünk járni mi, gyerekek. Nem volt messze, majdhogynem egyenes úton, hamar odaértünk. Golyóztunk, diabolóval játszottunk. Klári nagyon jól értett ehhez. Négyemeletnyi magasságig dobta fel a diabolót, kétszer perdült, mielőtt visszaért, és úgy kapta el. Körülállták, úgy bámulták, ő meg elszégyellte magát, és hazafutott.

Egyszer nagyon megbántódtunk. Az úri gyerekek nem akartak játszani velünk, mert valami egyszerű kis ruhácskában mentünk le a térre.

Hazaszaladtunk, anyuka ránk adta az egyetlen ünneplő ruhánkat, és abban siettünk vissza, hogy elégtételt vegyünk.

– Most már jöhettek játszani – mondták a gyerekek.

Mi ketten pedig – a kis taknyosok – büszkén vágtunk vissza:

– Most mi nem játszunk titeketek!

Valamelyik nap, mikor anyuka nem volt otthon, és játszótársunk se akadt, azt mondta a húgom – tíz éves kis hölgy –, másszunk fel az ablakpárkányra, lógassuk ki a lábunkat az ablakon. Biztos még kalimpálni is lehet odafent.

Hát felmásztunk.

Vagy félórát ültünk ott, egy második emeleti ablakpárkányon, lógattuk a lábunkat, és kapaszkodtunk az ablakkeretbe. Jót mulattunk azon, hányan néznek fel az utcáról, integetnek fenyegetően, hogy szálljunk le, de mi csak azért is! Élveztük a helyzetet, és így folytattuk volna akár másnap reggelig, de egyszer csak egy elfojtott sikoly hallatszott az ajtó felől. Megjött az anyuka.

Most mit csináljak? Megijesztett a magasság, és félni kezdtem. Rám bízta a „kicsit”, és én így vigyáztam rá. – Jaj, anyuka... ne haragudj, anyuka!

Ő pedig dermedten állt az ajtónál, nem mert megmozdulni. Ha odajön, és elkapja egyikünk derekát, a másik megijed, és... Mégis ezt kellett tennie, mást nem is tehetett. De tisztán hallottam a szívdobogását, amikor azt az életmentő mozdulatot megteszi.

Kitaláltunk más rosszaságot is. Ott volt a közelben a Tőzsdepalota. Fölfedeztük, hogy annak valami irdatlanul nagy a pincéje. Megláttunk egy kitört ablakot, bemásztunk, és ától cettig bejártuk az óriási pincét. Vigyáztunk, nehogy színváltozást idézzenek elő sáros cipőink a szép, tiszta padlózatán.

***

Telt az idő, már egy éve ott laktunk abban a kis szobában, pedig csak pár hónapig akartunk, mikor végre összegyűlt annyi pénzünk, hogy kivehettünk egy főbérleti lakást.

Nem sokkal később a Weisz család is ugyanabba a házba költözött.

A Paulay Ede utca 33. közvetlen szomszédságában balról egy kupleráj „éktelenkedett”, jobbról egy színház állott – nem is tudom, hogy akkor mi volt a neve –, annak az emeletén volt a Parisien Grill nevű mulató.

Azt mondhatom, hogy a színház is a mi házunkhoz tartozott, mert az udvarunkon volt a színészek pihenője. Egy nagy helyiség, végig nyitott az eleje. Időként kijött egy marcona férfi és elhúzta a függönyt. Ja, de előbb kikergette onnan a gyerekeket, ha még nem húztak el, mert megunták, hogy mindig rájuk kiabálnak.

Én is sokszor – volt idő, amikor naponta – lementem oda. Ha a folyosóablakon kinézve láttam, hogy ott van az udvaron Weisz Cina, már szaladtam is le a lépcsőn, és beálltam a körjátékot játszó vagy labdázó, fogócskázó, bújócskázó kislánykák közé, de fél szemmel oda-odasandítottam, ahol Cina állt.

Az udvarra nyílt a vészkijárat, azon át beláthattunk a színházba. Aki ügyes volt, be is surranhatott, és úgy tudott elhelyezkedni, hogy senki se vette észre.

Emlékezetemben a legjobban az maradt meg, amikor a Gyöngyösbokréta című műsor ment a színházban, és kihallatszott az udvarra Tolnay Klári éneke: „Széles a Balaton vize, keskeny a híd rajta”. A szünetben pedig, amikor kint levegőzött az udvaron, láttuk őt gyönyörű, hímzett ruhájában.

Az udvaron mindenfélét lehetett játszani, ment a jójózás, a diabolózás, a kicsiknek a körjátékok, az ugróiskola és így tovább, mikor milyen játék volt divatban. Nem egy-egy társaság állt össze barátokból, ismerősökből, hogy most lemegyünk a térre és bújócskázunk, fogócskázunk, labdázunk vagy más játékra támad kedvünk a sok száz közül. Hanem összeállt valamely közös játékra két-három gyerek, aztán mind többen lettek. Inkább idegenek, mint ismerősök.

Az ajtók előtt egy hosszú gang – zárt folyosó – húzódott, onnan nyíltak a lakások – no meg a WC, mert a lakások üdítően komfortnélküliek voltak. Négy lakásból jártak ki, négy kulccsal, a két kicsi helyiségbe. És – nem mindenki vigyázott a tisztaságra.

Volt egy se kicsi, se nagy szobánk, a poloskák vígan mászkálhattak ki-be a szomszédoktól, újabb és újabb lyukakon, amit nem tudom, hogyan vájtak a kemény, vastag falba. Egy már akkor is ó, nagymamám korabeli vízcsap, egy lehasznált sparthert* képezte a konyhaberendezést. De a kicsi konyhában még sok mindennek el kellett férnie. Volt benne egy szeneskanna, amiben a szemet meg a gyújtózt tartottuk, egy asztal a főzés lebonyolításához, vasalódeszka, egy kredenc, valamint egy összecusukható vasággy, mert a kis konyhában ágybérlet is tartottunk, hogy a havi negyven pengős lakbért ki tudjuk fizetni.

Bizony, sajnáltam azt a szegény asszonyt, akinek ott kellett laknia az undorító svábbogarak társaságában. Irtottuk őket szorgalmasan, de hiába: mindig visszajártak.

Később ez az ágybérletünk elköltözött, és egy másik nő jött helyette, aki halálosan és kitartóan, hűségesen szerelmes volt a

* Vasból készült, fa- és széntüzelésű konyhai tűzhely.

walesi hercegbe. Egész gyűjteménye volt az őt ábrázoló képek-ből, amiket kirakott a konyha falára. Ez még nem lett volna olyan nagy baj, de folyton erről beszélt. Mármint az ő nagy szerelméről, drágaságáról.

Szerencsére ő is elment, és utána már nem adtunk ki idegennek se ágyat, se albéretet.

De megmaradt a kosztosunk. Már a Király utcai lakásba is járt hozzánk az anyukánál pár évvel idősebb férfi, Frankfurt Benjámín. Nekünk – Frankfurt bácsi. Szobafestő és mázoló mester volt, önállóan dolgozott, meglehetősen volt a jövedelme. Bőségesen megfizette nekünk, amit elfogyasztott. Sokszor elég volt az egész családnak. A lakás kifestésére se volt gondunk, amíg hozzánk járt a Frankfurt bácsi.

Házasember volt, de nem élt együtt a feleségével. Ki nem állhatta, csak spinének becézte azt a csúfságot. Csak ha beteg volt, akkor költözött a boszorkányhoz, különben a mi lakásunk volt az igazi otthona. Minket úgy szeretett, annyi gondot fordított ránk, mintha a gyermekei lettünk volna.

Majdnem minden hétvégén elvitt kettőnket valahová, a városligeti Műszínparkba, a Liliputi Színházba, a Várpalotához – de az Erzsébet téren volt a legjobb. Amikor mi odaszaladtunk a játszótérre, ő letelepedett egy padra, és nézett minket. Aztán beültünk a tejsárdába – a tér túlsó végén volt ez a nagyon kedves étkezési hely. A Frankfurt bácsi mindig rendelt nekünk valami finomat.

A tejsárda előtt volt egy kör alakú térség, ott a hétvégeken katonazenekar játszott, az behallatszott a tejsárdába. Finom uzsonna, meghitt hangulat, pattogó katonazene. Jó volt úgy, ahogy volt.

Csak hát, sajnáltuk anyukát, hogy mindig egyedül van, ezért többször maradtunk otthon, mint szeretnénk volna.

De aztán anyukának akadt egy igazi barátnője, valami Sári néni. Ott lakott a házban. Özvegyasszony volt, egyetlen fia árvaházban nevelkedett. Sülve-főve együtt voltak anyukával a lakásunkban. Volt, hogy nálunk is ebédelt, és ilyenkor meghitten beszélgettek a kosztosunkkal.

Egyszer aztán elmaradt a Frankfurt bácsi. Nem is lett utána másik kosztosunk. De... különös... a Sári nénit se láttuk ezután. Egyedül ebédeltünk, vacsoráztunk mi hárman attól fogva.

Anyuka sohase mondott olyant, hogy a vendégfogadáson túl van valami egyéb kapcsolata is Frankfurt bácsival. Nem is tudom, hogyan lehetett volna, hiszen amikor ő jött, mi majdnem mindig otthon voltunk. Másrészt viszont, amikor ő elpártolt tőlünk, anyuka jó ideig olyan... levert volt. Nem a szokásos. Klári most úgy gondolja, hiányzott a pénz, amit a kosztos adott – de anyuka sose eresztette búnak a fejét azért, mert üres a kassza. Ennek az elhúzódó levertségnek csak az lehetett az oka, hogy a szeretetre méltó „kosztos” hiányzott igen nagyon.

A kétudvaros, kétemeletes ház utcai részének „háziura” Kernács Károly zongora-nagykereskedő volt. A második és a harmadik emeletet valamikor régen megvásárolta, hogy legyen hely a megérkező zongoráknak, majd amikor nem ment olyan jól a bolt, felcsapott háziúrnak. Valami tíz lakást adott ki, iszonyú lakbért besöpörve.

Egyszer aztán vége lett a jó világnak. Fiai még odaköltözésünk előtt elmeógyógyintézetbe dugták, mint ön- és közveszélyes örülte. Igazából attól féltek, hogy a pénzt, amit ők örökölnének, elpazarolja a vallási mániájára.

Kernács úr aztán sikeres perben kiszabadult a bolondokházából, és visszaköltözött mellettünk levő lakásába.

Utána sorra bejárta a bérleményeket. Anyuka éppen egyedül volt otthon, amikor kopogtatás után belépett egy ismeretlen, idősebb férfi és bemutatkozott:

– Kernács Károly vagyok, ön- és közveszélyes örült.

Ha elmebeteg nem is, de elég fura-mura figura volt ez a jóember. Befogadott a lakásába egy alkoholista kiugrott papot. Egész nap együtt énekeltek, többnyire a fiait szidalmazó förtelmeket. Örökösen a velünk szomszédos szobában ücsörögtek, így egész nap élvezhettük az áthallatszó, oltárian hamis zengeményeket. Két sorra még ma is emlékszem ezekből a gyöngyszemekből: „Nincsen nektek semmi közötök, Úgysem lesztek ti örökösök.”

De előnyét is élvezhettük a szomszédságnak. Amikor nem fértek el a zongorák a nagyteremben, betettek a mi szobánkba egyet, jó ideig kettőt is. A húgom is, én is kedvünkre klimpírozhattunk, kotta nélkül persze, de boldogan. Mind a ketten imádtuk a zenét, és hallásból bármit lejátszottunk, Klári még több érzékkel, mint én.

No és az se semmi, hogy amikor eszembe jutott egy műsoros est – vagy délután – megrendezésének gondolata, megengedte, hogy ott tartsuk meg a zongorateremben, ahol jó sok néző elfért.

Weisz Rózsika volt persze a főszereplő, de barátnőm, Schwartz Klári is állta vele a versenyt, a Solveig csodás előadásával. Klári zongorázott, és a fiatal Holdschlag kislány – a régi házunkkal szomszédos Gozdsu udvarbeli fodrász lánya – ügyesen tornázott. Én természetesen verset mondtam. Ha jól emlékszem, húsz fillér volt a belépődíj.

Eljött az idő, és meglepetésünkre csak úgy özönlöttek a nézők – na, ez túlzás, de sokan eljöttek. Mikor másodszor is megtartottuk az előadást, alattunk, az első emeleten, majdnem leszakadt a csillár.

A házmesternével, Lapocsinével, anyukám nagyon jóban volt. A fia korcsolyakereskedő volt, és neves korcsolyaversenyző.

Ki lakott még ott? Ja, a Kissék. Kissné és a lánya varrónőként otthon dolgoztak rendelésre. Egyszerű, rendes emberek. A kevésből, amit kerestek, valahogy megéltek. Aztán a leány férjhez ment, a férje is egyszerű, rendes ember volt. Mikor találkoztunk, kicsit elbeszélgettünk – többet nem is tudnék mondani róluk.

Mellettünk laktak Weiszföldék. Három lányuk volt: Ági, Piri és Éva. Édesapjuk úri szabó, édesanyjuk háztartásbeli. Barátság nem szövődött a két család között. Életkorban közel álltak hozzánk a lányok, az asszony a mi anyukánknál egy kicsivel lehetett idősebb, de életfelfogásban, műveltségben, mentalításban – mindenben mások voltak, mint mi.

A rendszeres érintkezés elkerülhetetlen volt, már csak azért is, mert a lakások udvar felőli ablakai a közös, zárt folyosóra nyíltak. És a WC is közös volt, hát akkor...

Egyik este, mikor elindultam a Párisi Áruház felé – akkor ott dolgoztam –, láttam, amint a Weiszfeld Ági beszáll egy drága Ford kocsiába. Elegáns autó, magas sarkú cipő, drága bunda – miből telik erre egy áruházi kiszolgálónak?

Úgy mondták, Ági a Párisi Áruház igazgatójának a – babája? Kedvese? Szeretője? Ki hogy nevezi a házasságon kívüli kapcsolatot.

Szép lány volt az Ági. Kalapja gyönyörűen illett fekete szeméhez, fekete hajához – mintha valamelyik elegáns divatlapból vágták volna ki. Amikor még gyalog járt be dolgozni az áruházba, minden férfi megfordult utána az Andrássy úton.

Nővére, a Weiszfeld Piri még önála is szebb volt.

Vagy – ki tudja? Piri hűvösebb szépség volt, Ági tüzeesebb gyönyörűség.

Piri irigylésre méltó karriert csinált. Beleszeretett egy milliomos hangszerkereskedő, feleségül vette, és magával vitte Amerikába.

Most ennyit a Weiszfeldékről. Később majd kiderül, milyen szerepet játszottak az életünkben.

Negyven lány, kopott iskolapadokban

Az elemi iskola, ahova négy évig jártam, a Kertész utcában volt. Régi, majdhogynem roskadozó épület. Azért szerettem oda járni, mert volt egy nagy udvara, ott tornásztunk a testnevelési órákon, ha jó idő volt, ott játszadoztunk az órák közötti tízperces szünetekben és tanítás után is, amíg csak akartunk. A földszint alatt volt egy mélyedés, ahova lépcsőn kellett lemenni. Jó volt fel-le szaladgálni, fogócskázni, bújócskázni, ugróiskolázni, később diabolózni – válogathattunk a különböző helyszínek között.

A tanítóim? Olyan átlagosak, közepesek voltak, magyarán mondva unalmasak. Kivált Juliska néni, az elsős tanító nénink. Már amikor belépett a terembe, ásításra ingerelt. Minden színrelépésénél benyúlt a zsebébe, kivett egy zsebkendőt, hangosan kifújta az orrát, és azt mondta: na, tessék.

És Juliska néni minden tanóráján ugyanez lejátszódott.

Jóindulatú volt a tanítványaival, talán túlságosan is.

Reggel a gyerekeknek felállva el kellett mondaniuk az egyszerűt: egyszer egy az egy, kétszer egy az kettő... hatszor nyolc az negyvennyolc, hétszer nyolc az ötvenhat, és így tovább, egészen addig, hogy tízszer tíz az száz.

Majd az következett, hogy „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában!”

Ezt az ortodox zsidó iskolában is megkövetelték.

Aztán a tanítónő azt a kérdést tette fel: „Mit kívánsz?“, és nekünk azt kellett felelnünk, hogy „A magyar feltámadást!”

Negyvenen voltunk egy osztályban. Régi, kopott iskolapadokban ült egymás mellett két-két gyerek, és a kezüket, amíg óra

volt, mindig a hátuk mögött kellett tartaniuk. Csak akkor teheték fel, ha jelentkeztek felelésre.

Egy ideig napközibe is jártam. Az ebéd meg az uzsonna kedvéért. Nagyon válogatós voltam, és anyuka azt gondolta, ha az iskolában kell ennem, leszokom erről. De nem sikerült a terve – inkább nem ebédeltem, mintsem hogy elfogyasszam azt, amit nem kívánok.

A napköziben is sokszor játszottunk. Volt egy lottójáték, és németül kellett megmondani, mi van a képeken.

Második osztályos koromban írtam egy irredenta – akkor úgy mondták, hogy hazafias – verset:

*Istenem, de boldog vagyok,
Beteljesült álmom,
Nincsen többé cseh és román
Nagy-Magyarországon.
Miénk újra Erdély bérce,
Kárpátok hegyorma,
Nem is adjuk vissza többé,
Fogadjuk, nem, soha.*

Be is küldtem a Tündérvásár című gyereklapba. El is fogadták, megjelentették az olvasói oldalon.

***

Polgáriba a Dob utcába jártam. Akkor még a fiúk és a lányok külön-külön épületben tanultak. Iskolába menet a Vasvári Pál utcán sétáltunk végig – még erre is emlékszem.

Maceszgyár is volt abban a házban. Pészachra itt készült a finom pászka – macesz. Másutt is gyártották, de mi ezt szerettük. Főleg az anyuka készítette maceszgombócleves ízlett: számolatlanul faltam a gombócot, amíg csak egy is maradt a fazékban.

Az udvaron, a lépcsővel szemben, állt egy hüpe. Sokszor láttuk, hogy ott esküvőt – haszenet – tartanak.

A mi iskolánk – a Dob utcai ortodox izraelita polgári leányiskola – nem tartozott a főváros legkiemelkedőbb tanintézményei

közé. Réges-régi utakon bandukolt kényelmesen, se botrányok, se országokra szóló sikerek nem kereszteztek az útját.

Röviden szólva, elég unalmas iskola volt a Dob utcai. De volt néhány tanár, aki mégis valami olyant talált ki, ami vonzotta a tanulókat, és a szülőket is.

Köves tanár úr órái azért voltak érdekesek, mert olyan nagy-szerűen ki lehetett tolni a rajztanárral. Mindig kitaláltak valamit a lányok, hogy a végtelenségig felbosszantsák. Jót nevettek, mikor a dühtől kipirosodott az arca és a kezével kalimpált. Nem volt bennünk könyörület.

Évről évre megismétlődő esemény volt, hogy zenés évváró elő-adást rendezett az énektanár, Nelli néni, egyébként a rajztanár neje. Éppen olyan komikus figura volt, mint a férje, gúny tárgya egész évben: őt se kímélték. De a tanév utolsó hónapjában kivirágzott. Olyan darabokat választott ki az előadáshoz, amelyek nekünk valók voltak. Nem tévedett a szereplők kiválogatásában sem. Mindig sikerült a legalkalmasabb, legszebb hangú polgáristákat megtalálnia. És mint rendező is megállta a helyét.

Az első darab, amiben szerepeltem, Farkas Ferenc kortárs zeneszerző műve volt. Jön a pillangó és válogat a sok virág között: melyik legyen a felesége? Mindegyik kínálja magát, de a tarka lepke sorban csúffá teszi őket.

Azért mégis megsiratják a virágok, amikor fogságba esik, és már csak „kis dobozban, üveg alatt” láthatják viszont.

Majdnem mindenki szerepelt, egy-egy virágot alakítva, de csak néhány énekhanggal. Aki szerette a zenét, örömmel vett részt a próbákon így is. A felnőttek is gyönyörködtek a szépen mozgó és éneklő gyerekek látványában.

A következő évben a Szulamit című operát választotta ki Nelli néni.

Polgáristákkal, egy komoly, híres, három felvonásos operát!

De nagy siker volt.

És elsősorban a legjobb barátnőm, a Schwartz Klári miatt.

Koromfekete hajú, tüzes fekete szemű, keleties arcú, karcsú derekú, azt is mondhatnám, hogy csábító külsejű lány volt, pedig csak akkor töltötte be a tizenharmadik évét.

Nem laktunk egy házban, Schwartzék lakása a Paulay Ede utca

39-ben volt – de így is sülve-főve együtt voltunk, tartottuk a jó barátságot.

Anyuka az ő mamájukkal, mi meg a lányokkal – Klárral és Magdi nevű húgával – szomszédoltunk.

Nálunk mindig voltak vendégek – amint Klári belépett az ajtón, valaki mindig kérlelni kezdte, hogy „Klári, a Solveiget!”

Álomszép alt hangja volt. Neki támaszkodott az ablakkeretnek – spalettás ablakunk volt egyébként –, mi meg elragadtatva hallgattuk. Nem tapsoltunk utána. Áhítatos csönd volt. Vártuk, mikor kezdi el a másik kedvencünket: „Bokrétát kötöttem mezei virágból...”

Majdnem nyolcvan éve hallottam, de most is, hogy ezeket leírom, a fülembé cseng, ahogy Klári énekelte: „Mezei virágnak Kunyhóban a helye.”

Majd megint a Solveig dala. Mindig ezt a kettőt kértük. Nem lehetett betelni velük.

***

A polgári iskolának volt egy leányegylete, az havonként tartotta összejövetelét. Minden alkalommal meghallgattuk a Talmud egy-egy szakaszának magyarázatát. Mikor másodikos lettem, engem kértek föl, hogy a következő előadást tartsam meg. Úgy gondoltam, érdekesnek találták, mert aztán újból és újból nekem jutott a megtiszteltetés.

Tényleg az volt, mert addig mindig más és más iskolatársam magyarázgatott, hát... kellő unalmat keltve.

Az én előadásaim jobbak voltak. A bensőséges beleélés tette, azt hiszem.

De a siker igazából nem az én érdemem volt, hanem anyukáé. Ő fogta a kezemet, amikor az előadásvázlatot írtam, aztán – őszintén szólva – ő írta meg majdnem az egész előadást.

Anyuka azt akarta, hogy azt higgyék, elejétől végig az én munkám volt. Nem kérdeztem meg, de biztosan azért, mert ő nem magának akart dicsőséget, hanem azt áhította, hogy engem dicsérjen fű, fa, virág. Félnék kislány voltam, jót tett nekem, ha észrevettem magam valamivel.

De később azt is láttam, hogy anyukának nem áldozat, hanem öröm, hogy alkothat, és ezt végig is hallgatják valahol, és tetszik. Csupa tehetség volt, verseket is írt, de erről nem tudott a világ. Kicsit görbe hátú, fogatlan, sovány asszony – és maga a jóság és alkotóképesség.

Nagyon szeretett volna tanítónő lenni. Mesélte, mennyit könnyögött a nagypapának:

– Pápán van egy tanítóképző. Úgy szeretnék odajárni!

A válasz mindig ugyanaz volt. Egy lány ne vágyjon el otthonról! Menjen férjhez, szüljön gyerekeket. Ez a hivatása.

Volt az osztályban egy Binét Zsófi nevű lány, akit a tanárok nagyra tartottak. Ha egy közepesen tanuló lány teljesítményéről érdeklődtek a szülők, a tanárnő száját egy kicsit elbiggyesztve azt a választ adta:

– Hát... nem egy Binét Zsófi!

Rólam is mondhatta volna ugyanezt a fizika- meg a kémia-tanárnő – mert a természettudományos tantárgyakban nem jeleskedtem.

De ha egy anyuka arról kérdezte a tanárnőt, hogy áll a kislánya irodalomból, megesett nemegyszer, hogy ezt a választ kapta:

– Hát... nem egy Friedmann Juci!

Az irodalom-tanárnő szemében több is voltam, mint Binét Zsófi. Irén néni beszélgetett néhányszor az anyukámmal. Megkérdezte, mit terveznek, ha a tehetséges kislány elvégzi a polgári iskolát. Elsötétült a tekintete, amikor anyuka elmondta, hogy ez az a kérdés, amit elalvás előtt, néha sírva mindig feltesz magának. Most a nagybácsi gondoskodik rólunk, de csak addig, amíg a lányok befejezik a polgárit. Utána a családnak nem lesz semmi jövedelme. Ő beteges, tüdőcsúcshurut kíséri az életét, hogy helyezkedhetne el ebben a munkanélküliség verte világban? Hogy tudnánk a továbbtanulást finanszírozni? Miből fizetnénk a tandíjat? A tankönyveket, iskolaszereket? Sehogyan. Ez a helyzet.

Pénzt vagy állást Irén néni sem tudott szerezni, csak azt az egyet ajánlhatta fel, hogy az ő francia nyelvvóráira ingyen járhatok.

El is jártam szorgalmasan. Nem voltam kiemelkedő nyelvtetség, de tudtam haladni a többiekkel.

Mindig jóval korábban érkeztem, mint ahogy a nyelvóra elkezdődött.

Irén néni nemcsak a franciatanulásról beszélt velem, hanem sok minden másról is, ami kitágította előttem a világot. Tőle mindig kölcsönkönyvvel a hónom alatt mentem haza, amit gyorsan ki is olvastam.

Ő tett meg engem a második polgáriban az önképzőkör elnökének. Sokszor rendeztünk műsort az önképzőkörben, arra én is írtam – abban az időben főleg hazafias, úgy is mondhatom, hogy irredenta – színdarabokat.

Csodálatos asszony volt az Irén néni, sugárzóan intelligens – no és hát fess, jó megjelenésű, és mint tanárnő, ragyogó képességű.

Nem értettem, mi vonzza őt éppen ebbe az iskolába. Kiderült aztán, hogy testvére Illés Béla, a neves kommunista író, aki hét évet ült meggyőződése miatt a váci börtönben. Ez lehetett az oka, hogy a tanárnőt egyik gimnáziumba sem merték felvenni.

Irén néni vezetett rá, mit és hogyan olvassak. Egyetlen és felejtethetetlen bírálója volt kezdeti próbálkozásaimnak.

Ami addig a legjobban hiányzott, az önbizalmat ajándékozta nekem.

Hogyha leültem írni, felfokozott volt a „valamit mondani” akarásom. A gondolataimat zavar és feszültség nélkül tudtam kifejezni. De ha volt mit mondanom arról, amit a tanár kifejtett, és feltettem a kezem, hogy szólni akarok, mindjárt mintha gombóc lett volna a torkomban.

Ugyanígy voltam akkor, hogyha mondjuk egy baráti társaságban beszélgettünk valamiről. Természetes, hogy én is közbeszólok, de – mintha más valaki beszélne. Ez nem az én hangom. A torkom kiszáradt, nem tudtam úgy megértetni, hogy mit akarok mondani, mint hogyha ugyanezt írásban vagy egy barátnőmmel beszélgetve fejtettem volna ki.

Nagyon-nagyon sokára – húsz év is eltelt – eszembe jutott, hogy mi lehet most az Irén nénivel? Él-e még? Jaj, ha már többé nem

beszélhetek vele! Ettől úgy megijedtem, hogy rögtön felvettem a kagylót – a száma benne volt a telefonkönyvben.

– Halló! Illés Irén – mondta be a telefonba a nevét.

Emlékszik rám, örül nekem – szívesen lát bármikor.

1956 októbere első napjainak egyikét írták akkor. A következő hetekben annyi minden történt, hogy máshol voltak a gondolataim, nem Irén néninél.

Aztán egyik este felkaptam a fejemet. Eszembe jutott, amit elmulasztottam.

Rögtön kikerestem a telefonszámot, és máris tárcsáztam a lakása számát.

– Halló!

Női hang szólt, de nem az Irén nénié.

– Irénke meghalt – hallottam. – Két hete temettük. Mindenki ott volt a temetésén, aki ismerte és szerette.

És én nem voltam köztük. Sosem bocsátom meg magamnak.

***

Rég volt, lehet vagy húsz éve már, hogy meghívás érkezett a Magyarországi Ortodox Izraelita Hitközségtől egy nem mindennapi összejövetelre.

A világ minden tájáról meghívták azokat, akik valaha is a Dob utcai ortodox izraelita polgári iskola köveit koptatták, mint én is – nem régen. Úgy hatvan évvel azelőtt.

Két lányom van, a Berzsenyi Gimnáziumba jártak annakidején, elég sűrűn tartottak érettségi találkozót. Mikor hazajöttek, kérdezgettem őket, és szívesen elmesélték, kik voltak ott, történte valami változás az életükben. Engem egyszer sem kérdezgethetett senki semmiféle összejövetelről, de még véletlenül se akadtam össze senkivel sem azok közül, akikkel négy éven át minden hétköznapon órákat töltöttünk el egymás társaságában.

Amikor megkaptam a meghívást a különleges eseményre, majd kiugrottam a bőrömből örömben. Persze, hogy elmegyek, még mit nem, hogy maradnék otthon?

Attól kezdve nem tudtam másra gondolni, mint arra, hogy hányat kell aludnom, amíg találkozhatok azokkal, akiket oly régóta

nem láttam. Hányan menekültek meg a világ legpokolibb poklából? Magamban soroltam az osztály tanulóinak nevét: Ábrahám, Ádler, Binét, Blum, Braun, Breitschneider, Deutsch – az igazgató lánya... egyikükről se tudtam, hogy megy a soruk. Alig vártam, hogy rájuk köszönhessek.

Délelőtt megtelt a Dob utcai iskola udvara. A világ minden tájáról jöttek ide a volt iskolatársak. De a mi osztályunkból csak hárman jöttek el. Ott voltak a Grósz ikrek, akik valamelyik távoli országban éltek. Még egy ilyen messziről jött osztálytársamat láttam, de Budapestről senkit sem.

Örültünk egymásnak, de hát mi van a többiekkel? Na, majd délután – mondtam.

Csak hát éppen akkor volt a találkozó, amikor a rokonaink – először a kivándorlásuk óta – rövid időre Magyarországra látogattak. Unokatestvéreim emlékeztettek arra, hogy megígértem, elmegyek velük nagyszüleik sírjához. Másnap hazautaztak, nem tehettem meg, hogy nem kísérem el őket.

Így aztán a többi osztálytársammal soha nem találkoztam. És most már nem is remélhetem, hogy összefutok közülük valakivel.

Vallásosságunk őszinte volt, bensőséges, igaz érzelem

Gyerekkoromban, de még mint serdülő leány is, én nagyon vallásos voltam. Nem megszokásból. Nem attól remegve, hogy le-sújt rám az Örökkévaló. Hanem átgondoltan, és szívbeli meggyőződésből, akárcsak minden rokonunk.

Nagyapám, a sárvári ortodox izraelita főrabbi nemcsak mint bölcs talmudista volt messze földön híres. Kiemelkedő volt ő úgy is, mint a világi ismeretek – irodalom, történelem és a természettudományok – hozzá közel álló bölcselmeinek mélyértő tudója. Fejében nem betanult szövegek sorakoztak, hanem ott lakott a bölcsesség maga.

Anyukám és húgom is híven betartották a törvények parancsolatait, tisztátalan (tréfli) ételeket nem ettek, semmiben sem szegték meg a sábesz (szombat) előírásait, és általában mindent úgy tettek, mindenről úgy gondolkodtak, ahogyan egy jóra való, istenfélő asszonynak, leánynak kell.

De ahogyan én értelmeztem azt, hogy vallásos, istenfélő, ahhoz már a képzelet is hozzátette a magáét.

Naponta végigmondtam a legmélyebben átélt hosszú délutáni imát, amelyet egyenesen állva, közben háromszor előre és egyszer hátra lépve és a végén meghajolva kell elmondani. „Sömaj-noeszrét állok” – így nevezték ezt a szertartást, nem egészen pontos héberséggel mondva ki a szót*.

Héberül imádkoztam – nem is tudtam volna magyarul, mert olyan imakönyv nem volt. Az imákat az ortodox templomban a

* Smaneszre, eredetileg smone eszre: 18 áldás, a zsidó liturgia központi része. Állva kell elmondani.

hívők héberül olvasták. Halk hangon, elmélyülten, úgy, hogy a hozzájuk közel ülők-állók se hallják.

Az iskolában hittanórán tanultunk héberül írni-olvasni. Anyám unokatestvére volt a hittantanárunk. Mi testvérek azt hittük, hogy velünk, a rokonaival majd kivételez, de nem. Ugyanolyan szigorú volt velünk a magatartást, a vallás szabályainak betartatását és minden más követelményt illetően, mint másokkal.

Szigorúságban ugyan engem nem lehetett felülmúlni. Ma is emlegeti a húgom a legmulatságosabb történetet.

Szombaton a felnőtteknek semmit se szabadott magukkal vinniük, ha kiléptek a lakásból. Én ezt annyira szigorúan vettem, hogy ha a zárt folyosón – amely már nem tartozott a lakáshoz – kimentem a WC-re, magam előtt rúgtam a kulcsot, hogy ne kelljen a kezemben vinnem. Ezen még a húgom is elmosolyodott, elfordulva, hogy ne lássuk, de volt úgy, hogy ki is mondta, az ebéd előtti kézmosásnál: – Juci, ez azért már...

Én azt feleltem: Ha hiszem, hogy minden igaz, ami a parancsolatokban meg van írva, akkor azt is be kell tartanom, amit nem értek.

Anyukám mindent úgy csinált, ahogy nekünk jó volt. Úgy nevelt minket, ahogyan otthon látta, vallásossága őszinte volt, bensőséges, igaz érzelem. Aztán, mikor mi engedtünk a negyvennyolcból, ő is alább adta, de hite Istenben, abban, hogy amit az Örökkévaló tesz, az jól van téve, a nehéz időkben se hagyta el.

De füllentett is, mit mondjak? Nekem nem mondta meg, ha egy s más tilalmat megszegett, ha vétett valamely parancsolat ellen.

Jom Kippurkor, a legnagyobb zsidó ünnepen, a felnőttek egész napon át egy falatot sem ehetnek, és a szigorúan vallásos családokban a gyerekek is böjtölnek legalább délig. Kláritól is csak most tudtam meg, hogy egyszer, amikor siránkozott, hogy nagyon éhes, anyuka megszánta, és titokban adott neki egy falat harapnivalót.

Engem is megsajnálт egyszer, amikor farkaséhes voltam, és kifogyott minden a konyhában, amit én a válogatós természetemmel meg tudtam enni. Mondtam anyukának, jaj, kiesik a gyomrom az éhségtől! De ez csak úgy kicsúszott a számon, segíteni

nem lehetett rajta. Szombat volt, sábesz – és ilyenkor se én, se az anyuka nem mehettünk el vásárolni: még pénzt se tarthattunk a kezünkben.

Egyszer csak anyuka eltűnt, és pár perc múlva szatyorral a kezében jött vissza: kenyeret és valami felvágottat rakott ki belőle.

– Anna néni adta kölcsön – mondta zavartan. – Amint kiment a sábesz, megadom a pénzt.

Aztán valahogy megtudtam, hogy nem a szomszédba ment anyuka, hanem a Vasvári Pál utcába. Pénzt nem vitt magával – szombaton?! De a fűszeres, akinek jó kuncsaftja volt, adott neki hozomra.

Akkor is! Bement egy üzletbe, vásárolt, körülnézve, hogy senki se lássa, vitte végig a szatyrot az utcán – sábeszkor! Elment, és hozott nekem ennivalót a ház túlsó oldaláról, mert mi lesz, ha a kedves kislánya még pár órán át sanyargatja a gyomrát!

Hát most, mi ez? Jó cselekedet – vagy a Nagy Úr átejtése?

Megjött a legszebbik napunk

Divat volt nagyapáméknál, a Fischer-lakásban énekelve vagy vers formájában közölni a mondanivalót.

*Mama, hamar egy inget, egy inget, egy inget.
Mama, hamar egy inget, egy inget, egy inget,
Mama hamar!
Ébresztő! Ébresztő! Ébresztő!
Sabesz van, sabesz van, sabesz van már!
Így kiált a Heszkele, Heszkele, Heszkele,
Heszkele (sza)már.*

Fischer Tóbiás nagypapámnak, a sárvári ortodox izraelita hitközség főrabbijának háromszobás lakásában minden szombat reggel hét és nyolc óra között különös vegyes kórus kezdte változtatva zengeni a legszebb héber és jiddis dallamokat.

Csodás csengésű hangok barátságosan adták tudtul körben a világnak, itt van, megjött a legszebbik napunk.

És minden hét legvégén, este, amikor úgymond „kiment a sábesz”, vagyis vége lett a szombatnak, a gyerekek odaálltak az ablakhoz, hogy meglessék, kinél milyen szertartásokkal búcsúznak a szent szombattól.

Mikor az első zsidó lakásban a sűrű sötétség egy pillanat alatt világosságra váltott, egyszerre kezdett jókedvvel, egymásba kapaszkodva dalra gyűjtani a család.

*Meggyulladt a villany a Schwarczéknál,
Meggyulladt a villany a Lőwingeréknél,*

*Meggyulladt a villany a Löffleréknél,
Meggyulladt a villany a Steineréknél.*

Péntek esténként a halászlé vagy a halkocsonya volt a szokásos vacsora. Szombaton pedig a vallásos zsidók sóletet ettek ebédre. A szegény, sokgyermekes családokban is összekuporgattak – vagy összekérincseltek – annyi garast vagy pengőt, hogy pénteken rátehessék a papírfődelet a fazékra, aztán – menés!

Mert a sólet – legalábbis az ismerős családoknál – nem odahaza kelt magasra, hanem egy pékség valamelyik kemencéjében. Ott lett olyan finom, olyan selymes ízű, hogy nem lehetett betelni vele.

Igen, de míg pénteken bárki elvihetett a pékhez egy fazekat, lábast vagy bármi mást, szombaton tilos volt bármit is cipelni vagy akár csak könnyedén a kézben tartani. De a gyerekekre ez nem vonatkozott, úgyhogy ők kacsáztak el szombatonként délben a pékhez a sóletért.

***

Az ünnepek közül a pészachot szerettem a legjobban. Magát a szertartást. Meg hogy magyarul énekelte mindenki, hogy két fillérért vett az apám egy gödít*, aztán a macska megette a gödít, a kutya megharapta a macskát, mert megette a gödít, aztán a bot megverte a kutyát, mert megharapta a macskát, mert megette a gödít, majd eljött a tűz, és megégette a botot, mert megverte a kutyát, mert megharapta a macskát, mert megette a gödít, aztán a víz jött, eloltani a tüzet, mert elégette a botot, mert megverte a kutyát, mert megharapta a macskát, mert megette a gödít, mit apám vett két fillérért, egy gödít, egy gödít.

A szertartást férfinak kell levezetnie, de minálunk nem volt egy hímnemű lény sem. Apai nagynéném, Hilda néni – aki bornagykereskedő férjével és fiával a Ferdinánd-hídnál lakott – hívott meg nemegyszer, hogy náluk töltsük el a széderestét**,

* Gödi, gödölye: kecskegida.

** Szédereste: Pészach első estéje.

Niszán hónap 14-ét. Ilyenkor késő este mentünk haza. Emlékszem, egyszer Klári a villamoson elaludt anyuka ölében. Két éves volt akkor – kisgyerek. Neki csak fárasztó volt ez az este. Nekem – álomélmény.

Voltak más kedvenc ünnepeim is. A fák ünnepe, a Chamiso oszor bisvat* biztos, hogy ilyen volt, mert versenyezni lehetett. A cél: tizenötféle gyümölcsöt – tél derekán – az asztalra tenni. Nem volt könnyű, de addig mesterkedtünk, amíg sikerült.

És hogyne tetszett volna a Hanuka! A hősiesség, a csoda ünnepe. A hősiessége, hogy egy maroknyi lázadó szembe mert szállni a megszállókkal – és a világra szóló csodáé, hogy az egy napra való olaj nyolc napig égett.

No és a Sátoros ünnepek! Ahol megtehették, az udvaron sátrat állítottak, azt feldíszítették, ott ebédeltek, vacsoráztak, ott fogadták a vendégeket, ott imádkoztak.

Ma is előttem áll egy tavaszi kép.

Sötétedik. Kis bakfis cipője koppan az utcán, kendővel letakart tálca illeg-billeg a kezében. Aztán erről is, arról is jönnek fiatal lányok, tálcával, kendővel. Purim van. Zsidó örömnép. Ilyenkor az a szokás, hogy az emberek megajándékozzák egymást maguk készítette finomságokkal. A terítő alól kikandikálnak a sütemények, főleg a purimi különlegesség, a kindli.

* Mai elnevezése: Tu Bisvat

II. RÉSZ

1935–1945

Csak szezonmunkák, húszfilléres órabérért

Amikor letettem a vizsgát egy három hónapos gép- és gyorsírási tanfolyamon, Alfréd bácsi behívott az irodájába, a Sas utcai nagykereskedésbe. Ki akart próbálni. Kellett neki egy jó gépirónő, ha megfelelek, akár a világ végéig is ott maradhatok.

Lediktált egy nem túl nehéz szöveget. Hibátlanul leírtam – de lassan. Nem ehhez szokott a nagybátyám. Hümmögött, nem... nem. És nem is vett fel az irodára.

Én meg ott álltam, összeszorított fogakkal, a sírással küszködve.

Most mi lesz? Azért tanultam meg a gép- és gyorsírást, mert úgy gondoltam, hogy talán akkor el tudok helyezkedni. De nem ment, éspedig nemcsak azért, mert nem tudtam jól gépelni, hanem azért is, mert hiába tudták sokan akár jelesre, még a töredéke se kellett annak, ahányat kiképeztek.

Valahogyan a leányok, akik nem akartak a hideg és barátságtalan műhelyekben dolgozni, bíztak benne, hogy önékik mégis sikerül. Elvégeztek egy iskolát vagy tanfolyamot – sokan csak három hónapig bírták pengővel vagy türelemmel –, aztán elkezdődött az állásvadászat. Egy-egy hirdetésre annyian jelentkeztek, hogy mire odaértem, már ki volt írva, hogy betöltötték.

Az egyik cégnél, ahova egész délelőtti várakozás után végre-valahára bejutottam, kertelés nélkül megkérdezte a főnök, hogy a gép- és gyorsíráson kívül kedvébe járnék-e mással is. Mikor érelyesen nemet mondtam, mindjárt véget vetett a vizsgáztatásnak. Utánam jött egy csinibaba. Talán az kész volt a havi negyven pengőért a gépelésen kívül másra is.

Igaz, hogy ha kipróbálja adminisztrátori képességeimet, úgyszem vett volna fel.

Eszembe jut egy fancsali történet, még álláskeresői időszakom legelejéről.

Jelentkeztem egy apróhirdetésre. Doktor Krakauer felvenne munkatársat szerény javadalmazásért.

Ha már ő is azt ígéri, hogy szerény, aaj, mit fog ez ajánlani?

De legalább gyakorolom a gépírást, mert azt már láttam: az a három hónap, amennyit tanultam, még egy ügyes adminisztrátornak se elég a boldoguláshoz. Hát még ilyen, e szakmában antitalentumnak, mint amilyen én voltam tizenöt éves koromban. Hozzáteszem: gyorsírásban viszont felvettem volna a versenyt egy gyakorlott gyorsírónővel – csak hogy gyorsírónőt sehol se kerestek.

No de, hadd nézzem meg magamnak ezt a Krakauert!

Becsöngetek, ajtót nyitnak, körülnézek – hát, nem egy palota. Két szobaajtót látok, egy pici konyhát tárva-nyitva – ennyi.

Bemutakozom. Ő is.

Nagydarab ember a főnök, ha lekeverne nekem egyet, elterülnék a földön. Leültet egy olcsó karosszékbe, aztán elmondja, mivel foglalkozik: állást közvetít mezőgazdasági alkalmazottaknak. De nincs itt negyvennyolc órányi munka. Ezért hetente csak háromszor kellene eljönnöm, akkor is csak fél-fél napra. Egy pengőt adna egy alkalomra, így minden héten három pengőt, havonta összesen tizenkét pengőt vihetnék haza. Nem sok, finoman szólva – de legalább gyakorolhatom a gépírást.

Na, odaadott nekem a Krakauer egy csomag papírt.

Ja, nem. Először leültetett a géphez, és fel-alá járva, mint a nagyfőnökök, lediktált nekem egy szöveget. Hát... egy második elemista különbül megfogalmazza, garantálom.

Ez hétfőn történt. Szerdán már nem ingyért dolgoztam, hanem fizetésért. Még ma délben egy egész pengő húzza majd a zsebemet!

Betessékeltek a kisebbik szobába, megmutatták nekem az írógépet, aztán magamra hagytak a rengeteg kézírásos papírlappal.

Nem tudom már, mit kerestem a fiókban, de tény, hogy ki-nyitottam, és rengeteg, de rengeteg levelet találtam.

Mind arról szólt, hogy az állasközvetítésért kifizették a sok pénzt előre, és egyetlen állásajánlatot sem kaptak.

Szóval így állunk, Krakauer.

De ezentúl majd előre kérem a gázsimat.

És most... a gépelés.

Betettem a papírt, és elkezdtem írni.

Egyszer csak azt látom, hogy kicsúszott a szalag a helyéről.

Mit csináljak?

Kivettem az egész tekercset, elkezdtem igazgatni, de minél jobban igazgattam, annál inkább összegabalyodott.

Ezt visszatekerni? Nincsen ember!

Szólni kellene a Krakauernak.

De nincs olyan isten, hogy odaálljak: kérem szépen, én a... Nem.

Hanem otthagytam a gyászos szobát, aztán kinyitottam az előszobaajtót, kisurrantam, amilyen gyorsan csak lehetett.

Ma is gyalog kell hazamennem, mert elúszott a pengő, amiből megvehettem volna a villamosjegyet.

Ilyen az élet.

***

A Párisi Áruházba úgy kerültem, hogy elpanaszoltam egy jó ismerősünknek: elvégeztem a három hónapos gép- és gyorsírási tanfolyamot, de ezzel nem megyek semmire.

Húgom még iskolába jár. Anyukámat – tüdőcsúcshurutos aszszonyt – ugyan ki alkalmazná?

Ha én nem kapok állást, még a házbért se tudjuk kifizetni.

Az ismerősöm hümmögött, aztán azt mondta: gép- és gyorsírói állást akkor se tudna szerezni nekem, ha kiválóan gépelnék, akiket ismer, inkább azon gondolkodnak, hogyan küldjék el azt, aki náluk van. De a Párisi Áruház tulajdonosával jó barátságban van. Őt megkérheti, hogy vegyenek fel engem – no, nem gépíróőőőnek, hanem valamelyik osztályra az áruházban. Hogy milyen munkára, azt majd csak a barátja tudja megmondani.

A következő héten már ott álltam a híres Párisi Áruház igazgatója előtt. Kezet fogott, bemutatkozott, aztán azt mondta, jelentkezzem ennél és ennél, az első emeleten.

Fölmentem. Arra már nem emlékszem, ki volt a főnök, csak arra, hogy megmondta, másnap hányra jöjjenek be, és megmutatta, mi lesz a dolgom.

No, nem az, hogy csinosan felöltözve ajánljam a ruhákat.

Az eladótér mögött volt a raktár, ahonnan a cukrot, sőt és az egyéb zacskós árukat ki kellett juttatni a polcokra. Ez úgy ment, hogy a raktárból kidobták az árut egy alkalmazotthoz, aki egy másik asszonyhoz továbbította azt légi úton, ő tette fel a polcra a cukrot, a lisztet vagy más olyan árut, aminek ott a helye.

Hát, könnyű munka, de egész nap, egész héten és még ki tudja meddig folyton csak azt csinálni, hogy odadobni, elkapni... inkább akármilyen nehéz munkát, mint ezt a piszlicsárét...

De hát persze, bementem másnap reggel, mégpedig nagy örömmel és felszabadultsággal. Lesz állandó munkám, fizetésekor mindig odaadhatom anyukának azt a... nem tudom már, hány pengőt, de azt hiszen, kicsit többet is, mint amennyit egy kezdő gépíró nő kaphat.

Mosolygós arccal köszöntem a csoportvezetőnek – egyébként azt mondják, hogy a mosolygástól megszépült az arcom, és jól látszott a két griberli* –, de ő egykedvűen köszönt vissza. Aztán odavitt ahhoz a nőhöz, aki középen elkapta a zacskókat, engem állított a helyére, és azt mondta, ha röpül a zacskó, kapjam el, és dobjam tovább. Odaálltam – dobták – elkaptam – vagyis de-hogy! Nem kaptam el. A földre esett a zacskó – már repült a levegőben a következő, egy pillanat és rögtön el kell kapni. De úgy megzavart a balsikerem, hogy azt se tudtam, most mit csináljak.

A csoportvezető kiállított, valaki odajött a helyemre, és próbálták megmagyarázni, hogyan csináljam. Megértettem, amikor beállítottak, akkor ment is, a csoportvezető megnyugodva eltávozott, de utána... volt, hogy elkaptam, de nem mindig sikerült. Magam se értettem, miért. Hiszen aki dobta, egyenesen hozzám küldte a csomagot. És mégis...

Ez így ment napokon át.

* Gödröcske az arcon.

Kis túlzással, úgy éreztem, hogy megfagyott körülöttem a levegő.

Aztán egyszer csak azt vettem észre, hogy nem Jucinak szólítanak engem, hanem Magdinak. Nem értettem. Miért hívnak Magdinak? De nem mertem megkérdezni.

És – hirtelen rájöttem, hogy nem Magdinak kereszteltek át, hanem Bambinak.

Ezt a... túlzás nélkül mondom, hogy megrázkódtatást soha nem fogom elfelejteni. De azt sem, ami utána következett.

Egy napon, amikor egymás után két zacskó landolt a földön, a csoportvezető azt mondta indulatosan, hogy szedjem a sátorfámat, és húzzam el a csíkot – nem ezekkel a szavakkal mondta, de ez volt az értelme. Utána elment a dolgára, nem mondta egy szóval sem, hogy most mit csináljak.

A nagyon szép áruház lépcsőjének elegáns karfáját szorongattam, ott álltam, szégyenszemre, és nem tudtam, hová legyek. Nem állhatok itt egyfolytában a lépcsőn, a csoportvezetőhöz se mehetek – kitől kérdezzem meg, hová helyeznek, egyáltalán, át-helyeznek-e valahová. És ha nem, hová menjek azért a kis pénzért, amit az eddig végzett munkámért fölvehetek. Nem mondják-e, hogy előbb fizessem ki, amennyibe a húsz, harminc vagy nem tudom hány zacskó tönkrement ízé kerülne.

Egyszer csak láttam, hogy jön fölfelé a lépcsőn az áruház tulajdonosa. Mikor odaért, köszöntem, és megmondtam, mi történt velem. Nem tudtam visszatartani, sírva fakadtam. Az igazgató sajnálkozva mondta, kár, hogy nincs érzékem ehhez a munkához, pedig az volt a szándéka, hogy amíg akarok, ottmaradhatok. Máshol pedig nincsen betöltendő állás.

Aztán mégis talált megoldást... akármilyent. A földszinten van egy helyiség, ahol a gyümölcsöt dolgozzák fel, odamehetek... ha akarok.

Odamentem. Ott fagyoskodtam naphosszat, ott hámoztam a jéghideg almát mázsaszámra, míg véget nem ért a gyümölcssezon.

Hogy hol dolgoztam a következő években? Annak bizony se szeri, se száma. Soká eltartana, ha felsorolnám.

A munkanélküliség keserves esztendeit éltük. Az a szerencsés, akinek volt munkája, kapaszkodott a megtartásába, hisz ha elvesztette, nem talált helyette másikat. És a munkanélküli segély ismeretlen volt még akkor.

Nem túlzás, hogy sok családnál sátrat bontott az éhség. Sokan egy tányér levesért is sorba álltak, és sok ház kapujában szégyenkeztek a kilakoltatás miatti bútorok.

A dobozgyárban a sánta tulajdonos bennem a nőt látta. Alig pár napja voltam ott, amikor az időződő férfi szólt, hogy valamit el kell végezni odalent. Ketten kellene hozzá – úgyhogy menjek vele.

Néhány lépcső vezetett a pincéhez. Mikor elindultunk volna lefelé, a tulaj szemtelenkedni kezdett. Én ezt persze nem tűrtem el. Mikor erőnek erejével meg akart csókolni, meglöktem, hogy szabaduljak.

De hát, sánta volt. Nem tudott megállni a lábán, legurult a lépcsőn. Persze hogy amikor felmentünk a műhelybe, úgy kirügött, hogy megköszönni se volt időm.

Egyébként leginkább szezonmunkák kínálkoztak, főleg a konzervgyárakban. Dolgoztam ilyen helyen többször is. Húsz fillér órabérért. Ennyit fizettek általában a női segédmunkásoknak. Az egy napra egy pengő hatvan fillér. Kifizettem az egészségbiztosítást, nem maradt egy hónapra még negyven pengő se. Amikor maga a lakbér is negyven pengő volt, és ha villamossal akartam volna munkába járni – nem tudom, volt-e akkor bérlet –, egy átszállójegy 24 fillérbe került. Oda-vissza majdnem 50 fillér, egész hónapra 13 pengő. Marad 27 pengő. Klári is ennyit keresett, ha dolgozott. Ez 54 pengő, nagyon jó esetben. Ha a lakbért kifizetjük, összesen 14 pengőnk marad. És az étkezés? És a ruházkodás? És az egyéb kiadások?

Hozzáteszem: olyan nem volt nálunk, hogy nincs mit ennünk. Hogy anyuka nem tud mit az asztalra tenni, méghozzá kósért, ami még drágább is – hát, az nem létezett.

De hát akkor, hogyan? Nem is tudom. Sok oka volt.

Az egyik, hogy aki dolgozott, az gyalog ment a munkahelyé-

re, és onnan vissza. A másik, hogy az ilyen ínséges időszakokban azt lehet mondani, hogy nem vásároltunk szinte semmiféle ruhaneműt.

***

Hogy milyen jövőt képzeltem? Vagy tanulok – de hát nem volt rá kilátás –, vagy írok.

Még tizenöt éves se voltam, amikor fejembe vettem, hogy én, ha pár évvel későbben is, de előbb-utóbb író leszek.

És egyik este megszállt az ihlet. Egy verset írtam. Így szólott:

*Nem mindig sínylődött Jim rabszolgasorban.
Szabad ember volt, sőt rettentő nagy úr,
De látta, szolgálai mint húzzák a jármot,
S mert azok hallgattak, ő zúdult fel vadul.*

*Miért szenvedtek? Hisz tiétek az erő.
Ti emberek, ti barmok, hát nem láttok?
Nem kell véretek, nem kell verítéktek.
És letépte a nyakukról a jármot.*

*S küzdött értük erős, vad lelkesedéssel,
De féltek a gyávák, rettegtek az úrtól,
S bár izzó szavával csak őértük harcolt,
Ha látták, elbújtak, kitértek az útból.*

*Már nem volt semmije, mindenét odaadta,
S egyszer elfogták, s egy nagy úr előtt állott.
Némulj meg, vakulj meg, hogy ne küzdhess értük!
Zsíros hang szólt, s nyakába rakta a jármot.*

*És húzta a jármot fogát csikorgatva,
S rázta vad erővel, dübvel, kinnal tépte,
És feljajdult aztán, zokogott a kintől,
S minden sikoltásnál tépő korbács érte.*

*Aztán elhallgatott, mintha meghalt volna,
S csak végtelen, ködös szürkeséget látott.
Aludt, s nem akarta már, hogy felébredjék,
Szaladt, szaladt, s húzta magával a jármot.*

*Testvériünk, testvér, jaj, mit tettek veled?
Hová lett az erőd? Megölték, meghaltál.
Lásd, ott messze csodás mezők intenek,
Jöjj hát, mi elértük, mit te is akartál.*

*Kenyért nyújtó kezét szépen megcsókolja,
S megriad, mert embert olyan régen látott!
Alszik ő, és nem akarja már, hogy felébredjék,
Szalad, szalad, s húzza magával a jármot.*

Írtam egy regényt is – arra már nem emlékszem, miről szólt. Egy királyról, aki szétosztotta a vagyonát a nép között, vagy valami ilyesmi. Be is küldtem valamelyik kiadóba. Udvarias levél volt a válasz: Fiatal vagyok még a regényíráshoz, próbálkozzam majd két-három év múlva. A naiv kis írásom máris azt sejteti, hogy érdemes lesz – írták.

Mindenkinek megvan a maga útja

Egyszer az utcán találkoztam egy ismerős lánnyal, Ráchelnek hívták. Beszélgettünk, és ő elmondta, hogy a cionistákhoz jár majd-nem minden nap, és az milyen nagyszerű időtöltés.

Abban a körben, ahol addig éltem, elleneztek a cionizmust. A Biblia szerint Isten bűneik miatt szórta szét a zsidókat a világ minden tájára. De egyszer majd eljön a Messiás, és visszaviszi népét a Szentföldre.

Én abban éltem kisgyermek koromtól, hogy a Messiást kell megvárni. Másként cselekedni – Isten ellen való véték. Mi Széderestén mindig odatettünk egy széket az asztalhoz, azon fényeskedik majd Éliás próféta, a Messiás hírnöke, aki egy napon eljön, és elviszi mind a zsidó embereket Jeruzsálembe.

A vallásos cionisták is hittek a vallás parancsolataiban. Abban is, hogy Isten akaratából, a zsidóknak egyszer majd vissza kell térniük őseik földjére. De úgy gondolták: nem kell a Messiásra várni, szerezzük vissza országunkat mi magunk.

Életemben először hallgattam meg az ilyen beszédet.

– Cionistának lenni – mondta Ráchel – azt jelenti, hogy zsidó érzés. Ami betölti az egész életedet.

Nekem mindig kellett valami, ami betöltötte az életemet.

Eddig csak a vallás volt ez, de hamarosan rájöttem, hogy más is szerezhet nagy-nagy jóérzést.

Magyarországon több cionista szervezet is működött. Ráchel a Mizrahiba vitt el.

A mizrahisták – úgy, mint akkor én is – meggyőződéses vallásos emberek voltak, szigorúan betartottak minden előírást. Jól éreztem magam ebben a társaságban. Majdnem minden este el-

mentem oda – persze gyalog –, úgy egy órát beszélgettünk, énekelünk, táncoltunk. Néha előadásokat is hallgattunk a zsidók országáról, Erec Jiszraelről.

Hétvégére is mindig volt programunk. Legkedvesebb minden időtöltés közül – énnekem legalábbis – a túrázás volt.

Nem sokkal később húgom, a nálam két és fél évvel fiatalabb Klári – ott Ráchelnak szólították – és barátnője, a Rubin Ica nevű szőkeség is mindennapos látogatói lettek a mizrahisták találkozásainak.

***

Tizenöt éves voltam, amikor az az ötletem támadt, hogy Purimkor rendezzünk a Mizrachiban egy ünnepi összejövetelt.

Itt volt az én első nyilvános szereplésem.

Elmentem egy jelmezkölcsönzőbe, és kivettem egy kis piros boy* ruhát, hozzá a fejemre a megfelelő kalapot. Igazán helyes voltam.

A műsor után odajött hozzám egy Stern Simson nevű fiú. Sokáig beszélgettünk. Azazhogy leginkább ő beszélt. Megtudtam, hogy jó módúak a szülei, de ő nem velük érzi otthonosan magát, hanem itt, ahova leginkább csóró fiatalok járnak, nem felvágós gazdagok.

Aztán hazáig kísért, és attól fogva mindennap együtt jártuk cionista foglalkozás – beszélgetés, éneklés, órátáncolás** – után az addigra már elnéptelenedett utcákat.

De egyik este nem ő kísért haza, hanem a barátja, Júda.

– Simson kéri, hogy ne haragudj, de olyan nehéz lenne ezt szemtől szembe elmondania. Ő már nem... szóval, ő már nem akarja ezeket a nap napi sétákat.

– Mindig csak én beszélek – mondta –, és Juci érdeklődéssel hallgat meg mindent, de sokszor egy szót se szól.

* Boy: fiatal fiú, aki sajátos egyenruhában szállodákban, kereskedésekben küldöncként, csomaghordóként dolgozott.

** Óra: zsidó körtánc.

Igen, ez így volt. Hogyha szerepeltem valahol, akkor felszabadultam, szorongás nélkül beszéltem, de amikor kettesben voltunk Simsonnal, mintha gombóc lett volna a torkomban.

Ha erőltettem, még jobban szorított.

Mit mondhatok most Simson barátjának?

Nem tudtam mit mondani.

Ő szólalt meg megint.

Ha én is úgy gondolnám, ő boldogan sétálna mindennap velem.

Most mit mondjak erre? Nem. Nem. Ennyi telt ki tőlem, ebben a kínos szituációban.

És amikor csak lehetett, elkerültem a helyet és időt, amikor bármelyikükkel összeakadhattam volna.

***

Egyik délután mentem hazafelé. Egyszer csak rám köszönt az a hegedűművész, aki a Mizrahiban olyan csodaszépen játszott.

– Jucika – mondta –, az Isten küldött ide. Szeretnék valamit kérni tőled. Ezt a csomagot – mutatott fel egy nem túl nagy, doboz formájú valamit – még ma este el kell juttatnom a barátomhoz. Szentül megígértem neki, hogy elviszem hozzá.

– De nagyon fontos feladatot adtak nekem ma estére – folytatta. – Az állásommal játszom, hogyha nem megyek el. Arra gondoltam, nem vinnéd-e el te ezt a dobozt a barátomhoz a Nagymező utcába, Jucika?

Magamnak se tudom megmagyarázni, de bizony, beleestem a verembe. Nem mondtam ugyan igent, de ahhoz se volt energiám, hogy ellenkezzem. Jobban mondva, szégyelltem nemet mondani ennek a kedves és nagyszerűen hegedülő fiatalembernek.

Tény, hogy nem tiltakoztam, amikor tiszta erőből odanyomta a kezembe azt a csomagot. Azzal el is tűnt a színről.

Most mit csináljak? Hátha tényleg nagyon fontos, hogy a barátja... Üsse kő! Vacsora után elviszem a Nagymező utcába ezt a csomagot. Gondoltam, nem megyek be a lakásba, hanem amint kinyitják az ajtót, spuri!– eltűnök a ködben. Nem gyanakodtam senkire-semmire, de mégis: idegen emberek...

Igen ám, de amint megnyomtam a csengőt, kinyílt a nagy tölgyfa ajtó, és kilépett rajta – nem a hegedűművész barátja, hanem bizony – maga a muzsikus.

Hogy mi és hogyan történt? Arra nem nagyon emlékszem. De arra nagyon is, hogy az automatikusan záródó előszobaajtó becsukódott mögöttünk, a doboz lecsúszott a földre, arra a rémálomra, hogy a férfi, nagy lázban, már a szvetteremet gombolgatja a kanapén, ahová az előszobaajtótól odacipelt. Becsapott, rászedett engem, és én, hiszékeny fruska, majdnem belementem a csapdába!

Sose felejttem el. Ilyen gazságot! Egy szinte kislánnyal!

Nem tudom, honnan vettem hozzá az erőt, de egy pillanatban ellöktem magamtól azt az embert, felálltam, megfordítottam a kulcsot a zárban, és kirohantam az ajtón. Hazairamodni – jaj, de jó! Ahol nem találkozik az ember aljas színjátzó művészekkel. Aki a feje búbjáig merül a sárba, és egy kislányt is bele akarna rántani.

***

Egy vasárnap a Hűvösvölgybe kirándultunk a mizrahistákkal. A Nagyréten leültünk az asztalokhoz, ettünk-ittunk – ki mit hozott –, aztán elkezdtünk énekelni. Magyar és héber dalokat. Egyszer csak, odajön két detektív, és felszólítanak, hogy menjünk velük. De hogy miért? Erre nem feleltek.

Mint később kiderült, az nem tetszett nekik, hogy egy munkásmozgalmi dalt énekeltünk – de megváltoztatott, héber szöveggel. Ők a dallam után ítélték, így azt hitték, hogy valamilyen kommunista ifjúsági szervezetet sikerült fülön csípnünk.

A rabomobilal elvittek minket a főkapitányságra, ott beteltek az egyik szobába. Szemben velünk ült két főhekus, és sorban kihallgatták a megszeppent fiukat, lányokat, akik se köpni, se nyelni nem tudtak az ijedtségtől. Az imádkozáshoz és az énekléshez szoktak, nem ahhoz, hogy rendőrök kísérik őket... ki tudja, hova, talán a dutyiba.

Egy idő után vettem a bátorságot, és ugyan félénken, de megkérdeztem, miért tartanak itt minket, hiszen ez legális mozgalom, és nem követtünk el semmit, ami sértő, káros.

Semmit se mondtak erre. A fiukat a falhoz terelték, a lányokat meg az asztal melletti székekre ültették sorban.

Klári ült mellettem a „vallatószékek” sorában. Ő még kislány volt, alig tizenégy éves. Nem értette, mi ez az egész, naivul felelt a feltett kérdésekre.

Jó is volt ez. Mert amikor „kínzója” megkérdezte, miket énekeltek ezek a csibészek, felsorolta a magyar nyelvű dalokat, de egy hébert is belekevert. Mindegyiknek az első szavait kellett elmondania. A hébernél ez így szólt: Od niszkóra, od niszkóra.

– És ez mit jelent magyarul? – csapott le az inkvizítor szegény húgomra. Azt gondolta, most végre rátalált egy „bűnös” nótára.

– Száll a nóta, száll a nóta – felelte húgom, derűtséget keltve.

Közben engem magához hívott a rendőr-főfelügyelő. Kérdezett mindenféléről, el is mondtam sok mindent, amikor a dosz-szién, ami az én anyagomat volt hivatott őrizni, újra elolvasta a nevemet.

– Én is ismerek egy Friedmannt – mondta. – A Friedmann Dezsőt. Nahát, valahogy, mintha hasonlítának – törölgette elegáns szemüvegét. – Nem a rokona véletlenül?

Mondtam, hogy véletlenül – az unokatestvérem.

– De hát, akinek ilyen rokonai vannak, hogy alacsonyodhat le egy efféle nebach* társasághoz? – kérdezte, őszinte csodálkozással.

Aztán kérdezgetett ezt-azt – a Liliről, a Dezsőről –, majd kis idő után nagyot ásított, és szólt annak, aki idehozott minket:

– Engedje haza őket. Ezek nem kommunisták, hanem tal-mudisták.

Még ki se mondta, és már mindenki ott volt az ajtónál.

Engem nem bántott volna ez a kis affér, inkább szórakoztatott, de anyuka miatt nagyon aggódtam. Folyton vissza- és visszatértek hozzá a gondolataim. Mennyire megijedhetett szegény, mikor késő este még nem voltunk odahaza.

Én sokat voltam távol hazulról, és anyuka sohase tett szemrehányást. De amikor elmentünk valahova, mindig megmondtuk,

* Szegény, nyomorult.

mikor érünk haza. Ha valami miatt később jöttünk, ő akkor már aggódástól eltelve várt ránk a kapuban.

Most is ott állt szegény, fázósan összehúzta a ruháját, és amikor meglátott minket, már szaladt is fel a lépcsőn, megmelegítette a harapni valót, feltette forralni a teát. Mikor felértem és megmosdottam, már ott volt minden a konyhában, ami ahhoz kell, hogy kicsit megnyugodjam.

Be kell vallanom, engem is próbára tett ez a nap. Elképzeltem, hogy ott kell töltenünk az éjszakát is – mert a rendőrségen apróra kikérdezték a gyerekeket. Még a reggeli imádságot is le kellett fordítaniuk magyarra.

És még mi jött volna, ha a Friedmann Dezső nem barátja a rendőrfőnököknek!

Képzeltető, hogy leesett az állam, amikor a következő vasárnap kopogtatás nélkül benyitott a konyhába az a detektívfelügyelő, aki egy héttel korábban kihallgatott. A Friedmann Dezső állítólagos barátja. Köszönt, mondta, hogy amikor velem beszélgetett, igen jó benyomást tettem rá, úgy is mondhatja, hogy nagyon megtetszettem neki, és nem lenné-e a beszélgetőpartnere. Te jó ég! Mindenre gondoltam, de arra nem, hogy valamikor is egy fődetektív teszi majd nekem a szépet. Most mit mondjak? Ha anyuka itt volna, biztos lenne egy frappáns válasza. Így csak azt tudtam kitalálni, hogy erőteljesen nyomogattam csupa izom hódolómat az ajtó felé, kérem, menjen el, mert mindjárt itt lesz a vőlegényem – valósággal kituszkoltam a konyhából.

***

Egyszer együtt voltunk – hányan is? – ha jól emlékszem, hatan az egyik mizrahista lány lakásán.

Helyet foglalt mindenki az asztalnál, szólt a tánczene a rádióból.

Egyszer csak Mose odament Brachához, és – no de ilyet! – a kislányt táncra kérte fel.

A vallást híven betartó fiúk nem táncoltak lányokkal, és a leány is nemet mondott, ha egy fiú felkérte. És mégis, most Mose – ez hallatlan! – átkarolta Brachát!

És sorra táncolni kezdett mindenki. Én is. Megrészegülve!
Akik az engedelmességet tanultuk örökké, jó volt engedetlenné lenni egy tánc erejéig.

És amikor már abba kellett hagyni, mert eljött az ima ideje, fent a mizrahiban úgy néztünk egymásra, mint akik összeesküdtek egy közös ügyben.

Mi rossz van ebben? Miért nem szabad?

Nem éreztük, hogy bűnösök vagyunk, csak, mert összesimultunk egy táncra.

Miért? Miért? Miért kell mindent megkérdezni?

Mikor ehetsz, mikor táncolhatsz, mikor van az ima ideje, mikor ölelhetsz magadhoz egy kislányt?

Miért kell mindenről úgy vélekedni, ahogy a törvényekben előírták nekünk?

Hátha azok tévedetek, akik azokat megalkották?

Elgondolkodni ezen jó volt, de hangosan nem mondtam ki a kérdést.

Fennhangan csak azt ismétелgettem:

Egy a mi Istenünk, és tanítása örökké való.

***

Nem tudom, hogyan – gondolom, valamelyik ismerősöm hívott –, elkezdtem járni egy másik cionista szervezetbe, a Hanhacba – hivatalosan Hanoar Hazioninak hívták. Vallásosak voltak itt is, de nem bigottan, mindent szó szerint véve, mint a Mizrahiban. Sokszor tartottunk összejöveteleket, úgynevezett szihákat, amikor komolyan tanultunk. Könyveket is ajánlottak ilyenkor, amelyeket a szihákon megbeszéltünk.

Ide is jártam vagy két évig – persze, Klári is jött utánam –, amíg húgom osztálytársa, Sugár Magda át nem hívott a Somer Hacıirba, a baloldali cionista szervezetbe, ahol a vallásnak nem volt szerepe.

Énbennem addig erősen élt a hit, hogy van, lennie kell valakinek fölöttünk, valakinek, aki öröktől való és alkotó.

Amióta az eszemet tudom, ezt hallottam zsidóktól, keresztényektől.

Mert keresztény barátaim is ugyanazt mondták, amit a zsidók. Higgy az Istenben, tartsd meg parancsolatait!

Addig csak hívő emberekkel találkoztam. A családomban. Az iskolában. A cionistáknál. De még a házban is, ahol laktunk. Ha zsidó volt, ha keresztény, mind hitt az Istenben.

És egyszer csak összefutottam egy jókedvű, jó eszű bandával, és szertefoszlott mindaz, amiben addig kétely nélkül hittem.

Egy kiránduláson történt a nagy változás, Jom Kippurkor.

A turistaházban szokás szerint mindenki kitette az asztalra, amit ebédre hozott. Ilyenkor kolkaja volt, ami azt jelentette, hogy mindenki azt vesz ki az egy helyen tornyosodó finomságokból, amihez kedve van.

A többiek jó étvágygal falatoztak, de én csak ültem az asztalnál, és hozzá sem nyúltam az ételhez. Valaki végül megkérdezte:

– Hát te miért nem eszel?

Nem akartam erről beszélni, mert ott mindenki vallástalan volt, sőt egyenesen istentagadó, de ha már megkérdezték, nem akartam hazudni.

– Ilyenkor nem szabad – feleltem, mire körém gyűlt mindenki. Legtöbbjük hivatásának érezte, hogy megszabadítson engem az eltévelyedéstől.

Azt már nem tudnám megmondani, milyen érveléssel – de hogy meggyőztek engem az őszintén hitt érveik, azt az bizonyítja, hogy a legnagyobb zsidó ünnepen, aminek fő parancsa, hogy egy falat ételt nem szabad enni, egy korty italt nem szabad inni, elfogyasztottam az utolsó harapásig a nekem kiosztott adagot. Nem tartottam be a böjtölés parancsát.

Utána aztán már nem is lett volna értelme, hogy a többi parancsot betartsam. Mert már kételkedtem abban, amiben addig teljes hittel hittem. És fokozatosan leomlott az az épület, ami addig sziklaszilárdan állt.

***

Izgatottan, feldobva mentem haza, amikor bejelentették, hogy Izbégre mehetek – hahsarára.

Aki ki akart vándorolni Palesztinába, annak pár hónapos fel-

készítésen kellett részt vennie, ahol kipróbálhatta, milyen is lesz az élete egy ottani kollektív településen, egy kibucban. Ezt nevezték hahsarának.

Izbég gyönyörű helyen, Szentendre mellett fekszik. Az egyik ottani birtok gazdája behívót kapott munkaszolgálatra. Csak azt tudtam róla, hogy nincs családja, és arra az időre, amíg távol van, odaadta a házat és a hatalmas kertet, amit bármire használhatunk. Beleértve természetesen a konyhát, minden bútordarabot, edényt, mert hát mi főztünk magunknak.

Gyönyörű ajándék volt, hogy hosszú ideig ott lehettünk. Akik a hahsarán részt vettek, mind mostoha környezetből jöttek, mind szegények voltak vagy még szegényebbek. Itt meg gazdagság vett minket körül, komfortos, szép házban élhettünk. És ami a legszébb volt: a gyönyörűséges, nagy kert, a mélyzöld pázsit, a pompás virágok, a hatalmas fák!

És volt pingpongsztal, röplabdapálya, kézilabdapálya, kosárlabdapálya. Vasárnaponként mindenféle sportra lehetőségünk volt. Általában többen jelentkeztek, mint ahányan a meccshez kellettek, és ilyenkor a csapatkapitányok felváltva választottak játékosokat. Nekem sokszor lógott az orrom, mert legtöbbször én voltam az, aki nem jutott be a csapatba.

De nem ez volt a legnagyobb bánatom. A nagy baj az volt, hogy gyerekkoromtól fogva roppant válogatós voltam. Annyira, hogy inkább nem ettem, minthogy elfogyasszam azt, ami nem volt ínyemre.

Anyám szívesen hozott volna nekem valamit, ami legalább részben kiegészíti a néhány mégis elfogyasztott ételt. Igen ám, de ott is az volt, amiről egyszer már írtam: ha valakinek hoztak akármilyen ételt vagy finomságot, azt betették a közösbe és szétosztották.

Most aztán mit csináljak? Semmit sem tudtam kitalálni.

Mindenféle mezőgazdasági munkát végeztünk a környékbeli gazdaságokban. Akár napszámot kaptunk, akár hetibért, beadtuk a közösbe, abból vásárolták meg a piacon, ami a főzéshez kellett.

Elég kevésbé emlékszem arra, hol és mit dolgoztam, hiszen mikor volt ez? De még most is összeszorul a szívem, ha visszagondolok arra, hogyan kellett élni embereknek.

A kukoricaegyelés! A sáros, piszkos földből teljes erőbedobással tudtuk csak kihúzni a kukoricát. Lehattunk talán heten-nyolcan, én álltam leghátul – ha még hittem volna Istenben, megkértem volna, segítsen, hogy kibírhassam. De meg kellett csinálni.

Egyszer eljött a földekre a gazdaság tulajdonosa a lányával. Nézték, nézték, hogyan dolgoznak a munkások, és mit esznek, amikor leülnek egy pár percre ebédelni. Nem szóltak hozzájuk egy szót sem.

Legnagyobb meglepetésemre egyszer csak engem megszólítottak. Odahívtak, és kérdezgettek mindenféléről. Úgy láttam, hogy észrevették azt, hogy műveltségben közelebb állok hozzájuk, mint a többiek. Azt gondoltam, valami tervük van velem, de hiába vártam, hogy más munkát adjanak. A kukoricaegyelést már a pokolba kívántam. De elmentek – és nem történt semmi.

Annak kellene ez után következnie, hogy a munka végeztével felültem az autóbuszra, hazamentem, megvacsoráztam, aztán korán lefeküdtem, mert már nem éreztem egyetlen tagomat sem.

Ehelyett elindultam az erdőbe, és mentem, mentem, mentem a végtelenségig. Egy jó volt csak ebben: tele volt az erdő szerderrel. Egész úton mást sem csináltam, csak az éppen legközelebbi bokorról leszededgettem és bekaptam a gyümölcsöt. Igyekeztem jóllakni, nehogy az otthoni vacsorához kelljen folyamodnom.

Egyszer aztán bejelentettem, hogy nem maradok tovább a hahsarán. Ami egyben azt is jelentette, hogy nem mehetek ki Palesztinába.

Egyébként korántsem volt kikövezve az út Budapesttől Jeruzsálemig. Ellenkezőleg: nagyon is kemény próbákat kellett kibírnia annak, aki száz veszélyen át, akár életét is kockára téve oda akart jutni.

Hosszú, hosszú évszázadokig csak egyes, szigorúan hithű és hajlott korú zsidó férfiak szívében kapott helyet a vágyakozás után az elhatározás, hogy élete végén ősei földjén éljen és haljon. Aztán a XIX. század végén Hertzl Tivadar elindította a cionista mozgalmat, ami a harmincas években indult virágzásnak.

Az akkori Palesztina – a mai Izrael – igazgatására az első világháború után a Népszövetség az angoloknak adott mandátumot. Az angoloktól kapott vízzummal lehetett eljutni oda. Már aki kapott vízumot. Kevesen. Az angolok nem akarták még jobban magukra haragítani az arabokat – úgy tudom, ez volt az oka, hogy alacsonyan határozták meg a bevándorlási kvótát.

A cionisták mégis éveken át nevelték az ottani életre azokat, akik elhatározták magukat az odatelepedésre.

Én, még mielőtt Izbégen kezdtem dolgozni, Budapesten egy virágkertészetben tanulgattam. A kert tulajdonosa elvállalta, hogy három-négy fiatalot kertészkedni tanít, de nem fizetett a munkáért. Ha ettől eltekintek, életem egyik legszebb időszaka volt ez. Mindig nagyon szerettem a virágokat, és az, hogy ilyen bőségben és tarkaságban jelennek meg előttem és én pátyolgatom őket, nagy gyönyörűség volt. Legszívesebben egy olyan üvegházba jártam, ahol orchideákat neveltek, jobban mondva neveltem, mert rám volt bízva az üvegház. Reggelente, mintha megsimogattam volna őket, olyan érzésem támadt. És én, aki addig sose kaptam valami nagy elismerést, ha kisegítő munkát bízta rám, most boldogan hallgattam, hogy milyen szép ez a virágház, látszik, hogy szeretettel gondozzák.

Mikor elmentem ebből a kertészetből, egy bolgárkertész alkalmazott. A főnöknő leült egy székre, és egész nap egyfolytában azt mondta: gyeerünk, gyeerünk!

És hát, mentem is.

Eleget láttam ebből a világból.

A minden erőt kiszívó kukoricaegyelést.

A kisasszonyt, aki kutyába se vette a vért izzadó napszámosokat.

A banyát, aki halálra hajszoalta munkásasszonyait – Gyeerünk!

Az egypengőst, amit a gazda nem átallozt odalökni a parancszoára ugró napszámosának, akinek a heti hat pengőből kellett „eltartania” egy családot, abból kellett kigazdálkodnia a betevő falaton kívül a ruházkodást, és még mi mindent, Istenem!

Mikor eldöntöttem, hogy nem maradok tovább Izbégen, megkönnyebbültem. Minden döntés nehéz, főleg annak, aki irtózik

attól, hogy téves útra menjen. De ha már eldöntötte az ember, hogy nem csinálja tovább, akkor menjen el késlekedés nélkül, és ne nosztalgiaázzon.

Nem mondom: ez volt, az volt, mégis fájó szívvel mondtam búcsút a kapufélfának, azoknak, akikkel együtt éltem hónapokig.

Volt közöttük olyan, aki éppúgy érzett, mint én, de nem volt olyan erős az elhatározottsága, hogy elhagyja a megszokott életet. Másoknak soha nem voltak kétségeik. Nem győzködtem őket, hogy változtassanak. Mindenkinek megvan a maga útja. Békességben búcsúztunk el egymástól.

Anyukám örült, mondanom se kell. Hiszen ha ottmaradok a cionistáknál, és elérem a célomat, nem látott volna engem soha többé.

Első szerelmem

Amikor búcsút mondtam a cionistáknak, Sugár Magda barátnőm már a szocdem párt VI. kerületi ifjúsági szervezetének volt tagja. Jól érezte magát ott, és hívott engem is.

A hatos ifiknél ismerkedtem meg első szerelmemmel, Rosenberg Sanyival.

Jaj, nagyon jó volt együtt lenni a Sanyival. Csókolózni is jó volt vele. Nagyon. És amikor ródlizni mentünk a Svábhegyre! Rohantunk a ródlival, a végén felborultunk, hemperegünk a hóban, nagyokat nevtünk, összeöleleztünk – sokáig megvolt az a fénykép, ami akkor készült rólunk.

Nyáron a hétvégéket Pünkösdfürdőn, a szocdem ifik sátor táborában töltöttük. Amikor megérkeztünk, felvertük a sátrat. Bebújtunk, berendezkedtünk az icurka-picurka helyen, odabent pihentünk, öleleztünk, aztán öleleztünk és pihentünk. Aztán kint a parton labdázunk, fürdünk, társalogunk. Egyszerű volt, de nagyszerű. Maga az a tábor, a sok ismerős, barát, a felülmúlhatatlanul jó hangulat, egymás segítése, a közös étkezések, a rohanás a jéghideg Dunába, és még mi minden! Ami az eszünkbe jutott.

Sanyi kora gyermekkorában árvaságra jutott. Édesanyjának nem volt semmi jövedelme, nem tudta volna tisztessen fölnevelni a gyermekét, ha – ahogyan a mi kis családunkat is a mi nagybátyánk – nem tartotta volna el őket Sanyi nagybátyja. Ő segítette felnevelkedni Sanyit, amíg iskolába járt. Aztán ő vezette be a fiút a kereskedelem rejtelmeibe – arra teszem fel, hogy akkor vágja le a libát, ha már jó kövérré hízott.

Így járt el a kedves nagybácsi is.

Volt egy lánya – nevezzük Violának. Annyi idős volt, mint Sanyi. Meg mint én, amikor Sanyit a hatos ifiknél megismertem. Húsz-huszonegy évesek voltunk mind a hárman. Én nem ismertem a leányt, de ahogyan Sanyi leírta jellemét, magatartását, igencsak önző, makacs és műveletlen perszóna lehetett.

Na, mikor a liba már kövérré hízott, elvitték a sakterhez, hogy vágja le. Levágta, megették. Kerekecske gombocská, itt szalad a nyulacska.

Vagyis, amikor a kislány nagylánnyá serdült, a nagybácsi először csak célozgatott, aztán ki is mondta kereken: ő a lányának pont olyan férjet szeretne, amilyen a Rosenberg Sanyi.

Azon a végzetes Szilveszter-estén – igen, az én számomra az volt: végzetes – még jobban szerettem őt, mint eddig bármikor. Mikor elaludt a villany, boldogan simultam hozzá, és a csók is édesebb volt, mint az egyszerű hétköznapokon.

*Látod, ez a szerelem.
Ennél nagyobb élmény
Sohasem kell nekem.*

Hogy ez egy sokkal későbbi dal? Mit számít, ha visszaadja, amit akkor éreztem.

Aztán újra megcsókolt. De, mintha a kishúgát puszilta volna meg.

Én nem kérdeztem, hogy mi volt ez.

Semmit se kérdeztem, ő semmit se mondott.

Odamentünk a ruhatárhoz. Felsegítette a kabátomat. Hazáig kísért, és a kapu előtt megkérdeztem:

– Ennyi?

Ő bólintott, és mielőtt elment, nagy hirtelen megsimogatta az arcomat.

Pár hét múlva, amikor a barátnőmmel sétáltam a pünkösdfürdői táborhoz, egyszer csak éreztem, hogy valaki a nyakamat csókolgatja. Megfordultam, ki ez a szemtelen, hát, a Sanyi volt. Megmozdultam, hogy jelezzem: boldog vagyok, boldog vagyok!!!

De Sanyi már összeszedte magát, egyet lépett, és mellettünk termett. Aztán köszönt, és alig észrevehetően meggyorsította a járását. A barátnőm vagy nem vette észre, mi ment itt végbe egy másodperc alatt, vagy csak diszkrétén hallgatott – szót se ejtett erről a számomra váratlan ajándék találkozásról. Ahogyan én sem.

Hanem most már összeállt a kép. Sanyi szeretett, akkor is, amikor elhagyott. Hogy miért nem mondta meg, miről van szó? Azt nem tudom. De arról azért többször beszélt, hogy nagybátyja kérését, szinte követelését az anyuka mind nehezebben tudta elhárítani.

***

1948-at mutatott a naptár, amikor találkozóra jöttek össze a hatos ifik. Már nem voltunk ifik, de ezeken az összejöveteleken úgyszólván visszafiatalodtunk.

Hajókiránduláson találkoztunk akkor. Fent voltam a többiekkel a fedélzeten. Közben lementünk páran a büfébe, hogy valami harapnivalót vegyünk.

Ott majszolta a szalonnás szendvicset egymagában a Rosenberg – akkor már Ruttkai – Sanyi. Erőt vettem magamon, ne vegye észre, hogy még most is olyan különösöt érzek, amikor találkozom vele. Különös volt, mert nemsokára férjhez megyek, szeretem a jövődöbelimet, boldog vagyok – és mégse mondhatom, hogy egészen elmúlt az az érzés.

Odajött hozzám, és mintha el sem akarna menni, csak beszélt, beszélt. Legtöbbet arról, hogy én mennyire megszépültem. Szébb lett a szemem (persze, mert a kancsált megműtötték). Szébb lett a szám (a fogorvosom műve), szébb lett az alakom (a sok nélkütlőzés és rettegés fogyasztott karcsúvá). Milyen csillogó, milyen szépen vágott a hajam (most daueroltattam – látnál, mikor jó ideig nem megyek fodrászhoz). Milyen jól áll, hogy még mindig ott vannak az arcomon a gödröcskék, ettől vagyok most is olyan bájos (bocsánat, csak őt idézem). Olyan igazi nőies nő lettem, és ez kíváncsabbá tesz, mint a kislányos külső.

Nem biztos, hogy szó szerint így mondta, de ahogyan mondta, annak zenéje volt, és tiszta szívből, egyedül nekem

szólt. Én csak hallgattam, nem szakítottam félbe – nem tagadom, kimondhatatlanul jól esett, az első szótól az utolsóig. Persze megmondom majd, hogy nemsokára férjhez megyek, de előbb higgye azt, hogy szabad vagyok.

Ha elhallgat, és várja, mit szólok – nem, nem tudnám rögtön megmondani az igazat.

Még nem voltam asszony, de már megígérték a lakást – készülődtünk, hogy majd nászútra megyünk.

De mielőtt elmondtam volna ezt Sanyinak, a nagyhangú Német Kati a hajó túlsó végéről hangosan odakiáltott:

– Hé, ne udvarolj a Jucinak! Ő már férjnél van!

Ez a Német Kati! Pedig tudja, hogy még nem házasodtunk össze a Lacival...

Sanyi arca kipirosodott. Nem tudta feltalálni magát, egy ilyen szituációban.

Én se tudtam, hogy erre most mit mondhatok.

Szerencsére éppen ekkor jöttek le a lépcsőn az ismerősök, és beszélgetni kezdtek Sanyival. Így megúsztam a magyarázkodást.

***

1996-ban jelent meg Hitek, sorsok, vallomások című könyvem. Olyan ismert személyiségekről szól, akik hittel hittek valamiben, még ha mindegyikük másban is.

Mikor azon törtem a fejem, ki legyen az a tíz-tizenöt, közismert vagy hozzám közel álló személyiség, akikkel egy szép napon igyekszem majd hosszasan beszélgetni a hitükről, a homlokomra csaptam. Hát a Rosenberg Sanyi!

Az ő mentalitását, érzelmvilágát jól ismertem, meg a szókimondását, ami nála nem „beolvasást” jelent, hanem egyszerűen csak azt, hogy csendesén, mosolygósan – hogy is mondjam? – talán úgy, hogy hangosan gondolkodik. Vagy más megfogalmazásban: nem játssza meg magát.

Tudtam, hogy a barátja odaadó tagja volt egy trockista csoportnak. Biztosan az ő hatására hagyta ott Sanyi azt, ami éveken át az életéhez tartozott, a hatodik kerületi szocdem ifik olyan 25-30 fős, szeretni való kis közösségét.

Frakciós lett – így mondtuk akkor, elitélően.

Amikor 1946-ban MADISZ-os barátnőmmel, Magdival elküldtek kéthetes pártiskolára, észrevettem ott egy jóképű fiatal embert.

– Ki ez a klassz srác? – kérdeztem Magditól.

– Ne beszéljess vele – így a barátnőm.

– Szent isten, miért?

– Mert ő egy... (vártam, hogy mit mond: Egy kém? Egy hazáru? Egy spicli, aki minden szavadat felhasználhatja ellened?)

– ő egy frakciós.

A hatos ifiknél is voltak ilyen „gyanús” emberek. Ott tartotta próbáit például éveken át a híres-nevezetes Szalmás-kórus. Az ő dalaikat zengték, ha kirándulni mentek valahová az ifik, de kerültek magát a kórust, főleg a vezetőit, mint a tüzet. Szalmás Piroska kicsit furcsa asszonynak látszott, de felülmúlhatatlan érdeme volt a hosszú-hosszú évekig regnáló, a nehéz időkben is hűségesen együtt maradó, vigasztaló vagy vádoló, de mindig emberi dalokat zengő Szalmás-kórus. Én meg a barátaim a Vasasszékházban többször hallottuk őket, de nálunk nem szerepeltek. Megkérdeztem Sugár Magdát, mi ennek az oka. Csodálkozva nézett rám.

– Hogy gondold? – kérdezte megütközve. – Hát ők frakciósok!

A legnagyobb ellenfélnek – kibékíthetetlen ellenségnek – Juszusz Pált – Pali bácsit – tekintettük. Tekintettük? Én is? Az az igazság, hogy soha nem gondolkodtam el ezen. Ha ellenségnek mondják azok, akik közel állnak hozzám, akkor én miért kétkednék benne?

Pali bácsi trockista volt. Nem voltam igazán tisztában azzal, hogy mi is a trockizmus, de azt tudtam, hogy Trockij Sztálin ádáz ellenlábas. Márpedig én akkor valóságos Sztálin-rajongó voltam.

Semmit se tudtam arról, hogy mi megy végbe a Szovjetunióban, csak változó színvonalú, félrevezető előadásokból véltem tudni az igazságot.

Úgy éreztem, hogy Sztálin keresztülvitte azt, amit én az életemnek gondoltam. Minden ember egyenlő – habár ehhez később hozzátettem: egyenlő jogú. És: mindenki annyit dolgoz-

zon, amennyire képes, annyit keressen, amennyit dolgozott, és mindenkinek joga van beleszólni a közös ügyekbe. A magam részéről ebben a hitben éltem, már akkor is, mielőtt kezembe vettem a Kommunista kiáltványt. És amikor később illegális* pártfeladatot kaptam, örültem, nagyon örültem, hogy tehetek valamit azokért, akik hitükért, meggyőződésükért – ami az én hitem, nézetem is – cselekedtek.

Ha ezt nem mondanám el most, amikor a világ az én hitem, meggyőződésem ellenében alakul, az gyávaság lenne, megtagadása mindannak, amit az életemben tettem.

Jusztusz Pál bűne – ahogy a hozzám hasonló gondolkodásúak látták – felülmúlhatatlan volt. Szembe mert szállni a Szovjetunióval, ha ott olyasmi történt, amivel nem lehetett egyetérteni. Azt tette például, hogy amikor a szovjet hadsereg váratlanul megtámadta és letelepte a békét akaró Finnországot, egy társával elment a szovjet követséghez, és vörös zászlót lobogtatva, amelyen tiltakozó felírás ékeskedett, háromszor körüljárta a házat, így juttatván kifejezésre felháborodását.

Nem csak Sanyi hagyta ott a „hatosokat”, többen voltak olyanok, akik Demény Pál csoportjához csatlakoztak. Deményt nem ismertem személyesen, de beszélgettem róla azokkal, akik őt közelről ismerték – mindenekelőtt a leányával, Verával.

Egyszer meghívták a csepeli művelődési házba a régi Demény-híveket, azokat, akik az ő csapatában voltak, mielőtt rázárták a börtön ajtaját. Mind a legnagyobb tisztelettel, szeretettel és elragadtatással beszélt a Pali bácsiról. És elmondták sorban, hogyan lettek csekély műveltségű vagy egészen műveletlen, csak a maguk gondjával-bajával birkózó munkásemberekből gondolkodó, saját véleményét kialakító, öntudatos munkások.

Jól éreztem magamat közöttük. De azon túl, hogy jó volt velük, ugyan, mit tettek – tettünk – az ügy érdekében?

És itt álljunk meg. Várjunk csak. Mi is az az ügy?

Szerettem volna megtudni, ki mit ért alatta, és mit kell tenni érte.

* Nem engedélyezett – a Horthy-korszakban végzett kommunista tevékenység szokásos jelzője.

Megkérdezem a Rosenberg – akkor már Ruttkai – Sanyit.

Bevallom, erre a gondolatra erősebben kezdett verni a szívem, mint amikor valamilyen elvi kérdést elemezgetek. És minél többet gondoltam arra, hogy nemsokára már egymás mellett ülünk és beszélgetünk, vitázunk, annál jobban vártam, hogy ez beteljesüljön.

A noteszomban ott voltak előttem az ismerősök telefonszámai – Sanyié elég hátul, az r betűs nevek között. Ott sorakoztak szép rendben, évekig nem nyitottam ki azt a régi noteszt.

Amikor megtaláltam a telefonszámot, rögtön tárcsáztam is.

Sanyi otthon volt, azt mondta, nagyon örül, hogy rá gondoltam a könyvem írásakor, és szívesen eljön hozzám, visszaemlékezni a régi dolgokra.

A hét végén – szombaton vagy vasárnap – be is csöngetett.

Egyidősek voltunk, hetvenöt évesek. Hát, ő is, én is, ha az életkort nézzük, idős emberek. De mind a ketten fiatalabbak megjelenésben, mentalitásban, mindenben, mint amilyen az életkorunk. Ezt az érzetünket meg is mondtuk egymásnak. Aztán még vagy másfél-két órát beszélgettünk. Arról, amiről a könyvem szólt – de nem lehetett kihagyni a visszaemlékezésből a kettőnk közös élményeit.

Későre járt már, amikor elkészönt. Azzal búcsúztunk, hogy nem értünk a végére. Mikor hazaér és lefekszik, elalvás előtt újra átgondolja, amit az ő hitéről és kétségeiről – mert persze, neki is voltak – még el tud mondani.

Majd azt mondta, a régi, kedves hangján:

– Ahogy most együtt voltunk, kezdett visszajönni az a régi érzés.

Egyszerűen mondta, nem cifrázta, így még jobban eltalálta a szívemet.

Zavarban voltam, nem tudtam, mit mondjak erre. Az én régi érzéseim is kezdtek visszajönni. Sanyi olyan kedves, bájos volt ezen az estén, mint amikor olyan boldogok voltunk a pünkösdfürdői táborban.

De hát, nős ember volt. Feleségével sohase találkoztam, de amikor Sanyit felhívtam telefonon, ő vette fel a kagylót.

– Rögtön szólok a Sanyikának – mondta kedvesen, és hallottam, hogy hívja az urát. – Sanyika!

Olyan végtelen szeretettel mondta ki azt, hogy Sanyika!

Másnap este szólt a telefon.

Sanyi hívott.

– Ne haragudj – mondta –, nem tudok elmenni hozzád. Tegnap, sajnos, a feleségem trombóizist kapott.

Ez volt az utolsó mondat, amit Sanyitól az életben hallottam. Nem jött el hozzám. Se akkor, se később. A történet nem folytatódott.

Hát persze. Így kellett lenni. De megmaradt a csodaszép emlék. Az egyszerű szavak: „Kezd visszajönni”... és a tekintete, ahogyan közben rám nézett.

Óvatosabbnak kellene lennetek, ilyen időben

1942. március 15-én tüntetést szervezett Budapesten a Magyar Történelmi Emlékbizottság. Csatlakozott hozzá a Szociáldemokrata Párt ifjúsági szervezete is.

A Petőfi-szobornál gyülekeztek a résztvevők, tízezerszám. Kabátjukon a Petőfi-jelvény magáért beszélt, a házfalakon az antifasiszta jelszavak is azt üzenték a világnak, hogy vesszen a gyilkos fasizmus, éljen a szabadság és a béke!

Útnak eredt a menet – és nem hittünk a szemünknek. Ameddig a szem ellát, se csendőr, se rendőr. Mi történhetett?

Máskor még azt se tűrték el, hogy valamely szakszervezet helyiségében akár csak egy gyújtó hangú költeményt előadjanak, hát még azt, hogy jelszavakat skandálva a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget éltessék... Most meg...

Aztán, amikor elindult a tömeg, egyszer csak mégis megjöttek. Belovagoltak a tömeg legközepébe, összeterezték, igazoltatták, akit elértek – meg akarták mutatni, mást nem gondolhattam, meddig terjed a hatalom türelme.

Sokan elhúzták a csíkot – én is elszaladtam.

Jó, jó – de hol van Klári? A barátnőjével volt itt, de most nem láttuk őket sehol.

Kiderült, Klári olyannyira nem értette, mi történik, hogy szinte kívárta a lovas rendőrök érkezését. Még a negyvennyolcas Petőfi-jelvénye is a mellére volt tűzve, amikor ott termettek, és betuszkolták őt egy széles kapualjba, ahol már sokan voltak. Megijedt, de sikerült valahogyan kiszöknie. Mi akkor már kerestük őt, és hamarosan meg is találtuk.

***

Pár nap múlva Seres Tibi felesége, Döme Piroska odajött hozzám azzal, hogy ott tudnék-e lenni vasárnap délután a Károlyi kertben.

Persze, de még mennyire! Hiszen régóta vártam arra, hogy az illegális mozgalomból megszólítson valaki.

– Ne felejtsd el: Károlyi kert. Vasárnap ötkor. Nem mondok többet, mert nem kell tudnod. Csak annyit, hogy akivel találkozol, régi ismerősöd – ezzel búcsúzott el tőlem Döme Piri.

Ott voltam, másodpercre pontosan.

Az illető, akivel találkoztam, elmondta, hogy felvettek engem a KIMSZ-be, a Kommunista Ifjúsunkás Szövetségbe.

Mindjárt meg is kaptam a pártmunkámat. A szocdem pártban és a szakszervezetekben pénzt gyűjtenek azoknak, akiket kommunista tevékenységükért bebörtönöztek. Én leszek ennek az egyik koordinátora. Vagyis minden kerületben találkoznom kell azokkal az elvtársakkal, akik a pénzt a szervezetektől begyűjtik – a találka helyét majd időben megtudom.

Persze, vigyáznom kell, hogy a rendőrség ne vegye észre, mi járatban vagyunk.

Az első találkozásra ki is találtam valamit, amit jó álcának gondoltam.

A húgom zongorázni tanult az egyik Kernács fiútól. Engem is tanított volna a Kernács Laci, de nekem jobban a szívemhez szólt a hegedű hangja és technikája. És hozzá is jutottam, szinte ingyen, egy hegedűhöz, tokostul. Apukám egyik unokaöccse az Operaház hegedűse volt, ő grátisz tanított engem hetenként kétszer.

Arra gondoltam, kevésbé leszek feltűnő, ha a találkozóra magammal viszem a hegedűmet – mintha zeneórára indulnék.

Talán két hét telt el, amikor – nyitva volt a konyhaajtó – bejött a lakásba egy fiatal férfi. Láttam már a párthelyiségben, de még nem beszéltem vele, a nevét se tudtam, és most se tudnám megmondani. Köszönt, és megkért, jöjjen le vele az utcára, valami nagyon fontos mondandója van.

Odakint csak annyit mondott:

– Óvatosabbnak kellene lennetek, ilyen időben!

Nagyon veszélyes a helyzet. Készüljek fel rá, hogy bármikor kereshetnek a rendőrségtől. Csak akkor menjek föl a lakásba, ha

biztos vagyok benne, hogy nincsenek fent detektívek, és ha megtudom, hogy kerestek, minél hamarabb utazzak el egy biztos helyre.

Azzal tovább is állt. Vissza se nézett.

Ilyen időben? Ezt nem értettem. Igen, hát hogyan. Tart a háború. Nehéz a megélhetés, üresek az üzletek – de hát van munkánk, és a keresetünkből meg is tudunk élni.

A férfiak nagy része ugyan munkaszolgálatos, de nincs korlátozva a mozgásunk semmilyen formában. Igaz, vannak tilalmak, megaláztatások, de ezek eddig is voltak, hiszen hónapok óta ebben élünk.

Egyik délután aztán, amikor Kláriver hazamentünk – a Károlyi kertben hallgattunk meg egy koncertet – az egyik szomszédunk, Hölczel Zsuzsi várt ránk a kapuban.

Gyorsan elmondta, hogy idegenek jártak a lakásunkban. Valami sürgős gépelési munkára hivatkoztak, amivel meg szeretnének bízni. Este újra eljönnek, kérik, hogy legyek otthon.

De a házmesterné megmondta a Friedmann néninek – így Zsuzsi –, hogy azok detektívek voltak. Anyukád pedig megkért engem, várjalak titeket itt a kapunál. Becsomagolta, ami a legfontosabb. Klári aludjon a barátnőjénél, te meg menj a Szerén nénihez, és holnap reggel nyolckor legyetek a Rákóczi téren – ott megbeszélitek, hogyan tovább.

Mit tehettem volna? Megköszöntem Hölczel Zsuzsinak, amit tett – hiszen az is megtörténhetett volna, hogy a detektívek akkor jönnek, amikor én még nem érkeztem haza, és ott látják Zsuzsit, mellette az én bőrröndömet –, és elindultam Szerén nénihez a Vasvári Pál utcába.

Csak később, amikor Szarvasra költöztem, tudtam meg, mi történt. Ahogy engem megkerestek a hekusok, úgy másokat is. Akiiket megtaláltak – a kommunisták, baloldali szociáldemokraták java részét – börtönbe zárták, internálták vagy büntetőszázadba küldték. Engem, ahogy megtudtam később, az egyik VI. kerületi ifi „köpött be”. De nem tudhatott rólam túl sokat. Különben nem hagyták volna, hogy meglépjek. Igaz, semmi mást nem hozhattak volna fel ellenem, mint hogy pénzt gyűjtöttem a bebörtönzöttek megsegítésére. De ez is elég lehet.

Mind prima szakember, és szervezett munkás

A detektívek megjelenése végett vetett első tartós munkámnak a Nap utcai Lámpagyárban.

Röstellem megmondani, de bizony isten, nem tudom, hogy kerültem én a Nap utcába. Már nem abba, ahol most lakunk, Csillaghegyen, hanem egy másikba. Sose hallottam régebben egyik Nap utcáról sem, pedig hat is van a fővárosban.

De mit törődtem én azzal, hogy hány van belőle? Nekem elég lett volna az az egy is, a Corvin mozi szomszédságában. Csak lenne mindennapos szent kötelességem, hogy munkakezdéskor átlépjem a Lámpagyár küszöbét!

Elég az hozzá, hogy egy napon elmentem a Lámpagyárba, szerencsét próbálni.

Régi-régi épület volt, ahova beléptem, nem nyújtott élményt a látványa, de kit érdekelt, hogy szép avagy csúnya. Otthon minden a feje tetején állt, tartoztunk a lakbérrel – hány hónappal? Meg se tudnám mondani.

Sikerül-e ezúttal? Már annyi helyen mutattak ajtót, nevettek ki. Mégis, aki Gergely Miklós néven mutatkozott be az imént, felvett engem segédmunkásnak. Fiatal ember volt. Olyan 30-32 éves lehetett.

Nem beszélt sokat, nem kérdezősködött, tudta, hogy ha egy értelmesnek látszó fiatal lány segédmunkásnak jelentkezik, annak megvan az oka.

Megsajnál, felvett – 20 filléres órabérrel, a legkevesebbel tehát, amit abban a megdrágult háborús világban csak adhatott. Nem mondtam, hogy ez azért kevés – majd még azt vágná vissza, akkor menjek oda, ahol többet adnak.

Tágas volt a műhely, szép rend mindenütt. Pár lépést mentünk fölfelé a műhelyből elinduló lépcsőn, és már ott is voltunk a galérián: szóval, ez lesz a munkahelyem.

Egyszer csak, megálltunk. Valamit kérdezett az egyik mester a főnöktől. Amíg válaszolt, kicsit körülnéztem. És megláttam – nem lehetett nem észrevenni –, hogy köröskörül töméntelen sok egyforma valami halmozódik fel, ládákban, dobozokban. Csak varnak néztem volna őket leginkább. És még mindig készülnek. Két nő kellő ügybuzgalommal reszelgeti a szürke anyagot.

De ennyit? Kinek? Minek? A fél világ hajólámpáihoz is sok lenne.

Aztán megtudtam – mesebeli történet –, a csavarok azért gyűlnek halomszámra, hogy legyen mit a tejbe aprítaniuk azoknak is, akik – mert nem voltak szakképzett munkások vagy mert zsidók voltak – rendre hoppon maradtak a munkásfelvételeknél.

Azt a két idétlen öreglányt is ezért nem küldték el, akiket legelőször láttam meg, előrehajolva.

Meg ott volt az a vidor takarítófiú. Letette az érettségét, de nem talált munkahelyet. Nem hinném, hogy faji előítélet lett volna az elutasítás oka. Inkább talán féltek a főnökök attól, hogy elesnek a megrendelésektől, ha zsidó fiút alkalmaznak.

Ez a Laci közel lakott a gyárhoz, becsöngetett, elmondta szíve bánatát – és Miklós felvette. Igaz, hogy piszokul keveset fizetett neki, de a munkája se ért két fillérnél többet. Nem azért, mert annyira lusta volt, hanem a tennivalója volt túl kevés. Elvégezte, aztán csak csellengett, feltartotta az idősebb szakikat.

Odalent merőben más volt a kép. Meglett férfiakat láttam, komoly vasmunkát végeztek.

Prima szakember volt mindegyikük. És mind, kivétel nélkül szervezett munkás. A Vasas Szakszervezetben is hiányzott volna a munkájuk, ha – mert a rendőrség mindegyikükre utazott – kényszerből kimaradnak.

A Kanitz Gyuri. A Vermes. A Hefter. A Fa bácsi. Hogy csak őket említsem.

Egy pengő órabért adott a szakiknak 1940-ben Gergely Miklós. Abból már meg lehetett élni.

Én annak a húszfilléres órabérnek is igen örültem. Annak már nem, hogy folyton magam előtt láttam a két öreglányt.

Különben nem sok vizet zavartak, egész nap ott ültek, és gyártották a szemétre valót.

A főnökasszony, a Gergely Miki mamája igen szeretett dirigálni. De az idős szakiknak nem lehetett, azok jobban tudták, mit kell tenni, mint a nagyságos asszony.

A két öreglány majdnem süket volt, ha kiosztotta őket, csak néztek bambán, de a Laci! Az, uramisten, még vissza is pofázott a nagyságos asszonynak.

Legtöbbször az öreg nagysága fös vénysége miatt tört ki a balhé.

A Gergely anyuka egy falat vasdarabka miatt is felkapta a vizet, ez a fiú meg azt se látta meg, ami szemet szúrt. De a feje, az aztán fogott annak a gyereknek.

Mikor már kitakarította a műhelyt, sokszor feljött hozzám, és beszélgettünk. Mi másról, mint a háborúról. És arról, hogy mi lesz a világból?

Arra nagyon jól emlékszem, hogy bár sok helyen dolgoztam, de ilyen színvonalas együttessel nem találkoztam sehol. A szakmai felkészültségük. A kreativitásuk. Az általános műveltségük. A barátságtartásuk. Minden. De az összeszokottság hozta ki belőlük a legtöbbet, ami csak elérhető volt.

Innen az emberek nem mentek el. Itt a megrendelő nem reklamált. Nagy része volt ebben a művezetőnek, aki kiváló szakemberként remekül irányította a munkát.

Amikor behallatszott a közeli templomból a harangszó, mindig elkiáltotta magát valaki: Fájront! Azon nyomban felkerekedett az egész Lámpagyár, már persze ha nem volt kutya rossz az idő, és kimentünk az udvarra ebédelni. Szép köves volt az udvar, ki-ki leterítette a szalvétájára az ebédjét – már ha volt ebédje –, és falatoztunk. Akinek nem volt szalvétája, az csak kipakolta az újságpapirosból a falat zsíros kenyeret vagy az öklömnyi szalonát, és azt burkolta be, széleseben.

Aki belépett a kapun, felmérhette a szemével, ki a rangos szakmunkás és kik a segédmunkások. Az előbbieket helye fel volt rajzolva a kockakőre, a többiek ott ültek le, ahol éppen üres helyet láttak.

Volt a szakmunkások között két jó barát, Kanitz Gyuri és Vermes Laci. Az ő helyük meg volt jelölve persze, míg az enyém nem – hogysisne! Én csak segédmunkás voltam, 20 filléres órabérért. Az is kegyelemkenyér volt – miért jelölték volna ki a helyemet!

A Kanitz Gyuri egy szép napon elkezdett udvarolni nekem. Vagy hogy mondjam? Jelezte, hogy több vagyok neki, mint egy kedves kolléga.

Örömmel vettem.

Az udvaron mind közelebb és közelebb húzódott hozzám, én is mind arrébb mentem, a végén már egészen egymás mellett társalogtunk.

Annyira okos, komoly fiú volt, nálam idősebb is valami négy évvel. És kitűnő szakmunkás. Ott mindenki az volt, de ő közülük is kiemelkedett: a főnökünk sokszor jött oda, hogy ebben-abbban tanácsot kérjen tőle.

Én nem dolgoztam lent, a szakik között, de felülről, a karzatról mindent láttam-hallottam. Ha sok volt a munka, és olyan, amiben egy segédmunkás is segíthet a szakiknak, le-lehívott engem is a főnök, hogy álljak be a „nagyok” közé.

Ilyenkor mindig egy kicsit traccsoltam a Kanitz Gyurival. Hamar kiderült, hogy én ki vagyok, de én csak később tudtam meg, hogy ki ő. Vigyázott, hogy ezt ne is sejtsem meg a beszélgetéseinkből. Csak évtizedekkel később tudtam meg Vermes szakitól, hogy valamilyen vezető szerepet töltött be a kommunista pártban – de azt még Vermes se tudta, hogy milyet.

Egyszer aztán Kanitz Gyuri elhívott engem a Károlyi kertbe. Egy Beethoven-szimfónia volt aznap műsoron. És, aminek külön is örültem, a híres karmester, Sergio Failoni dirigált.

És attól kezdve, gyakran találkoztunk.

Ő odajött a Paulay Ede utcába, megállt a házzal szemben, és leadta a megbeszélte füttyjelet. Mindig ugyanazt: Beethoven IX. szimfóniájának első sorát. Akkor én fogtam magam, és elindultam. Anyukának megmondtam, hogy hova. Nem volt titkom előtte. Akkor még legalábbis, nem.

Mihozzánk soha nem jött fel a Gyuri. Nem kockáztathatta, hogy aki utána szaglászik, az minálunk találja meg... De így is volt hova menjünk.

Legtöbbször a Károlyi kertbe. Oda, ahova olyan sokszor jártunk ki Sanyival is. Ugyanúgy ültek a zenebolond sóher emberek, akik nem tudták volna megvenni a drága jegyet, a rendben tartott padokon, mint amikor Sanyival ültünk a téren, szerelmesen.

'42 tavaszán egyszer csak kit látok lent a műhelyben? A szememet dörzsöltem: nem a Schneff Pista ez? De hát őt meg az iker-testvérét tavaly behívták katonának. Mikor elment, azt mondta, amint lehet, átszökik a szovjetekhez, mert ő ott szeretne élni.

Most pedig...

Mintha magam előtt látnám azt a képet, sose felejttem el.

A földszintről pár lépcső vezetett fölfelé. Pista egyik lábát lent hagyta a földön, a másikkal följebb lépett, és beszélgetett a barátaival. Persze mindenkit az érdekelt a legjobban, hogy mit látott a szovjeteknél. Szájtátva hallgatták ezek a meglett, okos emberek, hogy mit mond a Schneff Pista arról a boldogságos országról, amely egyszer majd beteljesíti álmaikat. Sztálinról, akiben teljes hittel hittünk. Hogy mit mond a Schneff Pista öröklük.

Nem akartam hinni a fülemnek. Semmi jót, csupa rosszat. Hogy milyen szegényesen élnek. Milyen igénytelen a házuk, a bútoraik, és az, ahogyan beszélnek egymással.

Együtt alszanak az állataikkal – ez különösen kiborította a Pistát.

De azt nem mondta meg – igaz, nem is kérdeztük –, hogy vannak ilyenek is a Szovjetben, vagy mindenütt ezt látta.

Schneff Pistát, mikor a gyárba kerültem, mindjárt megkedveltem. Fiatalabb volt, mint a többiek, szinte még siheder. És őszintén szerette a Szovjetuniót. Ezt nem is rejtette véka alá.

Most pedig...

Nem hittem neki. A többiek sem.

Telebeszéltek a fejünket éveken át Sztálinnal. És jó volt elhinni, hogy ő a béke, az ő nevével épül a világ. Annyira vágytunk rá, hogy el kellett hinnünk.

A VI. kerületi ifjúsági csoportnak volt a város szélén egy munkástagozata. Valamikor a háború előtt előadást tartott ott egy szociáldemokrata országgyűlési képviselő – azt hiszem, Györkinnek hívták – a Szovjetunióról. Csupa elmarasztalót mondott.

Többek között azt, hogy Angliában egy szakácsnő többet keres, mint a Szovjetunióban egy egyetemi tanár.

Akkora vihar támadt, amilyent még nem éltem át a pártban. Egymás után kiabáltak be, sértegették a képviselőt – ha nem távozik el időben, talán akad olyan, aki meg is veri.

Így voltam valahogy most Schneff Pistával.

Nem tudtam felfogni, miért mondta ezeket. Hazudott? Ezt nem hittem róla. Csak felnagyított, saját maga előtt is, kirívó eseteket. Meg hát, háború van. Más a mérce, mint amikor... amikor... Szóval valahogy így.

Gondoltam, majd beszélek vele valamelyik nap, megkérdezem, miért mondta ezeket – de kiderült, hogy Pista nem jön vissza a gyárba.

Hallgatni nem tud, de azt se akarja, hogy őmiatta megbomoljon az az egység, összetartás, ami csakugyan szép volt.

Itt jórészt az hozta egymáshoz közel az elit szakmunkásokat, hogy mind szociáldemokratának vallották magukat. Vagy kommunistának.

És, virágos elfogultsággal, csak arra volt szemünk-fülünk, ami egyezett a mi felfogásunkkal, ízlésünkkel, csak a szépre akartunk odafigyelni. Arra, hogy ott mindenkinek van munkája, hogy tanulhat az is, akinek mondjuk napszámos az apja, hogy nincs kizárva a gyár, a város meg az ország vezetéséből senki sem azért, mert „rossz helyre” született, és így tovább. Nem mentség, hogy nem tudtuk, de tényleg nem tudtuk a teljes igazságot. Megfizetünk érte.

Ezért volt nekünk – de csak magamról beszéljek, nekem – olyan elmondhatatlan sokk, amikor 1953-ban felolvasták az SZKP Központi Bizottságnak határozatát a sztálini rendszer bűneiről.

Pista hamarabb tudta meg, mint én, hogy igen, hát hazudtak nekünk.

***

Kanitz Gyuri nem volt túl beszédes természetű. Amikor együtt voltunk, kézen fogva is, inkább zenét hallgattunk. De ha beszélgettünk is, legtöbbször politikai dolgokról.

Hanem egyszer munka után azzal jött elő Gyuri, hogy elmegyünk kirándulni. Nem megkérdezte, hogy elmennék-e, hanem kijelentette, hogy elmegyünk.

Nagyon szerettem kirándulni. Ővele aztán – de mennyire! Mikor megyünk? Szombaton, vasárnap? Nem, ő most szeretne. És valahogy, olyan furcsa volt. Csak néztem. Mi van vele?

Vasárnap jobb volna, mint máskor. Egész nap együtt lehetnénk.

Miért akarja most? Nemsokára besötétedik. De ha annyira szeretné...

A Hármashatár-hegyre mentünk fel, ha jól emlékszem. Ott leültünk – nem egy padra, pedig úgy emlékszem, volt ott pad, hanem a fűre. Beszélgettünk, csókolóztunk – jól csókolt, puha volt a szája –, csodásan éreztem magam. Egyszer csak észrevettem, hogy a Gyuri mást is akar. De én nem.

Mondtam neki, de hiszen még nem ismerjük egymást annyira. Meg azt is – miközben minden erőmmel ellöktem őt magamról –, hogy mi lesz, ha teherbe esek. Akkor még nem voltak biztonságos védekező szerek. Mi lesz akkor? Feleségül vesz? Az milyen házasság lenne? Muszáj házasság.

De amilyen nyugodt, higgadt volt máskor, annyira kijött most Pista a sodrából. Aztán – amikor valóságos verekedés lett az egyre hangosabb kiabálásból – egyszerre csak lecsillapodott. Felállt.

– Indulhatunk.

Ő nem nőülhetett meg, nem lehettek gyermekei. Mindenütt rajta volt a rendőrség szeme, spiclik figyelték, kivel és mit beszél. Bármikor elkaphatták. És ha együtt vagyunk, akkor engem is.

Ez volt a helyzet. De a barátság megmaradt. Még azt is megbeszéltük, hogy legközelebb mikor találkozunk.

És másnap este ott állt a Hölczel Zsuzsi a kapualjban, mellette egy bőröndben a holmijaim...

***

Mikor hónapok múlva visszajöttem Pestre, nem tudtam, hogy Kanitz Gyurit hol keressem. Az üzembe nem mertem elsétálni – hátha ott is érdeklődtek utánam a detektívek. A házban, ahol édesanyjával lakott, nem találtam a nevét a lakók névsorában.

Egyszer, a háború után, elmentem – persze gyalog – a Nap utcába. De nem volt meg már az az üzem. Nem is tudtam meg, mi lett Gergely Miklóssal és a mamájával.

Az ötvenes évek végén hallottam valakitől, hogy Vermes Laci a Vasas Szakszervezetnél dolgozik. Felhívtam, nem volna-e kedve találkozni velem. De igen. Persze. Nagyon is.

Megbeszéltünk egy találkozóhelyet. Szép idő volt – menjünk inkább sétálni, mint hogy egy presszóban múlassuk az időt.

Kicsit rövidebbre sikerült ez a beszélgetés, mint ahogy akartam, mert mind a ketten makacsul kapaszkodtunk az ilyen vagy olyan elveinkbe. Én azért nem annyira, mint a Vermes.

De persze, azt még megkérdeztem, mi lett Kanitz Gyurival.

– Mit gondolsz – dobta oda türelmetlenül –, hogyha élne, meg kellene kérdezned tőlem, hogy mi van övele?

Menj Szarvasra, Rózsi nénihez

Mikor elmondtam, miért kérem, hogy ott aludjak, Szerén néni nem valami lelkesen, de mindjárt azt mondta, hogy hát persze. Természetesen.

De férjétől, Sanyi bácsitól le kellett nyelnem egy szigorú prédikációt. Ő úgynevezett jobboldali szociáldemokrata volt, a Szociáldemokrata Párt elnökének, Peyer Károlynak odaadó híve. Vele együtt, enyhén szólva, nem szívelhette a kommunistákat. És akkor most, ha csak egy éjjelre is, bújtsa valakit, akit a hekusok keresnek...

De a felesége már igent mondott. Legyen.

Másnap reggel még el is kísért engem, amikor látta, milyen nehezen birkózom a böhömnagy bőrdömmel.

Mire a Rákóczi téren találkoztunk, anyuka már kitalálta, hogyan tovább.

Az világos volt előtte, hogy legjobb lesz, ha Szarvason húzom meg magam. Nagynéném, Rózsi néni biztos, hogy befogad arra az időre, amíg el nem múlik a veszély. Nem létezik, hogy hazaküldjön. Úgyhogy ez rendben lesz.

De a Klári...

Hát, ha jönnek a hekusok, most már miért mennének a ház-mesternéhez? Odamennek a lakásunkra. Nem kockáztathatjuk, hogy helyettem a Klárit vigyék el. Ő is eljárt a hatos ifikhez. Jobb, ha ő is elrejtőzik a rendőrség szeme elől.

De kihez menjen anyuka testvérei közül?

Budapesten csak Heszkele bácsi lakott. Ő rabbi volt, ráadásul a Bituach Cholim zsidó segélyszervezetnél is viselt valami ve-

zető tisztséget, ezért se lenne jó, ha odamenne. Meg aztán a Teréz néni biztosan nagy ribilliót csapna.

Menáchem bácsi?

Nagypapa halála után ő lett a sárvári főrabbi. Bigott vallásos ember volt.

Míg nagypapám úgy tudott vallásos lenni, hogy a zsidó tudás mellett világi műveltséget is szerzett, és volt humora, és körülötte minden csupa élet és jókedv volt, elsőszülött fia túl komoly és humortalan életet élt. Habár – nem is csoda. Mert komor, barátságtalan és veszekedős asszonyt vett feleségül. Amikor egyszer náluk nyaraltunk, nem mondhattunk ki jószerint egy szót sem, ami nem egyezett szorosan az ő nézetével. Hamar búcsút is mondtunk a kapufélfának. Őhosszajuk menni? Nem lehetett, de nem is akartam volna.

Katus és Sanyi Szarvason lakott – nem lehetünk mind a ketten ugyanabban a városban. Túl nagy lenne a kockázat. Klári is ráfázhat, ha engem megtalálnak.

Végül is anyuka arra jutott, hogy legjobb lesz, ha Klári Paksra megy, Teréz nénihez.

Elbúcsúztunk. Anyuka elment a Klári dolgát intézni.

Én pedig megvettem a jegyemet Szarvasra. Maradt még nálam valami kis pénz a fizetésemből, anyuka is kipótolta valamicskével a kosztpénzből – éppen elég volt az útiköltségre. A maradvékból még kijött két vajás zsemlye.

Szerencsém volt, könnyen megtaláltam Rózsi néniék házát. Háromszobás, takaros kis épület volt.

Rózsi néni persze semmiről sem tudott, amikor egyszer csak beállítottam. Meg kellett mondanom, miért jöttem ide minden bejelentés nélkül, és hogy azt kérem tőlük, hadd maradjak náluk, amíg úgy nem alakulnak otthon a dolgok, hogy nyugodtan hazamehetek. Persze, azt is elmondtam, hogy semmiféle bűnt nem követtem el, csak azért keres a rendőrség, mert pénzt gyűjtöttem azoknak, akiket ártatlanul bebörtönöztek.

Elmondtam a zsaruk látogatását anyámnál, és azt, hogy ha most hazamegyek, biztos, hogy értem jönnek. Így hát, csak az

menthet meg, ha itt maradok. Lehet, hogy két hét, de talán két hónap is – nem tudom. Annyi, amennyi ahhoz kell, hogy lezáruljon a letartóztatások sora.

Szorongva vártam, hogy mit válaszolnak. Csak nem küldenek haza, a veszélybe! De ha olyan kényszeredetten hangzik a felelet – Jó, hát akkor itt maradhatsz, Juci –, akkor, mit tudom én, hazamegyek, vagy...

De nem gondolhattam ezt tovább, mert egymás szavába vágva mondta Rózsi néni és a férje, Slajme bácsi, hogy is kérdezhetek ilyet!

– Örülünk, hogy itt vagy, és addig maradsz, ameddig csak akarsz.

Hát, ismertem őket. Tudtam, milyenek.

A Rózsi néni? Mint az anyukám.

Édes, jóságos asszony mind a kettő, és imádták egymást. Még amikor a háború után Rózsi néniék kivándoroltak Izraelbe, akkor is rendszeresen leveleztek. Hosszú leveleikből érződött, milyen nagyon kötődnek egymáshoz.

És hogy mennyire hasonlítottak!

Amikor a nyolcvanas években férjem és én Izraelben voltunk, Rózsi nénit egyszer pár napot – vagy hetet? – kórházban kezelték. Igen nagy volt a zsúfoltság, annyira, hogy akik nem fértek el a kórtermekben, azoknak a folyosón vetettek ágyat. Mikor ott megláttuk a mélyen alvó Rózsikát, mind a ketten rosszul lettünk a látványtól. Mintha Anyuka feltámadt volna. Eddig nem tűnt fel a hasonlóság, mert Rózsi néni műfogsort viselt, anyukámat pedig semmiképpen nem lehetett rávenni, hogy csináltasson egyet – tökéletesen tudott enni a nélkül is.

Mikor kinyitotta a szemét és ránk mosolygott, még jobban kilátszott a fogínye, mint az előbb. Így még feltűnőbb volt a hasonlóság.

***

Rózsi néninek négy gyermeke volt: Judit, Tajvi, Klári és Majsi. Mikor gyerekkoromban anyukával voltam Szarvason, még meg se születtek, és igazán örültem, hogy most megismerhettem őket. Nyolc éves volt a legidősebb, kettő a legfiatalabb.

Többször is találkoztunk később az életünk során. Vagy mi vendégeskedtünk náluk, Izraelben, vagy ők utaztak ide, ahol gyerekkorukat töltötték. Meglátogatták nagyszüleik sírját, csodaszép – és rémséges – emlékeket vittek haza a múltból.

Szarvason hamar barátokat szereztem. A legkedvesebb barát-nőm Fonfeder Klári lett. Nagyon kedves, helyes leány. Időm volt bőven – Rózsi néniéknél nem volt semmi dolgom –, így hát Klárral sokat beszélgettünk és sétálgattunk. Klári vallásos volt, de nem olyan merev, bigott, mint sokan a családban.

De akit a legtöbbre becsültem, és akivel a legjobban meg tudtuk egymást érteni, az Csóri volt, Rózsi néni nálam két évvel idősebb sógornője. Szarvason is sokszor találkoztunk, de még barátabb lett a kapcsolatunk, amikor Pesten, ahová árut vásárolni jött kis fűszerüzletébe, többször meglátogatott.

Fonfeder Klári bátyja, Imre néhányszor elhívott evezni a Marosra. Gyönyörű volt a környék, máig is jólesik visszaemlékezni rá. Kacsaringósan vitt a folyó, és fölöttünk a virágos faágak... Néhol a vállamra hajoltak...

Azért furcsa volt, és bántotta a hiúságomat, hogy Imre egy mozdulattal se közeledett hozzám. Ha megteszi, talán egy csókig elmegyek.

Vagy háromszor csónakáztunk együtt, de ez nem változott. A csuda bánja. Csodálatos volt mindig a folyó. Fölötte ívelt egy komoly híd, jó magasan, onnan ugráltak a vízbe többen is. Ez miért tetszett nekem olyan nagyon? Már nem tudom. De szép volt.

Egyszer, mikor már Budapesten voltam, váratlanul kopogtak az ajtón, és megjelent Fonfeder Imre. Kicsit beszélgettünk, utána megkérdezte, nem mennék-e el vele szórakozni a Vidám Parkba. Hú, zavarban volt, világossá tette ez is, hogy nem az Elvárásolt kastélyért jött fel Budapestre. Nem mondom, jólesett – de inkább csak a hiúságomnak, hiszen akkor már mással jártam. Meg is mondtam ezt neki. Akadozva. Még egy kicsit kérdezgettem a húgáról, aztán fogta magát és elment.

De hát úgysem lehetett volna ebből házasság, már azért sem, mert ő szigorúan vallásos volt, én pedig akkor már egyáltalán nem.

Igaz, hogy egy másik fiatalembert – a nevére már nem emlékszem – a vallásossága nem zavart abban, hogy amikor a Körös partján sétáltunk, erőszakoskodni próbáljon. Alig tudtam távol tartani magamtól.

***

Két hónap múlva jöttem el Szarvasról. Nem tudtuk, nyugodtan hazamehetek-e – de csak nem maradhatok örökké a Rózsi néniéknél. Nekik is ott volt a négy gyerek, és ott a bolt, ahol hivatalosan semmit sem árulhattak. És akkor még én is ott vagyok a nyakukon.

Fizetni nem tudtam volna azért, amit rám költöttek, mert nem volt egy fillérem sem.

Segíthettem volna a feketézésben Slajme bácsinak. De, Isten őrizz! Ha jön egy ellenőrzés, és engem ott kapnak, nemcsak én vagyok elveszve, hanem őnekik is befellegzett. És mit értek volna vele, ha én fogom a tyúk meg a kakas nyakát? Mert mást nem csinálhattam volna.

A parasztoktól én vettem volna meg a baromfit? Ugyan! Egy ismeretlen hölgyben bíznának meg?

Meg aztán, Slajme és Imre, akik békeidőben együtt kereskedtek, és közös tulajdonukban volt a kicsike bolt, maguk is hétágra unatkoztak volna, ha a sakk nem a közös szenvedélyük. Így viszont naphosszat sakkoztak. Időnként „betévedt” egy parasztember, valahonnan előhúzott két-három tyúkot, csirkét: gondosan őrizte őket, hogy ne kerüljenek hivatalos ember színe elé. Aztán Slajme és Imre közreműködésével sorsuk beteljesült a sajjel* kése alatt. Mindig elkeltek, és milyen áron!

Olcsóbban nem lehetett adni. Egy az, hogy megvolt a kockázat: ha valaki feljelentést tesz, az árut elkobozhatták, a tulajdonost lecsukhatták. A másik, hogy míg békeidőben a nap nagyobbik részében folyt a kereskedelem, meghozva legalább annyi hasznot a kereskedőnek, hogy meg tudjon élni, addig most a Slajme meg az Imre sakkozását is meg kellett a vevőnek fizetnie.

* Metsző; kóser vágást végző mészáros.

Mégsem mondta senki, se Rózsi néni, se Slajme bácsi, hogy Juci, eleget ültél már a nyakunkon, most már, ha itt akarsz maradni, szíveskedjél megfizetni, amit megeszel. De még jobb lenne, ha most már szépen hazamennél. Ilyent sose hallottam tőlük. Mégis egyre jobban éreztem, hogy nem szabad visszaélnem a jószágukkal.

De nem csak ezért vágytam el Szarvasról. Szerettem volna már otthon lenni, véget vetni annak, hogy szanaszéjjel van a család. Féltem anyukát, pedig később kiderült, hogy őbenne több volt az alkalmazkodási készség meg a ravaszság, mint gondoltuk.

Tudtam, hogy rossz idők jönnek. A borzalmak előszele már Szarvason megérintett.

Purimkor a templom előtt találkoztam Katussal, a második nagymama lányával.

– Nincs már meg az Andi – mondta sírva.

Andi az édestestvére volt, a második feleségtől való legfiatalabb gyerek. Pár év óta Párizsban élt – de hogyhogy nincs meg? Meghalt?

– Megölték a németek.

Mikor bekövetkezett a legszörnyűbb megpróbáltatás, akkor mi már Budapesten éltünk.

A fővárosiak meg még kevésbé értesültek arról – a beavatottakon kívül –, hogy mi történik az országban.

Csak hírből vagy még abból se hallottunk róla, mi lett a szarvasiakkal. '45 nyara volt, amikor megismerhettük Rózsi néniék, Katusék és Csóri megmenekülésének csodás történetét.

Akik a Dunántúlon laktak, azokról is csak később tudtuk meg, hogy kivétel nélkül mindegyiküket – ha már korábban nem rendelték be munkaszolgálatra – egy napon vonatra rakták és elvitték Auschwitzba.

Nyár közepén értem Szarvasról Budapestre. Anyukám nem tudott róla, hogy hazajövök – olyan boldog volt, hogy arra nincs kifejezés. Akkor már hazajött Klári húgom is Paksról. Újra együtt volt a család.

Öntudatosabbak, felszabadultabbak voltak, mint mi

Szarvasi barátnőm, Csóri sohasem beszélt arról, hogy közeli rokonai élnek a szlovákiai Aranyosmaróton, egy magyarok és szlovákok lakta községben, amelyik a bécsi döntés után sem került vissza Magyarországhoz. Egyszer aztán hírt hozott róluk egy szarvasi ismerősünk. Elmondta, hogy Csóri unokatestvére, Gelb Ármin Budapestre menekült a szlovákiai deportálások elől.

Csehszlovákiában a müncheni döntésig nemcsak a szociáldemokrata, hanem a kommunista párt szervezetei is teljesen legálisan szerveződtek.

Amikor a hitleri Németország megszállta Csehországot, és Szlovákiában megalakult Tiso fasiszta bábállama, minden szégyenteljesen megváltozott. Elkezdődött a szlovák kommunisták és szociáldemokraták üldözése. De még annál is pusztítóbb volt a zsidók kálváriája. Nemcsak a megélhetésüket – munkájukat, kereskedésüket – veszítették el, hanem mind többen a pusztta életüket is.

Ki gondolta volna, hogy 1942-ben az üldözött szlovákiai zsidók éppen Magyarországon találnak menedékhelyet, ott, ahol Horthy Miklós kormányzó Hitler szoros szövetségese volt.

Valamikor 1943 nyarán hazamegyek, hát bent a szobában ül egy fiatalember, mellette anyuka, és hallgatja. De úgy, hogy egyszer se szakítja félbe. Ez nem volt jellemző az anyukámra. Ki lehet az, aki ennyire le tudja kötni a figyelmét?

Egy koromfekete hajú, kis növésű fiatalember. Olyan jól elbeszélgettek anyukával, hogy ettől ő nekem már eleve rokon-

szenves volt. Megfogom – ha nem is szerelmi szállal, de legalább, mint beszélgetőtársat.

Abban nem volt hiba. Egész délután, egymásnak adva a szót, beszélgettünk. Anyukát most már nem hagytuk szóhoz jutni, neki csak az maradt, hogy sorra szelte és kente meg libazsírral a kenyérszeleteket.

Ezekből a beszélgetésekből komoly, mély szerelem lett egy harminc éves férfi és egy huszonhárom éves leány között. Vagyis Árminkó és én közöttem.

Ármin szobát bérelt Budapesten, és abból élt, hogy nylonhasznyákat árult feketén. Akkor jöttek divatba a nejlonholmik.

Szüleinek a háború előtt rövidáruüzlete volt Aranyosmaróton. Ő tisztviselőként dolgozott, és tagja volt a Csehszlovák Kommunista Pártnak.

Alacsony, vékony férfi volt az én szerelmem, nem volt éppen szépnek mondható. Gondolkodó, olvasó és szerény embernek ismertem meg, egész lényét az emberszeretet hatotta át.

Ármin révén megismerkedtünk és barátságot kötöttünk sok szlovák menekülttel. Följártak hozzánk, anyuka abba a pici lakásba, ahányan jöttek, azt mind nagy szeretettel fogadta, és megkínálta egy szelet libazsíros kenyérrel. Tulajdonképpen kockázatos is volt ez a kapcsolat, nem tudhattuk, milyen szándékai vannak az ország vezetésének ezekkel az emberekkel.

Ha beléptek a szobába és megszólaltak, az ember megérezte, hogy valahogyan mások, mint akik itt élnek. Öntudatosabbak, felszabadultabbak voltak, mint mi, többiek. Még a szexuális kapcsolatokat is másképpen, de ízléssel ítélték meg.

Miután Szarvasról hazajöttem, el akartam menni valamilyen rendezvényre a hatodik kerületi szocdemekhez. Az ajtóban ott ült egy szocdem vezetőségi tag, és amikor meg akartam venni a jegyet, elutasítóan és ellenszenvről árulkodó hangszíjjal dobott ki a helyiségből:

– Kommunisták ide nem jöhetnek be!

Honnan vette, hogy az vagyok? Hiszen soha egy szót sem beszéltem vele!

Attól kezdve nem jártunk oda, hanem a szlovák fiatalokkal mentünk el sétálni, kirándulni, vagy kerestünk egy helyet, ahol

marxizmusról vagy más érdekes és fontos témáról beszélgethetünk.

Dusa mindig ott volt ezeken az összejöveteleken. Velem körülbelül egyidős lány, öntudatos, szilárd meggyőződésű kommunista, és akár túlzásba menően is becsületes.

A mellettünk levő lakásban szereztünk neki egy szobát. Sokszor átjött hozzánk, és nagyon jóba lett Klári barátnőjével, Rubin Icával. Beszélt neki bátyjáról is, akit Lulinak becéztek. Nem tudta, otthon van-e vagy elhurcolták, de így is volt mit mesélni róla bőven.

És Ica formálisan beleszeretett a Luliba. Furcsállottuk is ezt a különös érzelmet, hiszen azt sem tudta, él-e még, mi van vele – de mégis így történt.

Aztán ott volt a Sanyika, Dusa testvére. Aranyos, tizenöt éves fiú – mellesleg pár évvel ezelőtt Izraelben még találkoztam vele.

Az öve is egy különös történet. Majd egyszer elmesélem.

***

Valahogyan – nem tudom már, hogyan – elintézték Árminnak és még néhány szlovákiai zsidónak, hogy a Szabolcs utcai zsidókórházban tartózkodhasson, mintha beteg lenne.

Én akkor egy Király utcai cégnél, Klein Ignác jelvénygyártó üzemében dolgoztam – jelvények, cigarettatárcák meg egyébek készültek ott. Itt olyan finom munkákat is végeztem, amihez kézügyesség kellett, ugyanakkor megtanultam nehéz gépeken is dolgozni. Most valahogy nem jelentkezett a régi gondom, hogy még a minimális ügyességet kívánó feladatokkal se mindig boldogultam.

Mikor sok volt a rendelés, haza is vittem jelvényeket kifesteni. Azt szerettem és tudtam is. Egy Boczán nevű kereskedő vette át tőlem a kifestett jelvényeket, és nem fordult elő, hogy valamit is kifogásolt volna. Az is megtörtént, hogy azt mondta: Ejnye, de szépek! Hú! Tíz kilót híztam a büszkeségtől.

Odalent, az alagsorban állt három hatalmas présgép. Hogy féltem, amikor egyik vagy másik mellé állítottak! Elrontom! De nem csináltam selejtet. Erre is milyen büszke voltam!

Az egyik szobában a nagyságos asszony főnökkösködött, a Klein úr mamája. Hárman vagy négyen dolgoztunk a parancsnoksága alatt. Hibásan beszélt magyarul, és időnként nevetséges zagyvalék lett a szép magyar szóból. Azt például, hogy kímélni akarom, úgy mondta, hogy ki akarom mélni.

Unatkozni nem lehetett mellette, mert egész nap járt a szája – de járt a keze is, mert ő is dolgozott. És mindeközben folyton minket figyelt. Csípős megjegyzéseitől fálnak mehetett az ember.

De jó volt a munka. És – ami a fő – nem húsz filléres órabérrel szúrták ki a szemünket.

A főnöknőm megengedte, hogy minden délben elmehessek két-három órára Árminhoz a kórházba, ha este visszamegyek a Király utcába, és befejezem a megkezdett munkát. Életem egyik legboldogabb időszaka volt ez. A kórház kertjében valahol leültünk egy padra vagy a fűre, és beszélgettünk, csókolóztunk. De néha ki is jöttünk a kórházból és elmentünk valahová.

Az egyik vasárnap estét a Bőrös Szakszervezetben töltöttük el, ha jól emlékszem, valamilyen rendezvényen voltunk. Hazafelé jövet a Körúton mentünk volna át, és egyszer csak – Úristen – mit láttunk: német katonák masíroznak az úttesten. Nem egy, nem száz – nem lehetett látni a végét.

Dermedten álltunk ott, egy darabig még beszélni sem tudtunk. Amikor Árminkó megszólalt, csak annyit mondott, hogy innen el kell menni.

Igazat kellett adnom neki.

Elindultunk a szanatórium felé. Ármin bement a kórterembe, ahol a szlovák menekültek megdöbbenve hallgatták, mit láttunk pár perce a Körúton.

Nemsokára jöttek értük. Mindaddig a pillanatig hittek annak az ígéretnek, hogy itt az országban, amíg kell, vigyáznak rájuk – hát nem így történt.

Mindenkit elvittek, de Ármin megmenekült. A szlovákok közül az egyik lány negyven fokos lázzal feküdt az ágyban. Úgy döntöttek, hogy őt nem viszik el. Az ápolónő ügyesen kihúzta a hőmérőt a beteg lány hóna alól, és úgy mutatta a rendőröknek, mintha Ármin lázát mérte volna meg, így aztán otthagyták őt is.

Pár nap múlva Árminkó vonatra ült és elhagyta az országot. Akkor még nem tudtam, sikerült-e a terve, hogy eljusson a partizánokhoz.

Látom-e még?

Amire legsötétebb álmunkban se számítottunk

Szándékosan vagy véletlenül történt? A házmesterné sose beszélt róla – okosan persze –, hogy mikor egy napon anyukám lement hozzá, mint rendesen, egy traccspartira, „mindjárt jövök” felkiáltással kicsoszogott a szobából, ám az asztalon hagyta a nyitott házmesterkönyvet. És – ez az, ami szándékosságra vall – éppen azon az oldalon volt kinyitva, ahol a Weiszfeld lányok adatai szerepeltek.

Amikor szóba került, hogy hamis papírokat kellene szerezünk, anyuka mindjárt arra gondolt, hogy mi ketten eljátszhatnánk a két nővér szerepét. Én, pici különbséggel, annyi idős vagyok, mint Weiszfeld Piroska, Klári kora meg Ágiéhoz hasonló. Ha meg tudnánk szerezni a születési bizonyítványukat, kivehetnénk együtt vagy külön-külön az ő nevükkel valamilyen ágybérletet, így talán kihúznánk valahogyan addig, amíg vége szakad ennek az egész szörnyűségnek.

A lakók adatai titkosak – a házmesterné legalábbis az állásával játszott, de a börtönbüntetést is kockáztatta, ha kiadja őket. De bizonyára rászánta magát, hiszen a házmesterkönyv ott simult az asztalon. Még papír és toll is volt mellette – véletlenül.

Anyuka villámgyorsan leírt mindent, ami egy bejelentőlap kitöltéséhez szükséges. A papírt olyan sebesen tette zsebre, hogy amikor Lapocsiné visszajött, már minden a helyén volt. Aztán bement a VI. kerületi Elöljáróságra, és 10-10 pengőért kiváltotta Weiszfeld Ágnes és Weiszfeld Piroska születési anyakönyvi kivonatát.

Az már anyuka cselei közé tartozott, hogy egy másik tízesért saját magát is „bejelentette”.

Lakott a közelben egy koldusszegény öregasszony. Hozzánk is eljött néha kéregetni. Egyszer, mikor szembejött anyámmal az utcán, anyuka megkérdezte tőle, hol keresztelték. Mikor megtudta, hogy a közeli Anna-kápolnában, összecsapta a kezét.

– Nahát! Van egy idős hölgy a környéken, aki tíz pengőt adna annak, akit a múlt században az Anna-kápolnában kereszteltek meg. Persze, ehhez meg kell tudnia a nevét, a lakcímét, születésének dátumát, hogy leellenőrizhesse, igazat mond-e az illető. Ha leírja ezeket az adatokat, ő szívesen elviszi az adakozó hölgyhöz. Holnap már át is veheti a tíz pengőt – de erről soha senkinek nem beszélhet.

Egy piszkos cédulán hamarosan rajta voltak, kricsz-kraksz betűkkel, a szükséges adatok. Ezzel anyuka elmehetett a plébániára (előbb persze bement abba a házba, ahol a szóban forgó asszony lakott, és megnézte a névtáblán, hogy oda is ugyanez a név van-e írva), és kiválthatta a keresztlevelet.

Másnap aztán, amikor a koldusasszonynak átadta a tíz pengőt, hát azt se tudták, hova legyenek örömeikben. Egyik a pénznek örült, a másik azért volt boldog, hogy nem áll most már tehetetlenül, ha bekövetkezik, ami mind biztosabbnak látszott.

Elég valószínűtlen volt a történet ahhoz, hogy még a „csekély értelmű” koldusasszonynak is feltűnjön. De nem sokáig ette magát emiatt. Sarkon fordult, és bekanyarodott a közeli kricsmibe. Ott aztán igazán hasznosra fordítódott végre is az a fránya tízpengős.

Aztán olyasvalami történt, amihez foghatóra a legsötétebb álmunkban se számítottunk.

A hatóság kijelölt a fővárosban bizonyos számú lakóházat, és kihirdették, hogy a zsidók csakis ezekben a Dávid-csillaggal megjelölt házakban lakhatnak.

Hát, akit a rendelet érint, hol éljen ezentúl? Hogy készüljön fel egy új életre – egyik napról a másikra?

A kijelölt csillagos házak zsúfolásig megteltek már az első órákban. A hatodik, hetedik, nyolcadik kerület főleg zsidók lakta utcái – így a mi utcánk is – úgy zibongtak, kavarohtak, mint a megbolygatott méhkas.

Anyuka borzasztó zaklatott idegállapotba került, nem is tudom, hogyan bírta ki egyáltalán, hogy szinte egyik percről a másikra kell a lakásunkból kiköltöznünk. Ha egyáltalán találunk olyan helyet, ahol befogadnak minket.

Most mit csináljunk? Hová vitessük – és kivel – a bútorainkat? Mi lesz a ruhaneműnkkel, egyéb holminkkal?

Jártuk az utcákat, felkerestük azokat az ismerősöket, akik eddig is a zsidóknak kijelölt házakban laktak, de mindenhol többen voltak, mint ahányan elfértek. Nem láttunk kiutat.

Egyszer csak odaköszön nekünk valaki. Nézzük, hát Rózsika nénit, Klári tanítónőjét látjuk a túloldalon. Sose hittem volna, hogy talán az életünket köszönhetjük egy ilyen találkozásnak. Jött, a kabátjára tűzött sárga csillaggal, és a megbélyegzett aszszonynak az volt az első kérdése:

– Klári, van hol lakjatok?

– Nincs, Rózsika néni. Nincs hova menjünk.

Rózsika néni megsajnálta minket, ahogy ott álltunk, gyámoltalanul.

– Sokan vagyunk – mondta –, de ti azért még elfértek. Hát gyertek hozzánk, Klárika!

A bútoraink ottmaradtak a saját lakásunkban, csak azt vittük át, amire nap mint nap szükségünk lehet.

Akácfa utca, már nem tudom, hányas szám.

A lakást ellepték a bekéredzkedett idegenek. Addig-addig könyörögtek, amíg be nem fogadták őket, habár már eddig se jutott ágy mindenkinek. A padlón aludtak. Foszlott szalmazsákokon.

Furcsa volt, rossz volt, de azt gondoltuk, nemsokára vége lesz a háborúnak, és akkor hazamehetünk. A Paulay Ede utcai szegény kis lakás most tündérpalotának tűnt a szemünkben.

Mire egy kicsit hozzászoktunk, hogy minden szavunkat, minden mozdulatunkat idegen emberek látják-hallják, olyasmit éltem át, amit soha nem lehet elfelejteni.

Mikor a munkából mentem haza, a második emeletnél egyszer csak megláttam Rózsika nénit. Két gestapós vitte le a lépcsőn. Fekete ruhában volt, hóna alatt szorította a kis fekete ridi-

küljét. Betuszkolták a kis asszonyt egy nagy autóba – de hogy mi lett a sorsa? Rossz? Vagy még rosszabb?

Abba a házba költözött anyuka rokona, Szerén néni is a férjével és sógornőjével, Rózsi nénivel. Náluk töltöttem egy éjszakát, amikor a detektívek elől menekültem. Közel laktak hozzánk, de ritkán találkoztunk, és nem is igen beszélgettünk róluk. Csak Rózsi néni került szóba néha, a maga groteszk történetével.

Mintha most is magam előtt látnám: csúnya volt, ráncos arcú – ja, és nagyot hallott. Még csak reménye se lehetett, hogy ezen egy hallókészülékkel segítsen. Nem volt semmi jövedelme, hárman éltek Sanyi bácsi villanyszerelői keresetéből.

Csúnya, szegény, nagyothalló és negyven éves – kinek kellene?

Hát, egyszer csak megjelent a színen egy fiatalember. Huszonvalahány éves. A Rózsi néninél majdnem húsz évvel fiatalabb. És – halálosan beleszeretett a Rózsi nénibe. Egy napon mekkérte a kezét, de kosarat kapott. Nem nyugodott bele, a szívdobogató szerelmi vallomás után újfent leánykérés következett, ám választotta akkor sem állt kötélnek.

Hogy mi lett a vége? Azt nem tudnám megmondani. De különösebben nem is érdekelt.

De nem ezért hoztam szóba a Rózsi nénit, hanem amiatt...

Szóval, hogy az elején kezdjem: egy napon Rózsi néni azzal állt elő, hogy megtudhatjuk halottainktól, mi lesz a sorsunk.

Leterített az asztalra egy csomagolópapírt, rajzolt rá egy kört, és abba elejétől végig, kis körökben sorra beleírta az ábécé betűit, majd a számokat, egytől tízig. Aztán behozott a konyhából egy hosszú, keskeny poharat, azt szájával lefelé az „a” betűre tette, és azt mondta, tegyük rá az ujjunkat. Ezután régen halott édesanyját szólította, és föltett egy kérdést, amire választ várt. És egyszer csak – a pohár elindult. Betűről betűre sétált, aztán megállt. Nem hittem a szememnek: a betűk meg a számok értelmes választ adtak a föltett kérdésre.

Sose gondoltam volna! Ez csak valami hókuszpókusz lehet.

De amikor rám került a sor, mégse szabadkoztam, hogy ilyen hülyeségben én nem hiszek. Föltettem egy kérdést: Ha innen elszökünk, hamis iratokkal – hol keressünk magunknak lakást?

A pohár elindult, és egymás után tízszer megállva, ezt a vá-

laszt adta: Várfok utca. Majd továbbment, a számokra. Az egyes után az ötös következett: Várfok utca 15.

Most, hogy visszaemlékszem arra, ami több mint fél évszázada esett meg, azt mondom – vagyis nem mondok semmit, hisz magamnak sem tudom megmagyarázni. Mert elképesztő, ami történt. Nem képzelődés volt ez, hisz többen láttuk ugyanakkor, ugyanazt. Olyanok is, akik nem hittek a szellemekben. Ami történt, arra nem találtunk magyarázatot.

Aztán abban maradtunk Klárival, hogy holnap odamegyünk a Várfok utcába, megnézzük. Ha nincs abban a házban semmiféle kiadó lakás, lesz mit mondanunk azoknak, akik valahogyan, személynyvesztő módon, a fejünkbe ültették ezeket a szavakat és számokat.

Jó, de egyikünk se járt még soha a Várfok utcában. Mi több, a nevét se hallottuk soha. Hol van az a hely?

Várfok utca. Ez csak a Várban lehet.

Elmentünk hát a Várba, kiindulópontnak a Széll Kálmán teret vettük. De Várfok utca nem volt sehol. Ráment a vasárnapunk, de megérdemeltük a sorsunkat. Megy a pohár a papíron! Hát mind megbolondultunk?

Elindultunk visszafelé. A tér sarkán azt mondtam, ha már itt vagyunk, miért ne mennénk el jobbra is, szerencsét próbálni?

Elindultunk az Alkotás utcán. Semmi. Annak van egy széles, elegáns mellékutcája, a Maros utca. Oda is bementünk. Befordultunk jobbra, és a páratlan oldal közepén mi fénylik a tizenötös számú ház kapuján? Egy kis cédula.

Ágybérletet ajánlottak fel az egyik lakásban, akár két személynek is. Hát persze hogy fölmentünk.

Egy szoba-konyhás lakást láttunk és a két helyiségben nyolc ágyat.

Riasztó volt arra gondolni, hogy egy helyiségben lakjunk hat idegen emberrel.

Szőke hajú, középkorúnak kinéző, meglehetősen külsejű asszony jött ki a szobából. Bemutatkozott. Fittainé. A keresztnévét is mondta, de nem jegyeztem meg, mert mindenki csak Fittainénak szólította őt.

– A kiadó ágy miatt jöttek, ugye? – kérdezte aztán.

Mondtuk, hogy igen, mire néhány kérdést tett fel – hol dolgozunk, hol laktunk eddig, és így tovább. Odaadtuk az igazolványainkat, láttuk, hogy egy pontnál megakad a szeme, nézi, nézi, mondani akar valamit.

Miattunk nem kell félnie. Ott áll fehéren-feketén, hogy nem vagyunk zsidók. Hát akkor?

Azt nézhette, hogy ott volt a „bűnjel”. Apjának vallása: izraelita. De hát, ő nem számít zsidónak. Keresztény a felesége. A gyerekei meg vannak keresztelve.

Aztán, egy nagyot legyintett – átvette a pénzt, és már búcsúzott volna, de annyit még elmondott: az a szoba nem alkalmas arra, hogy az ágybélrők napközben ott tartózkodjanak. Úgyhogy csak este, aludni jöhetünk haza.

Egek! Hol leszünk napközben a vasárnapokon?

Aztán eszembe jutott, hogy van hova menni. Hát a templomba. Télen ugyan ott is hideg van, de különben... miért ne?

Így is lett. Minden vasárnap elmentünk a városmajori templomba.

Csak az első vasárnap volt nehéz. Soha nem voltunk még keresztény templomban, nem tudtuk, hogy kell ott viselkedni, mit kell énekelni, mikor kell letérdelni, imádkozni és így tovább.

Hát, jól figyeltünk. Mikor bementünk a templomba, néztük a hívőket, hogyan lépnek be a kapun, hogy vetnek keresztet, és még sok mindent megfigyeltünk, ami ahhoz kellett, hogy illendően tudjunk viselkedni a templomban.

És mégis...

Fittainé behívott egyszer a szobába, mert a konyhában sokan voltak, és megkérdezte, tudom-e, mit ünneplünk Nagyboldogasszony napján.

Azt hittem, hogy akkor most mindennek vége. Ha már gyanakszik...

Mert különben miért kérdezte meg ezt éppen tőlem? Még hozzá négyyszemközt?

De kiderült, hogy ő se tudja. És mások se, akiket megkérdeztem.

Megnyugodtam. Megnyugodtunk.

Hanem egy nyári délutánon görögdinnyét ettünk a konyhá-

ban, és kopogtatás nélkül benyitott egy rendőrtiszt. Feljelentette valaki a Fittainét, hogy zsidókat rejteget a szekrényében. A rendőr bement a szobába, körülnézett, kinyitotta a szekrényajtókat, de senki nem volt odabenn. Az ágy alá se bújt, úgy látszik, senki.

Mi nem szöktünk el, nem is látszott rajtunk ijedség, hogy no, most aztán végünk. Nyugodtan ettük tovább a dinnyét. Ő kijött a szobából, pár szót váltott velünk, ha jól emlékszem, a dinnyéről. Meg se kérdezte, kik vagyunk, köszönt és elment – nem kérte a papírjainkat. Máig sem tudom, jóindulatú volt vagy hülye.

***

Akkor már a fél várost bejártuk, hogy munkát kapjunk. De nem sikerült. Nem volt semmi szakmánk, képzettségünk – és nem akartunk különböző helyen dolgozni, mármint a húgom meg én. Ha elválunk egymástól, nem tudja segíteni egyik a másikat, ha bajba kerül. S akkor meglehet, hogy soha többé nem találkozunk.

Egy kertészetben találtunk végül munkát, Pasaréten. Mezítláb dolgoztunk egész nyáron. Sose szóltunk közbe, ha a háború, a politika került szóba. Olyan kedves, szorgalmas, bugyuta leánykáknak játszottuk meg magunkat, akik mindent megtesznek, hogy elnyerjék a főkertész elismerését.

Különben mindenféle kertészeti munkánál ott voltunk, mikor milyen évszakot mutatott a naptár. Ástunk, kapáltunk, ültettünk – nem sorolom.

Anyuka – akit nagynénénknek, Eszti néninek mondtunk – mindennap odajött a kertészethez. Leszedte a ruhájáról vagy a kabátjáról a sárga csillagot, felült a villamosra, átszállt a Széll Kálmán térnél arra a járatra, amelyik végigment a Hűvösvölgyi úton, a hídnál leszállt, bement a kertészetbe – most házak vannak a helyén, szemben most is fűszerüzlet működik. Míg ebédeltünk, elvonultunk valahova, ahol nem látnak-hallanak, és beszélgettünk.

„Nagynénénk” mindennap friss harapnivalót készített, bele-tette egy kosárba, terítővel szépen betakarta, és a karján hozta el nekünk.

Egyik délben azt mondtam, ezúttal menjünk el együtt egy kisvendéglőbe. Akkor kaptuk meg a fizetésünket, legyünk könnyelműek, rendeljünk egy-egy fasírtot. Ott ültünk, és élveztük, hogy nem papírból kell enni, hanem odajönnek, megkérdezik, mit kérünk...

Egyszer csak, nyílik az ajtó, és belép a helyiségbe egy idősödő asszony. Fejkendőben. Meglátja anyukát, és felkiált:

– Friedmanné!

Majd kitárva a két karját, lelkesen közeledik.

Úgy megijedtem, hogy egy fillér se maradt a zsebemben.

Most mit csináljunk?

Anyuka semmit se kérdezett, semmit sem szólt hozzánk. Hátat fordított az ajtónak, felállt, és eltűnt a fogasok mögött. Onnan intgetett nekünk, hogy maradjunk ott, ahol vagyunk.

Végül is baj nélkül úsztuk meg ezt az esetet.

Időnként kiküldtek minket külső munkára. Egyszer Óbudán dolgoztunk, József főherceg birtokán, közben légiriadót fújtak. Szemben volt velünk a Gázgyár, azt bombázták. Lementünk a légópincébe, és mikor feljöttünk, megláttuk anyukát. Egy fás részen vészelte át a bombázást. Szerén néniéknél asztalt táncoltattak, és az jött ki, hogy „A lányok a rendőrségen vannak” – így aztán a veszélyes időben is elindult megkeresni bennünket.

***

Ősszel már nem akadt munka a kertészetben, akkor a Városmajor utcában, a János Szanatórium konyháján helyezkedtünk el. Az volt a dolgunk, hogy tálcára tettük és – kötényben, fityulában – odavittük az étellifthez az ebédet, vacsorát.

Jó munka volt. Könnyű, tiszta, a környezet is kulturált, a kollégák is meglehetősek. Reménykedtünk, hogy ottmaradhatunk, amíg véget nem ér a háború.

De egy napon ellopták az öltözőszekrényből azt a kétszáz pengőt, amit az egész nyári bérünkből félretettünk.

Életkérdés volt, hogy legyen legalább ennyi pénzünk, mert nem tudhattuk, hova vetődünk ebben a menekülési életben.

Így aztán magunk – vagyis én – mentünk be a farkasverembe. Szóltam a gondnoknak, hogy ellopták a pénzünket. Rögtön intézkedett: telefonált a rendőrségre, ott megígérték, hogy hamarosan kiküldenek egy nyomozót.

Nagyon megijedtünk.

Egy razziát talán megúszhattunk volna, de ha idejönnek, és csak egy kicsit mélyebben kutakodnak – szóval, két-három kérdés, és nincs tovább. Úgyhogy, amikor mindenki kiment ebédelni, úgy kisurrantunk a kapun, hogy senki nem vette észre. Legálábbis, nem kiabáltak utánunk, nem fogtak meg, innen kezdve pedig nem volt semmi baj, hiszen a címünket nem tudták.

Szerencsére – akkor azt gondoltuk, hogy szerencsére – előző nap meglátogatott minket Rubin Ica és Bacsó Tibi. Elmondták, anyuka azt üzeni, most úgy fordult a helyzet, hogy nyugodtan visszamehetünk az Akácfa utcába.

Október 14-e volt.

Gondolható, hogyan fogadott minket anyuka. Istenem, vége az egyedüllétnek, az örökös félelemnek, hogy nem történt-e valami bajunk. Hazajöttünk Klári születésnapjára!

Másnap elhangzott a Horthy-proklamáció, megerősítve anyuka hitét, hogy most már vége a zsidóöldöklésnek.

Rózsi néni helyett a volt osztálytársnőm lett a lakás főbérője. Ő a János kórházban dolgozott. Okos, tájékozott nő volt, kedvem volt vele örülni. Csak pár percig, vagy ha ennyi ideje sincsen, akkor egy pár pillanatig. De valakivel meg kell beszélnem, mi a valós helyzet, mert mi régóta nem hallgathattunk rádiót, nem olvashattunk újságot, szerepünk szerint mi csacska, engedelmes kislányok voltunk.

Odamentem, sugárzó arccal, mondtam, nem alkalmatlankodunk tovább abban a lakásban – hazaköltözünk.

Szájára tette az ujját, jelezve, hogy halkabban beszéljek, ne hallják meg mások. Aztán azt mondta:

– Légy óvatos. Mert ha nem jól üt be ez a dolog, itt bosszúhadjárat lesz.

– Reménykedjünk – tette hozzá. – De az óvatosság...

Nem fejezte be.

Másnap kora reggel kinéztünk az ablakon, és láttuk, hogy nyi-

las egyenruhások vonulnak az utcán. A szomszédból valaki elmondta a szörnyűséges hírt: a nyilasok átvették a hatalmat Magyarországon.

A kaput zárva kellett tartani – mint megtudtuk, hajnali öt órától. Amikor kimentünk a folyosóra, egy szomszédunk – nem volt zsidó, ez egy vegyes ház volt – odasúgta, hogy most ki tudunk menni, nyitva van a kapu. De siessünk, mert a házmesterné csak elugrott valahová, bármikor visszajöhet. Úgyhogy csak beszaladtunk az iratainkért a lakásba, aztán le a lépcsőn, ki a kapun. Még láttuk, hogy a házmesterné a kapuhoz közeledik. Anyuka futás közben szakította le ruhájáról a sárga csillagot, ügyetlenül – az utcán mutatta egy nő, hogy rajta maradt a kabátján a sárga cérnaszál.

– Gyerünk! – mondta anyuka, és sietősen elindultunk a Körút irányába. Ott megálltunk: Hogyan tovább? Most jutott el a tudatunkig, hogy csak az otthoni ruhánk van rajtunk, és még egy kabát sincs nálunk, holott késő ősszel már hidegek voltak az éjszakák. Amikor elosontunk, semmit a világon nem hoztunk magunkkal. Egy fillér sem volt anyuka retiküljében. Még Klári igazolványainak egy része is otthon felejtődött.

Szólt egy rendőr: Lányok, menjenek haza, már elsötétítés van. Azt mondtuk, hogy igen, megyünk – és indultunk volna, de nem tudtuk, hová.

Aztán eszünkbe jutott, hogy próbáljunk szerencsét a kertészetben.

A patak felett a híd tele volt németekkel, hátulról kellett be-lopakodnunk.

Imre bácsi, az éjjeliőr mindig kedvelt minket. Nagyon meglepődött, amikor meglátta, hogy jövünk.

Azt mondtuk neki, hogy zsidókat bújtattunk a lakásunkban, elvitték őket, mikor mi nem voltunk otthon. Nem merünk hazamenni, hátha visszajönnek, hogy minket is elvigyenek.

Imre bácsi azt mondta, nincs itt semmilyen lakóhely – hát októberben! Mégis leterített egy ponyvát az istállóban a lovak közé, és megengedte, hogy azon aludjunk egy-két napig, de hajnalban, mielőtt megérkeznek a munkások, már kívül kell lennünk a kapun.

Hajnalban el is mentünk. De nem tudtunk rendesen megfésülködni, mosdani sem, úgyhogy szépen nézhettünk ki! Még csak az kellene nekünk, hogy kinézetünkkel gyanút keltsünk.

Odaértünk a hídhöz, és megláttuk, hogy a nyilasok mindenkit igazoltatnak. Odanyújtottuk az egyik nyilasnak a papírjainkat. Az megnézte, elnézést kért, és továbbengedett mindhárunkat. Fel se tűnt neki, hogy csak két személyre szóló igazoló papírt adtam át, mert Kláriét nem hoztuk magunkkal.

Egész nap a városban bolyongtunk, azt remélve, hátha valamelyik keresztény ismerősünk befogad, még ha csak pár napra is. De keservesen csalódtunk. Egyikük se vállalta ezt a halálos nagy kockázatot.

Harmadnap Klárinak eszébe jutott, hogy volt munkaadója hátha megkönyörülne rajtunk. Ki tudja, otthon van-e, és ha igen, ajtót nyit-e. De már semmi mást nem tudtunk kitalálni. Megpróbáljuk.

Elindultunk a Rózsadombon fölfelé – és ki jött velünk szembe? Húgom főnöknője, Hertelendyné.

Újabb mázli.

De álmodni se mertük volna, ami ezután történt.

Mikor Hertelendyné megkérdezte, mi van velünk, elmondtuk, csak akkor remélhetjük, hogy megmenekülünk, ha most valahol állást és lakást szerzünk. Vannak papírjaink, de nincs semmi pénzünk, nem tudunk hol aludni. Erre ő kinyitotta a ridiküljét, átadott 50 pengőt. Már ez is valami segítség lett volna pillanatnyilag. De még azt is mondta, menjünk fel a lakásukra a lányához, Editkéhez, ő sok embert ismer, hátha talál valami megoldást.

Editkénél megfürödhettünk – jaj, de jó volt –, hát még az, amikor nem jövőbeni segítséget ígért, hanem azt mondta, hogy alkalmaz minket. Hát ilyet! Másnap már dolgozhatunk is a gránátnyüzemükben.

Elmentünk mindketten a megadott címre. Olyan szívélyesen fogadtak minket, mintha tekintélyes vendégek lennénk. Az üzem rendes volt, tiszta, a munkakörülmények sem voltak rosszabbak, mint máshol.

Hertelendyné és Editke ezzel megmentették az életünket. A két nő jóságos segítsége nélkül majdnem biztos, hogy előbb-

utóbb, de inkább előbb, mint utóbb bekövetkezett volna az, amittől féltünk.

Szállást is találtunk. Az üzemhez közel, a Kisfuváros utcában az egyik kapun megláttuk a cédulát, hogy ágybérlet kiadó. Tízen aludtunk abban az egyszobás lakásban. Körben helyezték el az ágyakat, és még a konyhába is került két fekhely egy házaspárnak. Erős a gyanúm, hogy ők is zsidók voltak. Miért aludtak volna különben hetekig egy olyan – bocsánat a szóért – kuplerájban, mint amilyen a Német néni – vagy ahogy a házban az ajtószám után hívták, négyes néni – lakásán.

Német néni nagy antiszemita volt. Anyuka többször is látta őt az utcán, amint elégedetten nézte, ahogy a nyilasok viszik el a zsidókat. Kárörvendve mesélte, hogy egy tizenöt év körüli fiú meg akart szökni a csoportból, de észrevették, és lelőtték a gyereket.

Anyuka nagy mesét adott elő a boszorkánynak, hogy mi miért is kényszerülünk ágybérletben lakni. Az is benne volt, hogy a lakásunkat lebombázták, nincsen hova menjünk. Ő is lefestette az életét, és – hogy milyenek a véletlenek – azt is elmondta, hogy egyszer rövid ideig a sárvári főrabbinál – azaz a nagypapánál – is szolgált. Ez akkor lehetett, amikor a nagyanyám meghalt, de még nem jött új asszony a házhoz.

Hált abban a lelombozódott helyiségben egy középkorú, alkoholistá kőműves is. Hát, egyszer, mit láttam? Jött haza a meseter, búzlótt az alkoholtól. Német néni ott állt az asztalnál, köszönt az uraságnak, az meg odament, megfogta az asszony derekát, ráhajtotta az asztalra, és ott mielőttünk – nahát! – lejátszott az öregasszonnyal egy szexpartit.

Egy nap munkából hazafelé jövet összefutottunk jó ismerősünkkel, Bacsó Tibivel. Suttogva újságolta, hogy kilencen – vagy tízen? –, jobbára a baráti körből, alakítottak egy partizáncsoportot. Várnai Laci lett a vezetője, akit a hatos ifiktől ismertünk. Szerezték fegyvereket, és egy nyomdagéphez is hozzájutottak. Ha mi is csatlakoznánk, lenne arra is ember, hogy terjessze a röpcédulákat.

Megbeszéltünk egy találkozót másnapra az Andrássy úton. Várnai Laci – Homok – tizenöt éves volt akkor, diáksapkájában

igazán nem nézett ki partizánnak. Megkaptuk a röpcédulákat barna csomagolópapírban – „Egy katonát se Hitlernek!” –, elindultunk a Vilmos császár úton, végig a Károly körúton, és a Baross utcánál bedobtunk egy-egy csomagot az olyan házak udvarába, ahol úgy láttuk, hogy munkások élnek. Más házakban meg felmentünk a legfelső emeletre, kibontottuk annyira a csomagot, hogy belenyúlhassunk, és lefelé végig szórtuk a propagandaanyagot. Ma is beleborzongok, mi lett volna, ha valaki felfelé jött volna a lépcsőn, meglátja, miben mesterkedünk, és átad a rendőrnek.

Máskor „nyalókákat” – ragasztós hátú cédulákat – tapasztottunk a házfalakra, kerítésekre. Mindegyiken antifasiszta, németellenes, háborúellenes feliratok.

Egyszer, amikor mentünk az utcán Tibivel és Icával, észrevetük, hogy jön utánunk egy férfi, de feltűnően. Nem mondom, megijedtünk, de nem álltunk meg, mentünk tovább. Pár házzal arrébb láttunk egy asszonyt egy kapualjban. Köszöntünk, mintha ismernénk, és kérdeztünk tőle valamit. A férfi azt gondolhatta, errefelé lakunk, és nem követett tovább.

Élelmiszerjegyünk nem volt, anélkül meg nem lehetett semmit se vásárolni. Féltünk is, hogy valakinek gyanús lesz, miért nem kapunk élelmiszerjegyet. Vettük a bátorságot, és elmentünk a nyolcadik kerületi elöljáróságra.

Az előadó megnézte az igazolványunkat, és egyszer csak azt kérdezte: „Kötöttek a maguk szülei reverzálist*?”

Fogalmunk se volt, mi az a reverzális. Ezúttal nem tudtunk színészkedni, nagyon megijedtünk.

Megsajnálhatott minket, ahogy ott álltunk. Nem csinált nagyobb bajt:

– Na, menjenek szépen haza – mondta.

Könnyen eshetett volna másképpen is. Ha az előadó beviszi az iratainkat a főnökéhez, akkor nincs mese.

* Reverzális: a házasságok írásos, ill. a polgári hatóságok előtt tett meggyezése a születendő gyermekek vallásáról vegyes házasság esetén.

Amikor az előjárásról hazafelé mentünk, mellénk szegődött egy fiatal férfi, büszke nyilas jelvénnel. Sohase beszéltünk még vele, de úgy látszik, valakivel meg akarta osztani büszkeségét.

– Mit tetszenek szólni, éppen most szereztem meg egy szép zsidó lakást. Hogy ott milyen bútorok voltak! Na, most aztán megtudhatják, milyen szaros lakásokban élni!

Egyébként akkor nem volt különösebb bajunk. Tudtunk hol lakni, akármilyen méltatlan is az a hely, volt munkahelyünk, munkánkat meg is fizették. Persze az élelem beszerzése gondot jelentett, de végül is feketén, ha drágán is, szinte mindenhez hozzá lehetett jutni.

De most a főnökkisasszonynak volt baja. Mikor az üldöztetés megkezdődött, éppen akkor lett szerelmes, sőt el is jegyezte a jövőbelije, egy zsidó férfi.

De a mama nem hagyta nyugodni a lányát. Másról se beszélt, minthogy ilyen időkben miért találkozgat egy zsidóval? Baja lesz belőle! Szép és gazdag, válogathatna a kérők közül.

Editke nem hallgatott rá. Erre Hertelendyné feljelentette a vőlegényt – megadta a címét, ahol bujkált, a nyilasok megtalálták és elvitték.

Pár napig a gyűjtőben tartották. Editke Klárit kérte meg, kísérsze el, amikor élelmet visz neki – titokban, nehogy a mamája megtudja.

Valamilyen csoda folytán a vőlegény túlélte a háborút. Visszatért Magyarországra, és most meg ő jelentette fel Hertelendynét.

Volt főnöke szerette volna, ha Klári tanúskodik mellette. Arra kérte, mondja azt, hogy ő küldött vele élelmet a fogdába. Húgom sokat tépelődött, mit tegyen: hálával tartozott neki, hiszen megmentette az életünket, de nem tudta rászanni magát, hogy hamisan tanúskodjon.

Edit mamáját bűnösnek találták – azt állították, nemcsak ezt a fiút jelentette fel, hanem a konkurens fonalüzemek tulajdonosait is. Három évre ítélték.

Miért szalad úgy az a lány? És miért lohol utána a katona?

Eljött az idő, amikor már nem lehetett a lakásban maradni. A házból mindenki leköltözött a pincébe. Ott voltunk éjjel és nappal, mindenféle lomokból összeeszkábált fekvőhelyeken. Ennivalónk elfogyott, vízért felváltva mentünk úgy tízpercnnyire egy kúthoz, miközben potyogtak a bombák körülöttünk.

Egyszer csak, egy fülsiketítő dobbanás, de közvetlen közléről. Nem volt kétséges, hogy a háznak legalábbis az egyik részét találat érte.

Mikor lefújták a légiriadót, kis időre kijöttünk a pincéből. Hát, csakugyan, letörölték a föld színéről a ház hátulsó sarkát, de úgy láttuk, mindenki életben maradt, és nálunk a javakban sem esett nagy kár. De amikor körülnéztünk a Kisfuváros, majd aztán a Népszínház utcában is, nem tudtuk hirtelenjében, melyik a szomszéd utca, és melyik a mienk.

Rémületes látvány volt.

Nem sokkal később megjelent egy férfi, és hadarva közölte, hogy a szomszéd utcában megdöglött egy ló, és sietni kell, ha le akarunk nyesni róla egy darabot.

Mindjárt akadtak, akik nagy késekkel szaladtak ki, mert napok óta nem volt mit enniük.

Estefelé, mikor kinéztem az ablakon, egy fiatal lányt láttam rohanni, utána loholt egy mongolos kinézésű szovjet katona. Mi történt? Miért szalad úgy az a lány? És utána a katona? Semmit se tudtam az erőszakoskodásokról. Annyira, hogy amikor ki-mentünk egy kicsit az udvarra, és éppen akkor bejött a házba két fiatal szovjet tiszt, köszöntünk nekik, és magyaráztuk, hogy kom-

muniszty, már hogy mi kommunisták vagyunk. Nem tudtunk oroszul, többet nem mondhattunk.

Aztán egy katona, aki a többiekkel együtt jött be a pincébe, lezavart engem a mindenféle vicik-vacakból hirtelenül összeeskábált fekhelyemről, és ő mászott fel oda, hogy a következő pillanatban már, valami rongyfélét nagy hirtelen magára kapva, úgy húzza a lóbórt, mint a parancsolat. Ott álltam vacogva a pincében, nem volt, amit magamra vegyek, de olyan étek se volt, amiből jóllakhattam volna.

Másnap újra megjelent az egyik szovjet tiszt, egy alacsonyabb beosztású katona kíséretében. A katona egy pisztolyt tartott a kezében, és ráfogta a mellettem ülő fiatal lányra, akivel a pincében töltött napok alatt nagyon összeemelegedtünk. Ennek a fele se tréfa!

Nem szóltunk hát semmit, csak megbűvölten néztünk a pisztoly torkába.

Ekkor a tiszt elmozdult a helyéről, és felénk navigálta magát. No, hát tegnap köszöntünk, ő visszaköszönt, miért ne üdvözölhetnénk egymást ma is. És már mondtam volna a varázsos köszöntést, amikor a katona fenyegetően rám nézett, és előretolta – mintegy tálalta – a leányt a tiszthez.

Volt azon a légópincén egy olyan ajtó – két-három lépcső vitt fel oda –, ami mögé, mióta bejöttek a szovjetek, nekünk nem volt bejárásunk. Hiába kértük, nem kaptuk meg a kulcsot.

De miért? A házmesterné nem merte megmondani, de csak azt tudom elképzelni, hogy elparancsolták tőle az oroszok. Mert a katona a barátnőmet mindenáron ehhez a bejárathoz akarta taszigálni. Ő teljes erővel tartotta magát, erre a katona feléje fordította a pisztoly csövét. Egyértelmű volt a fegyver mondandója.

Halálosan megrémültünk. Egyre azt mondtuk a lánynak, hogy ne ellenkezzen, mert az életével játszik. És így is lehetett, mert amíg az ajtó be nem csukódott mögöttük, a katona a pisztolyt mindig arrafelé tartotta, amerre ők a tiszttel jártak.

Tudtam, hogy a barátnőm még nem – hogy is mondjam ki – nem találkozott férfival. Ez még elborzasztóbbá tette a rettenetet: hogy fogja ezt elviselni? Aztán csak ültünk ott remegve – nem szóltunk egy szót sem, mert mit is mondhattunk volna –,

csak vártuk, mikor tárul ki az ajtó ott, pár lépéssel nálunk magasabban.

Egyszer csak nyílt az ajtó, és kijött rajta a barátnőm. Nem kellett megkérdezni, hogy megtörtént-e – látszott szegénykén, hogy igen. Megtörtént.

A katona – aki közben folyton ránk irányította a pisztolya csövét – most helyére tette a fegyverét.

A tiszt elégedetten nézett maga elé, arcán a jóllakottság lomhasága – aztán feltette a jobb lábát a felszínre vezető lépcső első fokára. A katona megvárta, amíg felettese kiér a pincéből, aztán ő is megindult a lépcsőn felfelé.

***

Mikor lett vége? Nem tudnám megmondani. Odafentről hol ilyen, hol olyan hírekkel jöttek, úgylátszóan, amikor azt újságolták, hogy bátran ki lehet menni a pincéből, nem hittük el, és mindenki a helyén maradt. Amikor lejöttünk, úgy kellett kiharcolni minden falat helyet. Ha most felmegyünk, és fél óra múlva újra le kell jönni, a helyünket közben más foglalhatja el.

Aztán valaki azzal a hírrel jött, hogy a szemközti hentes üzletét feltörték a szovjet katonák. Hú, megfélemeztek az emberek minden félelemről! Rohantak haza, és kisebb-nagyobb edényekkel megrakodva szaladtak vissza a földszintről, emeletről a szemközti hentesbolthoz. Hátha jut egy kis szalonna, talán egy kiló zsírhoz is hozzá lehet férni. A legtöbb családnak már nem volt semmi, de semmi harapnivalója.

A hentesnél már jó ideje nem lehetett semmit sem kapni: aztán be is zárta az üzletet. És most – aki még időben odaérkezett a boltba, álmélkodhatott. Telve volt az szebbnél szebb hentesáruval. De nemcsak kolbász, szalonna, húsféle volt ott mázsaszámra: roskadoztak a polcok a sok cukortól, burgonyától és mindentől, ami szem-szájnak ingere. Azt hallottuk, hogy ez a nagy hentesbolt a németeknek valami élelmiszerraktára volt.

Hideg volt, nagyon. Az a sarka a háznak, ahol mi laktunk, kegyelmet kapott ugyan a bombázásnál, de mit ért, ha attól kellett

félnünk, hogy megfagyunk. Magunkra szedtünk minden kacatot, de csak még jobban reszkettünk a hidegtől.

Volt az utcában egy fa- és szén üzlet, bementünk, és kértünk tíz kiló fát. A kereskedő úgy nézett ránk, mint akik nem tudják, melyik világban élünk.

–Tíz kiló fát! Hogy tetszik gondolni? Miből adnék? Mindent, ami itt volt, jöttek, és szétkapkodták – mondta a tulajdonos, mert már csak ő volt a szenespincében.

Lógó orral mentünk haza – de valamelyikünknek eszébe jutott, mi lenne, ha a Duna-parton cserkészsnénk tüzelni való után.

Hú! Jó gondolat! Hátat fordítottunk a Népszínház utcának, irány a Duna-part.

Csak úgy szedtük a lábunkat.

Ott álltunk csak meg, ahol valamiféle spárgát vagy drótot találtunk, hogy össze tudjuk kötni a deszkákat, amiket ki tudunk húzni a romok alól.

Mert igen. Ez volt a tervünk. Kihúzzuk azokat, amiket a legkönnyebb elérni, hazavisszük, megsütjük, megesszük... kerekecske, gombocska... De mit beszélek? Hazavisszük, és jól befűtünk vele a kályhában.

Istenem! A korzó! Mert oda tartottunk. Mintha holdbéli tájon járnánk: sehol egy ép ház! A korzó elegáns szállodái – mind romokban!

De nem azért jöttünk ide, hogy a romokon szörnyülködjünk.

Kikerestünk a gerendák közül annyit, amennyi elég lesz ma éjszakára. A talált kötőanyaggal összekötöttük – két csomagot csináltunk belőle –, aztán letettük a földre, és úgy botorkáltunk vele a félelmetes romok között, hogy se a csomagok nem estek szét, se mi nem estünk el a törmelésekben.

Mikor hazaértünk, anyuka már várt ránk a sarkon. Összecsapta a kezét, amikor meglátott minket, magunk után húzva frissen szerzett vagonunkat.

Becipeltek a lakásba, anyuka jól alágyújtott, odabújtunk a kályhához, tenyerünket a tűz fölé tartottuk, jaj de jólesett! Aztán a lángoló tűz perzselő parázssá alakult, és lassan-lassan kialudt, szomorúan, bánatosan.

Megcsókoltuk egymást, és lefeküdtünk. Klári húgom egyedül

reszketett a vaságyban, anyukám a másik ágyban bújt a dunyha alá, én meg lábtól fagyoskodtam ugyanazon a fekvőhelyen.

***

Visszamentünk – mentünk? röptünk! – volna abba a réges-régi, divatjamúlt lakásunkba, de előbb még anyuka elment körülnézni, mit kell tenni, elrendezni.

Feldúltan, magából kikelve jött vissza. Sírva mondta el, hogy a lakásunkba beköltözött egy család.

Erre nem számítottunk.

Holnap majd el kell menni az Elöljáróságra, lármát csapni, intézkedni – de hol alszunk ma éjszaka?

Aztán anyukának eszébe jutott, hátha Friedéknél, a szomszédunknál – ahol Dusa korábban albérletben lakott – ki tudnák adni nekünk két szobájuk közül az egyiket. Odamentünk, megkérdeztük, de a két szoba éppen hogy elég volt a családnak. Fried Sári spekulált, aztán azt mondta, míg nem kapjuk vissza a lakásunkat, alhatunk abban a csöpp valamiben – mert szobának nem mondhattuk – a konyha mellett. Ingyen, szívességből.

Másnap anyuka elment az Elöljáróságra. Azt mondták, hogy a négyfős családot nem tehetik az utcára. Nekik viszont nincs üres lakásuk. Ha mi találunk, rögtön kiutalják a családnak, és hazamehetünk.

Maradtunk hát Friedéknél. Mi mást tehattünk? Sári adott valami szalmazsákot, azon aludtunk. De az a helyiség olyan kicsi volt, hogy más nem is fért el ott, mint az a szalmazsák. Ha átléptük, már kint is voltunk. Összepakolhattuk volna – de nem mertünk hozzányúlni, féltünk, hogy szétszóródik az a sok szalma a nagyvilágba.

A ház mellett, a színház előterében volt a szovjetek egyik el-látója. Ott merték csajkába az ebédet-vacsorát naponta a katonáknak.

Nem tudtuk, hogy ők kik, és miért ott étkeznek, de azt igen, hogy ha lementünk ebéd- és vacsoraosztáskor, mi is odatarthatuk a csajkát. És akartuk, kértük ezt, mert különben utolér az éhség.

Az üzletek üresek voltak. A pengő fityínget se ért, hiszen semmit se adtak érte. Valutáért kaptál – ha volt valutád, és nem ijedtél meg a gondolattól, hogy a börtönt kockáztatod.

Nem volt sem ennivalónk, sem állásunk, semmi. Ott laktunk abban a kis szobában, de hogy miből éltünk?! Egyszer, nem tudom, honnan, de anyuka kapott narancsot. Az olyan gyönyörűség volt, hogy nem is tudtunk betelni vele.

Tisztálkodni se lehetett rendesen. A konyhában mosakodtunk úgy-ahogy, a vízcsapnál. És – egyszer csak férget találtam a ruhámban. Anyuka örökké mosta, vasalta a holminkat – de a piros foltokról meglátszott, hogy ott csípések voltak. Akkor már dolgoztam, nem tehettem mást, mindig az egyetlen hosszú ujjú blúzomban jelentem meg a munkahelyemen.

Azt már nem tudom, hogyan, de Klári végül talált egy lakást azoknak, akik a mienket elfoglalták. De nem fogadták el: azt mondták, már ők is találtak maguknak egy megfelelőt – oda be is költöztek. Mi pedig visszamehettünk a régi, szoba-konyhás lakásunkba.

A bútorok épen megmaradtak – igaz, üresek voltak a szekrények, de lassanként megvettük a legszükségesebb holmikat.

***

Anyuka rokonairól a deportálások kezdete óta nem tudtunk semmit a világon. Csak a púpos Eszti néni fiával, a Steiner Tibivel találkoztunk az ostrom alatt. Egyszer csak megjelent a Kisfuvaros utcai légópincében. Elmondta, hogy megszökött a munkaszolgálatból, de most nincs hol aludnia. Arra kért bennünket, engedjük meg, hogy ott maradjon. De a lakók nem hagyták – féltek, hogy bajt hoz rájuk.

Nagy volt az öröm, amikor egy nyári napon megjelent a Paulay Ede utcában Csóri. Akkor érkezett meg a Rózsi néni gyerekeivel Bergen Belsenből – Rózsi néni még nem tudott jönni, tifusszal feküdt a tábori kórházban –, a gyerekek a Keleti pályaudvaron, a vagonban várták vissza.

Megtudtuk tőle, hogy a szarvasiaknak csodálatos szerencséjük volt: nem vitték őket Auschwitzba, mint a többi rokonunkat.

Ausztriából a férfiakat besorozták katonának, a parasztgazdák ellátásához nem volt elég munkaerő. A szarvasi zsidókat nekik ígérték a németek.

A szarvasi gettóból elindítottak mindenkit – asszonyokat, gyermekeket, öregeket, munkaszolgálatra alkalmatlan férfiakat. Közük volt Csóri barátnőm az apjával és két nagynéném, Rózsi néni és Katus. Katus gyerekei picik voltak – az ikrek másfél évesek, a másik kettő három és négy éves. Rózsi néni is csak úgy bírta a négy gyerekével, ha a legkisebbet a karján vitte.

Hova hurcolják őket? Mi lesz velük? Ezt nem közölték senkivel.

Vagonok sokasága várt a parancsra, hogy befogadják a pokoli útra indulókat, aztán, amikor erre jött a parancs, mindenki felszállt a vagonok valamelyikébe.

Közel voltak Bécsújhelyhez, amikor a vonat váratlanul megállt, s csak két nap múlva folytatta az útját. Bizonyára azért vésztelt ott napokig, mert valaki hibázott: nemcsak a munkaképes zsidó embereket küldték Ausztriába, hanem olyanokat is, akiket más csoportoknál halálra szántak.

Amíg a vonat állt, senki se törődött velük: osztrák parasztok juttattak nekik valami enni-innivalót.

Aztán szétosztották őket a parasztgazdák között. Ott dolgoztak a felnőttek, míg tovább nem vitték a deportáltakat.

Rokonaink Teresienstadtba kerültek, a mintalágerbe. Ezt a táborot mutogatták a Vöröskeresztnek annak igazolására, hogy a családokat nem választják el egymástól, nem azért viszik az embereket lágerrekbe, hogy elpusztítsák őket.

Teresienstadtban nem kellett dolgozniuk. Reggel kiállítottak mindenkit az „Appelplatz”-ra, ha jéghideg volt, ha forróság. Nyolctól tizenegyig ott kellett állniuk egyhelyben, amíg megszámolták őket. Enni alig kaptak. Úgy néztek ki, mint a halálfejek.

Mikor közeledtek a szovjet csapatok, erőltetett menetben indították a foglyokat Bergen Belsenbe. A borzalom útján Katus magára kötötte az ikreket, a másik két gyerek a szoknyájába kapaszkodott. Rózsi néni pedig egész úton folyamatosan a gyerekeit szólongatta, hogy el ne vesszenek.

***

Mikor Csóri visszament tőlünk a pályaudvarra, a gyerekek mellett ott találta Weisz Ferit, Rózsi barátnőm bátyját.

Feri nálunk ismerkedett meg Csórral. Korábban nem is tudom, mikor járt a lakásunkban, de egyszer meglátta Csórit, és örülten beleszeretett.

De a lány nem érzett hasonló elragadtatást, annyira nem, hogy amikor a férfi feleségül kérte, nemcsak nemet mondott, hanem azt is hozzátette: ha Feri öccse, Lipót kéri feleségül, igent mondott volna.

Feri tudta, hogy öccse odavan ezért a lányért. Hát ne kapja meg!

– Csóri hozzám jön feleségül – mondta az öccsének. – Most már nincs ellene, hogy összeházasodjunk.

Csórinak meg azt hazudta, hogy Lipót másvalakit szeret.

De ezzel se ment semmire. Csóri határozott, öntudatos nő volt, nem lehetett „befűzni”.

Hát én se mentem volna Ferihez. Kellemetlen természetű férfiú volt, és az is maradt. De meg kell hagyni, Csóriért tűzbe ment volna.

Mikor a szerelmes férfi megtudta, hogy jönnek haza a kevesek, akik a deportálásból megmenekültek, nap mint nap kiment a pályaudvarra, és végignézett minden vagont, nem jött-e vissza, aki neki mindenkinél kedvesebb. Aztán, pont, amikor Csóri éppen nálunk volt, Feri meglátta a gyerekeket – és megismerte őket. Hogy hogyan, az rejtély. Hiszen csak egyszer találkozott velük, amikor Szarvasra utazott.

Aztán megjelent Csóri a vonagnál. Feri odaugrott, mindent átvett tőle. És attól kezdve ő gondoskodott mindenről. Csóri még ki se mondta óhaját-sóhaját, és kívánsága máris teljesült. Ettől az imádott hölgy úgy meghatódott, hogy végre igent mondott.

Pár hét múlva hazajött Rózsi néni is – de férje, Slajme bácsi nem tért vissza a munkaszolgálatból. Istenem, az az életvidám, maga körül jókedvet árasztó ember! Aki mintha azt akarta volna bizonyítani, hogy a vallásosságnak nem kell összeházasodnia a búskomorsággal.

A szombathelyi rokonoknál pedig Mordche bácsi, Sári néni férje élte túl a háborút. Nagynénemet, Sári nénit megölték, és a gyerekek is áldozatai lettek a világ legembertelenebb tömeggyilkosságának.

Erről anyukától tudtunk, akit nyáron váratlanul meglátogatott a sógora.

Mordche bácsi nem akart Magyarországon maradni. Mint ahogy sokan mások is, akik korábban erősen kötődtek hazájukhoz, elhagyták az országot, ahonnan sok százezer zsidót – köztük az ő hozzátartozóikat – a halálba küldtek.

Zsidó szokás szerint el akarta venni felesége testvérét – mármint a Rózsi nénit –, és vele együtt kivándorolni Palesztinába.

De Rózsi néni hallani se akart arról, hogy hozzámenjen a sógorához. Azt mondta, Bergen Belsenben olyan intim dolgokat is végig kellett néznie, mint azt, hogy mellette, körülötte egymás előtt végezték a férfiak éppúgy, mint a nők minden, de minden dolgukat.

Rózsi nagynéném gyermekei a ciprusi internálótáborban 1947 júliusában

Rózsi nagynéném ezt írta a hátoldalára: „Ez a kép bent a szobában készült, amelyben Mordchéval lakunk. Az oldalfal bádóg, a másik oldalfal is.

Hátul a fehér cementfal, amelyik elválasztja az egyik helyiséget a másiktól. A fal mellett polc, melyen a ruhákat fent, az edényeket lent tartom. A kőkancsóban, amit láthattok, h tjük az ivóvizet. Még az asztal, hokedli, pad, két ágy, könyvvállvány ez a szoba bútora. Az abroszt, ami az asztalon van, itt készítettem.”

– Nagyon félek, hogy a házasságban előjönnének a fantáziából azok a förtelmes képek, emiatt nem is engedném őt magamhoz – próbálta Rózsi néni anyukámnak kellő megvilágításba helyezni, miért nem akar hozzámenni az egyébként „behóved”, Talmudot tudó, bár hórihorgas, kifejezetten csúnya férfinhoz.

De az én anyukám nem hagyta nyugodni őt. Egyre, hogy ne makacskodjon, mire megy itt ő egyedül, a négy kisgyerekekkel. Anyuka ezt hajtogatta, Rózsi néni meg azt, hogy nem, nem, nem. Aztán mégis hozzáment, de két évig – két évig!!! – nem engedte, hogy a férje hozzányúljon...

Egy zsidó szervezet segítségével a család eljutott Jugoszláviába, és felkerültek egy Palesztinába tartó hajóra. Az angolok nem engedték a hajót kikötni, és Ciprusra internálták a kivándorlókat. Egy tábor picike, bádogfalú szobájában két éven át hatan osztoztak két ágyon, míg Izrael állam meg nem alakult, és végre eljuthattak álmaik földjére.

* Tekintélyes.

III. RÉSZ

1945–1956

Hittük is, hogy így lesz

Nagygyűlést hirdetett 1945 tavaszán a Magyar Kommunista Párt VI. kerületi szervezete.

Az utcákon, tereken hömpölygött a nép.

A fölülmúlhatatlan nagy művésznő, Gobbi Hilda személye, személyisége volt az a csáberő, ami a pártszékház elé vonzotta a közönséget. Pedig neve csak egy színlapon szerepelt a székház bejáratánál, plakátokra, röplapokra – mit ezekre? semmire – akkor még nem futotta.

De hát, Gobbi Hilda! Azok a szépséges költemények, melyeket mély átéléssel jelenített meg a pódiumon!

A felszabadulás előtt is köztudott volt, hogy szíve a baloldalért dobban.

Mikor tapsvihar közepette megjelent a művésznő, ámulva láttuk, hogy nem színpadon áll, hanem egy nagy hordó tetején. De aztán onnan is eltűnt, majd újból előbukkant. Miért ez a különös látvány?

Gobbi művésznő, enyhén hajladozva, bekonferálta a verset, aztán a közönség örömeire bele is kezdett:

„Ady Endre: A Hadak Útján. Vörös jelek a Hadak útján...”

És itt dülöngélni kezdett. Kis szünet következett, aztán: „Vörös jelek a...” – de az árvalányhajás hajladozás csak nem akart alábbhagyni. Végre aztán, a művésznő újra hozzáfogott: „Vörös jelek a Hadak útján” – és hosszabb szünet. Majd:

– Elvtársak! Én úgy meg vagyok hatódva ettől a naptól, hogy nem tudom folytatni ezt a verset – szólott, és kitántorgott a nézők látóköréből.

***

Klári húgom is, én is gyakran jártunk a Vörösmarty utcába, a MADISZ-ba. Röviden így hívták a szervezetet, de a teljes neve az volt: Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség. Azt mondhatom, alig volt nap, amikor nem mentünk oda.

Eredetileg a Kommunista Pártba akartunk belépni, de a központból elküldtek: azt mondták, a fiataloknak a MADISZ-ban van a helyük.

Amikor a kerületi MADISZ-ban kezdett élénkülni az élet, mind nagyobb számban jöttek olyanok is a Vörösmarty utcába, akik addig tájára se néztek semmiféle szervezetnek.

Azt hittem, azért jönnek, mert társaságra vágynak. De kiderült, azt remélték, itt segítenek nekik abban, hogy munkát találjanak.

– Még ahol edényt kell mosogatni vagy cipőt pucolni a vendégeknek, oda is elmennék – mondta egy lány, aki a háború előtt varrónőként dolgozott egy belvárosi szalonban. Jó szakma volt – de most, hogy olyan kevés a boldoguló ember, miből varratnának az asszonyok drága ruhákat egy szalonban?

Az ifik tőlem várták – mert sok vezető embert ismerek –, hogy adjak valami jó tanácsot.

Nem ígérhettem nekik semmit. De mindegyik fiúnak-lánynak felírtam egy füzetbe a nevét, címét, és azt is, hogy mit tud, hol dolgozna szívesen. Utánajárok. És ha csak kettőnek-háromnak tudok segíteni, az se semmi.

A magam dolgában már tettem is egy nagy lépést.

A Vörösmarty utcában gyakran találkoztam egy Magdi nevű sánta lánnyal, akit még a hatodik kerületi szocdem ifiktől ismertem. Ő és a barátai a Nemesfémek Szakszervezet tagjai voltak. Magdi korábban egy jelvényüzemben dolgozott. Szerette azt a munkát, és akár mindhalálig ottmaradt volna, de a főnöknő – mert nem volt elég munka – feladta az üzemet. Nyolcan dol-

goztak abban a műhelyben, négy lány és négy fiú. Mind barátok voltak, s azok is akartak maradni. Most is, hogy munka nélkül maradtak, találtak módot arra, hogy találkozzanak egymással.

Talán egy hete történt, hogy Magda munkát keresni indult, és az egyik utcában, ahol még sohase járt, meglátott egy cégtáblát. Rajta díszes, nagy betűkkel ez állt: Jelvényüzem. Persze hogy bement, hátha kaphat ott valami munkát, de egy lélek se volt odabent. Várt, várt egy ideig türelmesen, majd mivel akkor se jött be a kutya sem, továbbállt.

Még többször visszatért, de mindig üres volt a helyiség. Végül abban maradt magával, hogy az üzem pillanatnyilag gazdátlan.

Szólt a többieknek is, és az elhagyott műhelyben elindítottak a maguk elképzelése szerint egy jelvényüzemet.

Nem jelentkezett senki később sem, hogy visszaszerezze a műhelyt. Talán nem is élt már a tulajdonos, vagy beállt azok hosszú-hosszú sorába, akik elhagyták az országot – ki tudja. Pedig ha hírt ad magáról, visszakaphatta volna az üzemet, szó se volt még akkor, 1945-ben, államosításról.

Szabad rablásról annál inkább.

Mikor vége lett a háborúnak, jó néhány műhelynek, üzletnek nem, vagy csak hetek, hónapok multával jött meg a tulajdonosa. Ezek egy részét az arra járók feltörték. Mire a környéken lakók észbe kaptak, már csak a csomagolóanyagokon vagy olyan vicikvacakokon taposhattak, amiért nem érdemes lehajolni sem.

Egyszer én is arra jártam, ahol egy szörmeüzleten éppen akkor végezték szorgos járókelők ezt az operációt. Csak úgy gázoltak a selyem bélésanyagokon, lábukkal rugdosták a ruhadarabokat. Mikor valami értékes szörmét láttak pár lépésnyire, kikapták a kezéből annak, aki hamarabb ért oda. Néztem az utcáról: ez így ment, amíg csak az utolsó lopnivaló – egy szép kis szörmekucsma – nem lelt „méltó” gazdájára. Akkor az üzlet kiürült – feléje se nézett senki azután.

A jelvényüzem nem tudni miért, de megmenekült attól, hogy kirabolják. Így juthatott a helyiség és minden, ami beletartozott, a nemesfémes fiatalok kezére.

Magda megkérdezte, nem lenne-e kedvem nekem is beszállni. De mennyire hogy beszállnék! A szakmát nem tanultam, de már

dolgoztam hasonló üzemben. Úgyis csak a legegyszerűbb munkákat bíznák rám, a szorgalom és az akarat pedig soha sem hiányzott.

A régi tulaj otthagytott mindent, szerszámokat, bútorzatot, kész jelvényeket. Minden készen állt, hogy elindulhassunk.

Nem emlékszem, mit gyártottunk legelsőnek. Arra az ötletre annál inkább, hogy készítsünk el egy csomó kommunista jelvényt, rakjuk őket tálcára, és kint az utcán kínáljuk fel, nem ingyen, de mérsékelt áron, a járókelőknek.

A társaság, amelyik a jelvényüzem megalapítására összejött, jót derült az ötlet hallatán. Kommunista jelvényt kínálni, amikor még alighogy eltakarodtak a nyilas banditák? Azoknak, akik tegnap még a csodafegyvertől várták, hogy a szovjetek innen az utolsó emberig kiűzessenek? Hányan vennének kommunista jelvényt?

Hát... Majd kiderül!

Mikor elkészültek a kitűzők, kerestünk mindenféle tálcát, és annyit halmoztunk fel egyre-egyre, hogy éppen le ne essenek. Aztán szétfutott a társaság a környező utcákba, és fennhangon ajánlotta portékáját.

Izgatottak voltunk. El tudunk-e adni valamennyit?

És mit láttam? Nem hittem a szememnek. A járókelők odafutottak, és pár perc alatt szétkapkodták a kommunista jelvényeket. Én is kínálgattam, vették, mint a cukrot.

Teljes sikert hozott ez az eddig még sohasem volt akció. És egy kis pénzmagot is, mert a jelvények olyan hulladék anyagokból készültek, amik semmibe se kerültek. Kellett is a pénz nagyon, mert már mindenkinek kiürült a zsebe, se enni, se inni nem volt miből.

Jó volt a hangulat akkor – igaz, később is – abban az üzemben. Mindenki szeretett énekelni, zengett a műhely a mozgalmi daloktól, máskor az operett-, operaáriák hangja töltötte be a teret.

Volt egy dal, a Vörös tangó, az lett a sláger:

*Mulatóba járnak gazdag népek,
Csillog arany, gyémánt és ezüst,
Pezsgő mellett oly könnyű az élet,*

*Mint a cigarettafüst.
Míg odalent dőzsölnek a párok,
S hallgatják a vidám zeneszót,
Én ez alatt kint az utcán járok,
S éneklek az új tangót.
Vörös sugár mutatja most az utat nekünk,
Kelet felől vörösen pirkad reménységünk.
Hajnalsugár felszárít minden hulló könnyet,
Új életünk hozzák nekünk,
Akik Keletről jönnek.*

És hittük is, hogy így lesz.

Mindig volt annyi megrendelés, hogy senki se maradt munka nélkül. Nekem is jutott, csak hát... Szóval, nem adtak a kezembe olyan munkát, amin egyedül, önállóan kellett dolgoznom, hanem mindig valakinek segítettem. De hol ezt, hol azt rontottam el, pedig nagyon igyekeztem. Ha pedig módfelett vigyáztam, hogy hibátlanul végezzem el az adott apró munkát, akkor olyan lassan lettem kész vele, hogy akinek a keze alá dolgoztam, nem tudott továbbhaladni miattam. Hát mit csináljon? Kivette a kezemből, és ő fejezte be, hogy ne késsen el vele.

Először még türelmesen megmutatták, hogyan kell elvégeznem azt, ami a feladatom. Hát, tudtam én, hogyan kell, csak-hogy nem járt rá a kezem. Az ügyetlenség a kényes munkákhoz, ami tíz éve kivette a kezemből az elegáns áruházban állandónak ígérkező tiszta, könnyű, nem is olyan rosszul fizetett teendőmet, most is megkeserítette az életemet. A nemesfemeseknél sem bírtam a tempót – nem maradhattam tovább.

Azután egy élelmiszerboltban dolgoztam. Sok élelmet nem árulhattunk, mert sanyarú volt a bolt ellátása, inkább csak kenyeret, de azt is jegyre adták és kiporciózva. Én a pénztárnál ültem, és kínkeservesen számoltam.

Négyféle pénz volt forgalomban akkor. A pengőt felváltotta a millpengő, a billpengő meg az adópengő. De ez még semmi, a pénz romlásával együtt a kenyér ára is óráról órára változott.

A pénztár előtt a sor egyre nőtt, mert sehogy se sikerült kiszámítanom, mennyi jár a falatra valóért.

1946. augusztus elsején – sose felejttem el azt a napot, de azt hiszem, mások sem – munkába indulva mit láttam az utcán?

Sült tököst! Egy öreg néni árulta a sarkon.

A zöldséges boltban dinnyét! Egy forintért kilóját. Ahány kiló, annyi forint. És nem kértek semmiféle jegyet.

Micsoda öröm!

Bevezették a forintot. Kidobhattuk a semmit se érő pengők halmait. Az üzletekbe bement az ember, és azt kapott – egy kis túlzással –, amit csak akart.

De ugyanakkor felemelték az élelmiszerek és az iparcikkek árát. A Kommunista Párt csak az intézkedés egyik oldalát emlegette büszkén – azt, hogy megteltek minden széppel, jóval az üzletek –, de arról nem szólt a fáma, hogy a munkanélküliség, az alacsony keresetek közepette joggal kérdezik a szegény emberek: jó, jó, de miből?

Egyik délután, hazafelé jövet, azt láttam, hogy egy élelmiszerüzlet előtt ezt a kérdést, más szavakkal, de heves indulattal, bedobja a beszélgetők közé egy középkorú férfi.

Hallgattam egy darabig, magamban dohogva, aztán közbeszóltam.

S tartván egy erkölcsi prédikációt, magamra haragítottam a háborgó csoportosulást.

– Örülünk – mondtam –, hogy négyévi háború után...

De nem folytathattam. Félbeszakítottak.

Zúgott az utca. Elmondtak mindennek. Éppen csak hogy meg nem vertek. És milyen igazuk volt!

Most is szégyellem, ha visszagondolok rá.

***

Még a jelvényüzemben dolgoztam, amikor engem és Magdit elküldtek egy kéthetes bentlakásos pártiskolára. Abban az épületben, ahol az iskolát tartották, lakott két szovjet tiszt is. Amikor

már véget értek a tanórák, a tisztek gyakran átjöttek hozzánk és beszélgettünk. Volt miről.

Mi minél többet akartunk tudni arról, hogyan élnek az emberek a Szovjetunióban. Még mindig nagyon elfogultak voltunk. Pedig már mi mindent láttunk!

A tisztek – tanító volt mind a kettő – tisztelettudóan viselkedtek velünk. Pár nap múlva aztán jött az iskolára egy virgonc fiatal lány, Valentina nevű. Az fogta magát, és beleült az egyik tiszttől. A tiszttől ezt persze biztatásnak vette, de a lány azt mondta, ő semmi mást nem akar, mint kényelmesen ülni.

Mintha most történné, olyan tiszttől hallom a tiszttől hangját:

– Valentina spekuláns!

Spekuláns? Erre felbátorodtunk.

Nap mint nap megtörténik, ki tudja, hányszor, hogy szovjet katona erőszakoskodik magyar lánnyal. Mit gondolnak erről? – kérdeztük, és nagy érdeklődéssel vártuk a választ.

Mit gondolnak? Elvörösödtek, és nagy sokára azt mondták, hogy ez szégyen. Ők soha ilyet nem tennének. De hát... aki évek óta van a fronton...

– Ha megtudják, agyonlövik, aki megteszi – tette hozzá a fiatalabb tiszttől, mentegetőzve.

Vár engem, jöjjetek, amint csak lehet

1945 nyarán – addigra már visszaköltözhattünk a saját lakásunkba – egyik reggel kopogtak a bejárati ajtón.

Nem vártam látogatót. Egyáltalán nem. És hajnalban még anynyira sem.

Kimentem az előszobába, ajtót nyitottam. Egy férfi várt odakint, az ajtó előtt.

Táskájából kivett egy borítékot, és miközben gyors mozdulattal átnyújtotta, mindössze ennyit mondott:

– Árminkó küldi neked.

Se jó reggelt. Se adjonisten. Csak ennyi.

És már ott se volt.

Különös! De mit törődtem vele! Az a fő, hogy végre hírt kaptam a szerelmemről! Jaj, istenem! Mióta vártam erre!

Dobogó szívvel bontottam fel a borítékot, és hol a boldogságtól remegtem, hol a méregtől. Árminkó azt írta, ő nem tud idejönni, de azt reméli, én megtalálom a módját, hogy átjussak Szlovákiába.

– Te olyan ügyes vagy – írta –, és egy lány könnyebben átjut a határon. Mindig akadnak, akiknek sikerül.

A levélből megtudtam, hogy kedvesemnek nem maradt senkije, a családjukból mindenkit megöltek. Egyedül lakik abban a nagy házban. És vár engem, jöjjetek, amint csak lehetséges. Megírta egy pozsonyi barátja címét, ő mindig tudja, hogy éppen akkor hol van. Küldött egy gyűrűt, amit ha eladok, megválthatom Pozsonyba a buszjegyet.

Levelet írt nekem, aki szinte a menyasszonya vagyok, ahelyett, hogy már rég felült volna a vonatra, és irány Budapest! Nem ér-

tettem Ármint. Vége van a háborúnak. Mióta már! Én rögtön írtam neki. Miért nem válaszolt? Talán tilos Csehszlovákiából levelet küldeni ide? De miért? Tőlünk féltik az országot? Vagy ha nem, akkor miért nem mehetünk át minden teketória nélkül csak ide, a szomszédba – egyik baráti országból a másikba?

Nem lehet elmenni? Olyan nincs! Csak meg kell találni a módját. Addig próbálkozni, amíg mégis sikerül. Legjobb lesz, ha először is megbeszélem valakivel, hogyan fogjak hozzá. És az a valaki ki legyen? Hát a Szőke! A Rubin Ica, Klári barátnője. Meg az enyém is. Okos lány, makacs is: amit megmarkol, azt nem engedi ki a kezéből.

Este odamentem hozzá, sétálni hívtam. Jó lesz beszélgetni vele, mielőtt elindulok.

Ica feldobott volt, egyik jó ötletet a másik után eresztette szélnek. Mi van vele?

Egy szó, mint száz, kis barátnőm elhatározta, hogy ő is eljön velem.

Eljön, hátha megtalálja Lulit, azt az elragadó szlovákiai fiút, Dusa szeretett bátyját, akiről annyit beszélt, hogy Ica látatlanba beleszeretett. Odamegy, pedig a világon semmit sem tud arról, hogy most mi van vele.

Azt határoztuk el, hogy vonattal elmegyünk a határig, aztán csak átjutunk valahogyan.

Leszálltunk a határállomáson. Bent állt éppen egy autóbusz. Valamit bemondtak szlovákul. Nem értettük. Ica felszállt a buszra. Abban a pillanatban nagy robajjal elindult a hatalmas jármű. Nem állt meg, hiába integettem kézzel-lábbal.

Most mit csináljak?

De nem sokáig töprenghettem ezen, mert egyszer csak valaki karon kapott, és bevitt a vasúti rendőrségre. Ott azt mondták szigorúan, hogy nem mehetek tovább. Én sírva fakadtam. És sírva mondtam el, hova utaztam volna, és kihez.

– Nem mehet Bratislavába, hisz nincsen engedélye – szigorúskodott a határőr. – Üljön fel, kérem, a budapesti vonatra, mindjárt indul!

Hát, ez jó! Mindjárt indul, menjek el vele – de a kutya se nézi, hogy felszállok-e.

Akkor, mi tartott volna vissza, miért ne utaztam volna tovább, Szlovákiába?

És akkor felvillant bennem egy gondolat.

Hátha nem volt véletlen, hogy

– a házmesterné annál a családnál hagyta nyitva a lakónyilvántartó könyvet, ahol az egyik lány a húgommal, a másik pedig velem volt egyidős;

– a detektív, aki látott minket a konyhában, úgy tett, mintha nem sejténé, hogy mi vagyunk azok a „szekrénylakók”, akiket a szomszédok feljelentettek;

– a tisztviselő, aki az Elöljáróságon a reverzálisról kérdezett, nem szólt a főnökének, pedig ő is tisztában volt vele, hogy valami hibádzik;

– a határőr, amikor visszazavart a határról, senkit se utasított, hogy kísérjen el engem a vonathoz.

Mindez azt üzenté, van még most is „ember az embertelenségben”.

Úgy mentem vissza – tíz perc múlva – a határra, hogy még elértem a legközelebbi pozsonyi járatot.

De hogyan találtam meg Pozsonyban az Árminkót? Akárhogy töröm a fejem – erre nem emlékszem. Csak arra, hogy egy jó pozsonyi vendéglőben ültünk kettesben. Ármin most is olyan slampos volt, mint máskor, és elragadó, mint mindig, mióta megismertem. És hogy majd leszédült a székről, amikor megjelentem ott, a vendéglőben. De az is lehet, hogy fordítva történt, én ültem a vendéglőben és Árminkó jelent meg váratlanul. Mindegy is, fő az, hogy együtt lehettünk.

De már szerettünk volna minél hamarabb hazamenni, Aranyosmarótra.

Elértük a vonatot, és hamarosan megérkeztünk.

A falu tetszett – csupa zöld, szép kis juhászkutya a kerítésnél, kergetőző kislányok az úttesten. Más dolog, hogy azért, persze, sokkal jobban szerettem volna Budapesten élni Árminnal. Mindig is Magyarországot éreztem a hazámnak. És az anyuka. Meg a rokonok, ismerősök. Az Erzsébet tér... Mit fogok én csinálni Csehszlovákiában? Titokban azért reménykedtem abban, hogy

Ármin el tud majd jönni Budapestre, szerzünk egy lakást, és élünk nyugalomban.

Bementünk a házba. Ettünk valamit, és ágyba bújtunk.

Egész úton arra gondoltam, hogy most sikerülni fog, ami ott-hon, titokban, attól félve, hogy bárki hazajöhet, nem jött össze. De nem így történt.

Felmerült bennem, hogy így is hozzámegyek. De láttam, Ármin se akarja – milyen házasság lenne az?

Így aztán másnap visszamentünk mind a ketten Pozsonyba.

Volt még idő a vonatindulásig, bevillamosoztunk a városba, hogy megebédeljünk egy jó étteremben. Ott legalább megtehettem, míg itthon bármit kértem, csak azt a választ kaptam, hogy „Nincs”.

Lelépek a villamos lépcsőjéről, átmegyek a járdára, hát kit látok?

Egy jóképű fiatalemberrel karonfogva – nem akartam hinni a szememnek – Ica állt ott. És a fiatalember ki más lehet, mint Luli? Hiszen Ica senkit sem ismer Pozsonyban.

Megszaporáztam a lépteimet, és hopp! Már ott is termettem a Rubin Ica mellett. Rubinka rögtön bemutatott, és mindjárt úgy, hogy: Na, mit szólsz? A vőlegényem.

Leesett az állam. Egy nap alatt? Nahát!

Ica elmondta boldogságtörténetét.

A Dusától kapott címen megtalálta Lulit. Mindjárt megtetstettek egymásnak. Tudva, hogy Ica csak pár napig maradhat, és ki tudja, mikor jöhet megint, egymástól kapkodták el a szavakat, hogy minél többet eláruljanak magukról és megtudjanak a másiktól.

Icának, úgy emlékszem, eddig nem volt barátja, most pedig egyszeriben ölébe pottyant egy ilyen férfi! A boldogság őt is megszépítette. Még sohase láttam a Rubin Icát ilyen kívánnivalónak.

Estére már a jövőbe is belepislantottak.

Luli, amint megkapja az engedélyt, rögtön átjön Pestre, első útjuk az Anyakönyvi Hivatalba vezet. És aztán, szervusz, Budapest! Luli nem költözhet ide, de nem is akarna. Elvégezte az egyetemet, Pozsonyban orvosi állás várja őt, és egy szép lakás. Miért

is élne Budapesten? Úgyhogy Icának kell Pozsonyban laknia. Nem öröm – de hát ez van.

Megtörtént, amit nem hittem volna. Hát persze, hogy szívből örültem barátnőm oltári nagy boldogságának, de nagyon izgattott, hogy mi lett Luli öccsével, a Breuer Sanyival, aki Áminkóval együtt visszaszökött Budapestről Szlovákiába. Félve kérdeztem meg Lulitól, tud-e valamit róla.

És Luli elmesélt egy iszonyú történetet.

1944 őszén, mikor Szlovákia német megszállása után újrakezdődtek a deportálások, Sanyi szüleivel a hegyekben bujkált.

Egyik hajnalban részeg férfigangokra ébredtek.

A beszélgetésből az tűnt ki, hogy a férfiak a Hlinka-gárdához tartoznak. Nem volt kétséges, hogy rájuk találnak hamarosan, és akkor mindennek vége.

Akkor Sanyi anyjának az jutott az eszébe, hogy sürgősen válnak el egymástól, és Sanyi egyedül menjen tovább. Ha így együtt találják őket, mindnyájukkal végeznek – külön-külön talán megmenekülnek.

Leírhatatlan, milyen érzésekkel, de el kellett válniuk. A házaspár ottmaradt az erdőben, Sanyi pedig arrafelé vette az útját, ahonnan a hangokat hallotta.

Többször is említettem már, hogy ez a Sanyi milyen fekete hajú, rebbenős szempillájú, aranyos fiú volt. Nem látszott rajta, hogy zsidó. Erre alapozta édesanyja a számítását: hátha nem bántják, talán magukkal is viszik gyermeküket – mert úgyszólván gyermek volt még – a társaikhoz.

Így is történt. A két bandita kellemesen elbeszélgetett a fiúval. Mikor a táborhoz értek, bemutatták őt a többieknek, jól megvacsoráztatták, majd kellő italt elfogyasztva énekelni kezdtek.

Egyszer csak megjelent a látóhatáron egy fiatal férfi, és odakiabálta diadalittasan:

– Képzeljétek! Most nyírtam ki egy vén bibsi házaspárt az erdőben!

Ahányszor ezt a történetet elmesélem valakinek, nem tudom megállni, hogy sírva ne fakadjak.

***

Sanyi egész további életét eldöntötte az a tanács, amit elválásukkor az édesanyjától kapott.

Élt Pozsonyban egy tanárnő ismerősük, jó módú, jó erkölcsű, kényesen tiszta, keresztény asszony. Ha ő befogadná Sanyit, nála nem keresnék.

Megfogadta a tanácsot. Az asszony elbűjtatta, és hamarosan beleszeretett a fiatal fiúba.

Mikor vége lett a német megszállásnak, Sanyi hálából elvette feleségül, két fiúgyermekük született.

A magas, jó megjelenésű, tüchtig asszony évekkel volt idősebb Sanyinál, lényeges tulajdonságaikat tekintve ellentétei voltak egymásnak.

Ilyen „különös házasság” – két ennyire különböző, sőt ellentétes típusú ember együttélése – csak kivételes esetekben tart sokáig. Egy idő után Sanyi elhatározta, megpróbál változtatni az életén.

Megnehezítette, úgyszólván lehetetlenné tette ezt, hogy egyikük sem akarta elveszíteni imádott gyermekeit. A két fiú szeretetét, ragaszkodását mindenekfölött az apjuk nyerte el.

Sanyi röplabdaedző volt, egy időben Magyarországon is dolgozott, és itt beleszeretett egy stramm, rokonszenves magyar röplabdázó lányba. Ahogy múlt az idő, egyre jobban érezték, hogy összetartoznak. Egy napon Sanyi megmondta a feleségének, hogy el akar válni tőle.

A válóperes tárgyaláson az asszonynak ítélték a két gyereket, de ők továbbra is hallatlanul ragaszkodtak az apjukhoz. Időnként fogták magukat, és elszöktek otthonról a papához, aki fellebbezett az elsőfokú ítélet ellen. Másodfokon neki ítélték a gyerekeket, de most meg az anyjuk fellebbezett.

Sanyi félt, hogy a jogerős ítélet majd megint volt feleségének kedvez.

Nincs más megoldás, mint hazát váltani.

Egyszer, amikor edzőként Bécsben volt dolga, meglátott egy plakátot az izraeli követség előtti hirdetőtáblán: Ha nincs lakása, nincs állása, költözzön Izraelbe!

Ez eddig eszébe sem jutott. Semmiféle zsidó érzés nem volt a családban. És most... formálisan megszökött az országból fiaival együtt.

Két hónap elteltével már a Tel Aviv-i villamos műveknél dolgozott.

A gyerekek „elrablásával” bűncselekményt követett el, bele kellett nyugodnia abba, hogy soha az életben nem mehet haza Bratislavába.

Szerelmének át kellett térnie a zsidó vallásra – Izraelben más-
különben nem házasodhattak volna össze. Még ma is élnek – és boldogok.

Az lesz a dolgom, hogy emberekkel foglalkozzam

Egyszer a Vörösmarty utcai párhelyiségben találkoztam Seres Tiborral, akit a hatodik kerületi ifiktől ismertem. Akkor, 1946-ban az egyik minisztériumban iparigazgató volt. Megkérdezte tőlem, akarok-e elmenni a MOGÜRT-höz tisztviselőnek az üzemi bizottság* irodájába. Az is lehet, hogy később majd én lehetek MOGÜRT-nél az üb-titkár – mondta.

Hát hogyne! Örültem a lehetőségnek, hogy a szezonmunkák sorozata után talán most biztos és állandó állásom lehet.

Jobbat nem is kívánhattam volna. Egy nagyvállalatnál az lesz a munkám, hogy emberekkel foglalkozzam. Azzal, hogy megértsék és higgyék, amit én hiszek és vallok, kételkedés nélkül. Vagyis, hogy ha a világ proletárjai összefognak, egyesülnek, akkor megvalósulhat, hogy mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint részesül a javakból.

Arra emlékszem, hogy örökös vitában voltam a szociáldemokraták szakszervezeti titkárával. Akkor még a szocdemeknek külön szakszervezetük volt, és más felfogásuk arról, ami az országban történt, mint a kommunistáknak. De hogy pontosan miről beszéltünk, miben tértek el a nézeteink, ez is azokhoz a történetekhez tartozik, amelyek ennyi év után kiestek az emlékezet rostáján.

Egy idő után Seres Tibi bevitte a vállalatához üb-titkárnak a sógornőjét, Sugár Irént – arra a helyre, amelyikre én számítottam.

* Üzemi bizottság, üb: 1945-1948-ig az üzemek alkalmazotti kollektívájának szervezetei, amelynek megválasztását és működését a munkáspártok és a szakszervezetek segítették.

Irén a háború előtt a jeles szobrász, Goldmann György felesége volt. Mindketten meggyőződéses kommunistának vallották magukat, akik az életüket is odaadták volna az eszméért, amiben hittek.

1942-ben, amikor a kommunisták nagy részét elfogták, Irén is börtönbe került. A rendőrségen tudták róla, hogy kapcsolatot tart a párt egyik vezetőjével. Addig ütötték-verték, amíg valósággal őrületbe kergették a lányt. Annyira, hogy végül is megmondta a találkozó idejét és helyét. Akkor beültették egy kocsiba, odavitték a találkozóhelyre, és ott rámutatott kapcsolatára, Schönherz Zoltánra. Schönherzet elfogták, halálra ítélték és kivégezték. Irén sose tudta feldolgozni, ami történt, élete végéig felelősnek érezte magát a kommunista vezető haláláért.

***

Amikor nemsokára – azt hiszem, 1947 elején – a Fogaskerékgyár beolvadt a MOGÜRT-be, oda kerültem át tisztviselőnek.

A Fogaskerékgyárat már akkor eltulajdonította az állam – nem tudom, milyen, de mindenképpen erőszakos eszközökkel –, amikor még nem nyert teret a proletárdiktatúra.

Az összevont vállalat, a MOGÜRT-Fogaskerékgyár éppen úgy működött, mint később az államosított gyárak.

A vállalat vitás ügyeiben a pártbizottság – annak élén pedig a párttitkár – döntött. Igen, de akkor még szociáldemokrata és kommunista pártszervezet is működött a gyárban. A két titkár egymásnak esküdt ellensége volt. Ha G. elvtárs, az MKP*-s vélelmezett valamit, a szocdem párttitkár rögtön egy másik állásponthoz vett a védelmébe.

Hogy is hívták a MOGÜRT vezérigazgatóját? Azt hiszem, Wiegnernek. Azért az a hatvanöt év, ami azóta eltelt, nem semmi. De a személyzeti vezető nevét nem felejtettem el. Ferencz. Igen. Igen. Ferencznek hívták... ej, a keresztnéve mi is volt? Simon. Azt hiszem. És miért olyan fontos, hogy ennyi évvel eze-

* MKP: Magyar Kommunista Párt.

lőtt ki volt ott a személyzetis, ha egyszer nekem nem volt a főnököm? Azért, mert többször is neki köszönhettem, hogy előnyös fordulatot vett az életem.

Ritkán látni két embert, akik annyira eltérőek nézeteikben, magatartásukban, az emberek megítélésében – mindenben –, mint Ferencz elvtárs meg én. Mondjuk, legfontosabbnak a nézetek elterését tartom. Ő volt a gyári vezetők közül a legsztálinistább sztálinista... igazán furcsa. Egy ilyen ember – okos, művelt –, és mégis, megkövesedett az elveiben.

En is Sztálinban hívő ember voltam, de nem sztálinista. Fából vaskarika? A Sztálinban való hitem nem vitt oda, hogy mindent imádjak, ami Sztálin nevében naponta megtörténik. Nem fogadtam el mindent, de magát Sztálint a lehető legmagasabb polcra helyeztem a képzeletemben. Rajongtam Sztálinért, annak ellenére, hogy amit tanított és vallott, nekem nagyon idegen volt. Hozzám legközelebb az emberszeretet állt, nem pedig azoknak az elítélése és kiközösítése, akik másképp gondolkoztak, mint amit a sztálinizmus tanít.

***

A munkám egyhangúságát nehéz lett volna elviselnem, ha nem lettek volna olyan elfoglaltságaim, amik viszont nagyon érdekeltek.

Az egyik a versmondás volt. Amikor csak alkalmam nyílt rá, szavaltam a gyári és a kerületi rendezvényeken.

Ferencz elvtárs többször megkért, adjak elő valamit a legkedvesebb versei közül. Legjobban Villonért rajongott – és persze József Attiláért, de a Haláltánc-balladát még „a törvények igaz meghallóiért” se cserélte volna el.

A szobájába hívott ilyenkor, meginvitálta még három-négy elvbarátját, hogy mások is élvezzék, amiben ő az örömét leli, így híre ment a gyárban a szavalataimnak.

Tóth Laci volt akkor a gyárban a kultúrfelelős. Ő is hallott rólam, és megkért, legyen a helyettese.

Az összeolvadáskor az államé lett a Fogaskerékgyár minde-
nestől, vele a balatoni nyaraló is. Szép, elegáns épület volt.

Látszott: adott rá a tulaj, hogy első osztályú környezetben tölthesse azt a kevés időt, ami ezerágú teendői után még megmaradt egy kis pihenésre, szórakozásra.

Talán ha két hónapja szegődtem a kultúrosokhoz, amikor valaki nagy hévvel azt indítványozta, kérjük el a hétvégére a balatonszéplaki üdülőt a kultúrsoport számára. Mikor leszálltunk a vonatról, Szűcs Pista, a színjátszók egyik tehetséges szereplője egy vidám dalba kezdett, és a fiatalok mind nagyobb kedvvel folytatták a nótázást. Amikor azt kezdték énekelni, hogy „Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország, gyönyörűbb, mint a nagyvilág”, én azt kérdeztem, miért énekeljük ezt az irredenta dalt? És miért lenne Magyarország gyönyörűbb, mint a nagyvilág?

Pista mindjárt felkapta a vizet. Ez nem lett volna baj, hanem amit fölöttébb indignálódva mondott! Arra célzott, nem emlékszem, milyen szavakkal, de eléggé bántó hangnemben, hogy nekem azért nem szép Magyarország, mert nem vagyok magyar. Vagyis, mert zsidó vagyok.

Én zsidónak születtem és annak hitében nőttem felnőtté, de zsidóságom mellett az volt a legfőbb nekem, hogy magyar vagyok. Gyerekkoromban erősen hazafias érzelmű voltam. Jó ideig úgy éreztem, hogy az elszakított területeket bármi áron vissza kell szerezni. Olyan képeket néztem, olyan verseket éreztem a magam lelkéből fakadónak, amelyek a hazaszeretetet oltották belém. És ezeket anyukámtól tanultam meg, a sárvári főrabbi lányától. És akkor – egy Ady vers szavait idézve – „én nem vagyok magyar”?

De hogy Magyarország gyönyörűbb, mint a nagyvilág – hát ezt nem hiszem el, és ha nem hiszem, miért énekeljem. Kikérem magamnak, hogy ezt a zsidósággal összefüggésbe hozzák – de ezt nem mondtam, hanem sírva fakadtam. Éppen megérkeztünk a villához, ahol majd két napig lakunk, és mert nem akartam, hogy lássák, hogy sírok, felszaladtam a lépcsőn, az emeletre, ott bementem az egyik szobába – pazarul volt berendezve –, ledobtam magam az ágyra, és sírtam, sírtam. Megállíthatatlanul.

Pár másodperc múlva felért a lépcsőn lihegve Szűcs Pista. Odajött hozzám:

– Juci, nem akartalak megbántani.

Jó ideig beszélgettünk ezután, nyitogattuk egymás agyát, én a Pistáét, Pista az enyémet, de mikor aztán nagy ricsajjal megjöttek a többiek, egyikünk se hozta fel, amiről addig oly hevesen vitáztunk. És később se. Mind a ketten elzártuk a másik előtt a gondolatainkat erről a dolgról. Túl fájó volt ez a sokk. Sokáig nem tudtam magamban lerendezni.

Fantasztikus érzés volt, de szorongató is

Kicsi koromtól rajongtam a versekért, és megtartottam emlékezetemben mindet, amit hallottam vagy olvastam. Soha verset be nem magoltam, de egyszer csak, tudtam.

Ady Endre, József Attila, Vörösmarty Mihály, Radnóti és még sok más költő verseit sose felejtettem el, ma is sokszor felidézem magamban. A gyerekeimnek is a korukhoz illő verseket mondtam el altatónak.

Kilencvenedik évemet elhagyva is kedves elfoglaltságaim közé tartozik, hogy újra és újra meghallgassam azokat a színészeket, versmondókat, akiket a legjobban szeretek – Ascher Oszkárt, Horváth Ferencet, Latinovits Zoltánt.

1945-ben viszont engem hallgatott meg a Nemzeti Színház egyik rendezője. És én, mit szavaltam el?

A Párt című verset, Majakovszkijtól. Mit mondjak? Nem egy remekmű. „A párt és Lenin ikertestvérpár” és hasonló verssorokat kellő pátozzal elmondva... hát, nem csoda, hogy a rendező így fakadt ki, amikor befejeztem, értetlenkedve:

– Hogy lehet a pártról verset írni?

No persze, hogy nem mondott nekem semmit arról, hogyan léphetek tovább.

Akkor – kihez menjek?

Ascher Oszkár tartott egy kurzust, amelyen tehetségesnek tartott fiatalokat tanított versmondásra – hivatástudatból, díjtalanul. Nekünk, hallgatóknak legalábbis nem kellett fizetnünk egy fillért sem.

Négyen vagy ötven jártunk hozzá minden héten. Csodáltuk zsenialitását, azt, ahogy szavalt, és ahogyan értelmezte a verseket.

Szerettük, tiszteltük őt, és nagyon sokat tanultunk tőle.

Az egyik foglalkozás után odajött hozzám, és száját füléig húzva azt mondta nekem – nagy örömömre –, hogy a minap előadóművésznak javasolt engem.

Ekkor és ekkor meghallgatnak rendezők, művészek, és eldöntik, megkapom-e az előadóművészi működési engedélyt.

Ascher Oszkár bízott benne, hogy megadják – és hát ő volt elismerten a legjobb ezen a pályán.

Hol is volt a vizsga? Már nem emlékszem.

De arra igen, hogy a szünetben kijött a bírálóbizottságtól Ascher, odajött hozzám, és ragyogó arccal azt mondta:

– Biztos, hogy sikerül. Tetszett mindenkinek.

Igen, de mi lett utána? Rossz rágondolni is.

Ezúttal Arany János költeményét, A fülemilét mondtam el, és abban éppen tízszer szerepel a ty betű, én pedig ezt, mióta az eszemet tudom, cs-nek ejtem ki. És nem tudok leszokni róla.

A bizottság nagy többsége ennek ellenére megadta volna az előadóművészi engedélyt, de az elnök hajthatatlan volt. „Ön, amíg szóból értek én, nem lesz tanár e földtekén” – jutott eszembe József Attila költeménye, amikor könyörtelenül és megfellebbezhetetlenül kijelentette:

– Aki nem beszéli hibátlanul a magyar nyelvet, az ne legyen hivatásos előadóművész!

Nem is lettem az.

De az 1947-es országgyűlési választások előtt, amikor az országban mindenfelé rövidebb-hosszabb műsorokkal segítették a Kommunista Párt választási sikerét, több színpadon is szerepeltem egy-egy verssel. A Liszt Ferenc téren Arany János költeményét mondtam el – be kell vallanom, hogy ott is a Fülemilét.

A szavalás előtt mindig jócskán lámpalázam voltam. Szorongtam, nehogy kihagyjak valamit, vagy elfelejtsem, hogy mi következik.

Az egyik ilyen műsoros esten ketten mondtunk verset. A másik Bánki Zsuzsa művésznő volt. Őt a másik szobában szemmel láthatóan úgy elkapta a lámpaláz, hogy megállás nélkül fel-alá járkált, kezeit tördelte, a szemét tornáztatta.

Felülmulta azt is, ahogyan én... izé... frászt kaptam minden versmondás előtt. Ha egy híres művésznő ennyire szorong, akkor én, aki csak alkalmilag szerepeltem, hogyne drukkolnék mértéken felül.

De a legjobban Balatonfüreden szorongatott a lámpaláz. Fél nyolckor mentem arra a térre, ahova nyolc órára műsoros estre hívták meg a közönséget. Ahogy múlt az idő, úgy telt meg az a nagy tér emberekkel. El se fértek, kiszorultak a szomszédos utcákba.

Hogy is mondjam?

Fantasztikus érzés is volt, mert ennyi ember előtt produkálhattam magamat. De szorongató is. Mert elképzeltem, hogy ott állok a színpadon, Ady versét idézem, és teszem fel, ott tartok, hogy

*Legkülönb ember, aki bátor
S csak egy különb van, aki bátrabb,*

és az istennek se tudom, mi következik. Nevetés, zajongás, én meg ott állok, megszegyenülve...

Mikor idáig értem a gondolataimban, már fent is voltam a színpadon. Minden lámpaláz kiszállt belőlem, átadtam magam a vers mondandójának, ritmusának – és ha akkor mindenki olajra lép a téren, talán azt se veszem észre.

Véget ért a vers. Egyszerre olyan csendesség támadt, hogy megint azt hittem, elvitettem valamit. Aztán – két tenyér össze-csattan, aztán a taps hirtelen megerősödik, és mintha nem is akarna vége szakadni. De közben egyre jönnek hozzám – először egy középkorú, elegáns asszony, aztán... de nem folytatom. Jöttek, főleg nők, és gratuláltak... Nem írom le, milyen jelzőket használtak, nem is emlékszem már mindegyikre, csak azt tudom, hogy nagyon örültem. Amit az az átok cs-nek ejtett ty elvett tőlem, azt most visszakaptam bőségesen.

Nem gondoltam arra, hogy megint próbálkozzam az engedélyért – annak már elszállt az ideje, alkalom se adódott.

Színésznő úgyse lehettem volna, nem volt ahhoz se lehetőségem, sem elég istenadta képességem. Szavalni – arra akkor is van módom, hogyha nincsen engedélyem.

Sokszor meg is tettem a fiatal éveim alatt.

Egy ilyen embernek adnál kosarat!

Testvérem udvarlója, Éliás Miklós – okos, művelt ember, és igazán szerette a húgomat – egy napon azzal jött fel hozzánk a Paulay Ede utcába, hogy hazajött a hadifogságból barátja, Iczkovics Laci.

Ami jót csak el lehet mondani egy férfiről, azt Miklós egy szuszra elsorolta. Elmondta, hogy Ickó munkaszolgálatos volt

Férjem családja a háború előtt
*Édesapja, sógornője (Baba), a „mutter”,
bátyja (Gyuszi) és első felesége (Sári)*

Kijevnél, majd átszökött a szovjet csapatokhoz, és mindjárt foglytáborba került.

Öt évig volt hadifogságban.

Hadifogságban! Öt évig! Egy zsidó fiú! Akinek kiirtották a családját. Annyi időt töltött lágerban, mint az a keretlegény, aki élen járt ártatlan emberek kinyírásában!

Mikor hazajött, akkor tudta meg, hogy feleségét, bátyját, nővérét, unokaöccsét elhurcolták, szülein kívül senkije se maradt.

Abban egyeztünk meg, hogy másnap találkozunk Lacival az Andrássy úton.

Könnyen elfogadtam az indítványt, már azért is, mert kíváncsi voltam, milyen is lehet az a férfi, akiről Miki csupa szuperlatívuszban beszél.

Huszonnyolc éves voltam, három szerelmi kapcsolattal a hátam mögött.

Most már ideje volna férjhez menni, gyerekeket hozni a világra.

De mikor megláttam azt az embert Mikivel bandukolni az Andrássy úti fák alatt, másra sem tudtam gondolni, csak anyukára. Hogy fogom megmondani neki, hogy ha aranyba foglalnák, ennek az embernek én akkor se leszek a felesége. Inkább tovább várok.

Megtudtam, hogy pár hónapja esett túl egy szörnyű betegségen. Sokan haltak meg a foglyok közül ebben az iszonyatos körben.

Flekktifusz!*

A kijevei kórházban hihetetlenül gondosan és hozzáértéssel ápolták – életben maradt. De beesett az arca, rossz a testtartása, és főleg az, hogy alig van haja, itt-ott kerek foltocskákban kilátszik a fejbőre – jaj, nem tetszett! Nem. Szó se lehet róla.

Mégis, amikor Miklós másnap megkérdezte, nem akarom-e meghívni a barátját mihozzánk – Laci a maga részéről örömmel eljönne –, azt mondtam, hogy szívesen látjuk.

* Az emberi szőrzetben megtelepedő lapostetű okozta, gyakran halálos fertőző betegség.

Nálunk mindenkit szívesen látnak – anyuka őhózzá is kedves lesz, biztosan.

Persze hogy kedves volt hozzá, mindenről kikérdezte, és amikor elment, lelkesen mondta, látod, mindig ilyen férjet kívántam neked.

Nem, nem, anyuka – rendes, okos, művelt, de énnekem mégse...

Miklóstól tudtam ugyan, hogy Laci belém szeretett. De hogy én ennek a kopasz, beesett arcú férfinak a felesége legyek... Látogatóba szívesen meghívtam, de házasságról szó se lehet.

Szarvasi barátnőim, Csóri és Klári, sűrűn utaztak Budapestre – persze „feketézni”, és hogy ilyenkor elkerüljenek minket, az nem létezett.

Mikor már Laci minden estéjét nálunk töltötte, vele is találkoztak néha.

– Nahát, Juci, ezt a szerencsét! – lelkendezett Csóri. – Egy ilyen ember kér feleségül! Mikor lesz a hárszene*?

De én nekik is megmondtam, hogy nem és nem.

– Juci, te nem vagy normális. Érted jön egy ilyen kiváló ember, és te kikoszorozod!

Egy ideig nem jött Pestre Csóri. De aztán megint itt járt, és hát persze akkor sem maradt el a szokásos látogatás. Benézett az üveges ajtón, és mit látott?

Ülök a kályha mellett, az asztalnál, és Laci vállára hajtom a fejemet.

– Leesett az állam – mesélte később. – Juci múltkor hallani se akart róla, hogy feleségül menjen Lacihoz. Most meg ott ült vele meghitten a konyhában.

***

Laci bátyját, Gyuszit – kedvenc gyermekét – évekig nem siratta az anyja, hitte, hinni akarta, hogy fia egy szép napon csak hazaérkezik. Mint a mesében.

* Esküvő.

De hiába várta. Így unokát már csak Lacitól remélhetett.

Kérdezte is sokszor, hogy fiam, miért nem nősz meg újra? Laci végül bevallotta, hogy szeret egy lányt, de az nem akar a felesége lenni.

– Hozd el ide egyszer – tanácsolta az édesanyja. – Mondd meg, hogy szeretném megismerni.

Laci persze tisztában volt vele, mire spekulál a mama. Hátha úgy megtetszik nekem, amilyen légkör náluk fogad, hogy arra jutok, mégis itt találom meg a boldogságomat.

Elfogadtam a meghívást. Kedvemre volt, hogy megismerjem a mamát.

Nem mentem volna el, ha még akkor is olyan távolinak érzem Lacit, mint az első időkben.

Am akkor már Lacinak – mint Sámsonnak a Bibliában – kinőtt a szép fekete haja, és ettől magabiztosabb lett, az arca is kigömbölyödött. Hát, alacsony volt, alig magasabb énnálam, de különben meglehetősen lett a külseje.

Jó messze laktak, a Mauthner Sándor utcában – azelőtt Szent László utcának hívták. Gyalog mentünk, ahogyan Laci is, amikor eljött hozzánk. Minek dobjunk ki pénzt a jegyre, ha nem muszáj?

És miért is kellene? Szép időben, elragadó környéken, miért ne mennénk gyalog? Végigsétáltunk az Andrássy úton, átmentünk a Városligeten, aztán balra fordultunk – utunkat végigkísérték a ligeti szórakoztató eszközök, a ringlispíl, a hullámvasút, az elvarázsolt kastély, az óriáskerék.

Úgy ragyogott a Laci arca, mint egy boldog tinédzsernek – hát úgy lehetett, ahogy életének alkonyán elmondta nekem: „Én már az első találkozásnál hogy beléd szerettem!”

Az angyalföldi kétemeletes ház, ahol Laci és szülei éltek, szegényes volt, de rendes, tiszta. Otthonos. Olyan, amilyenben jó lehet élni.

Laciék az első emeleten laktak. Csengő nincs, mint a legtöbb „proli” lakásban, az ajtó se volt bezárva, egyszerűen csak beléptünk a konyhába – és velünk szemben ott állt egy picike, hullámos ősz hajú öregasszony.

Köszöntem, köszönt, majd betessékelt minket az alkóvos*, utcára néző szobába.

Már abban a pillanatban, amikor beléptem az ajtón, olyan melegség fogott el!

Gyönyörű tisztaság fogadott – de nem ezért. Ez – otthon volt, nemcsak egy szoba-konyhás lakás.

Leültünk, beszélgettünk. Aranyos, kedves pici asszonyt láttam magammal szemben. Egyszerű asszonyt – hiszen iskola helyett dolgoznia kellett. Valahol Hajdú megyében született. Egészen pici korában árvaságra jutott, és a felvidéki rokonok fogadták be, fogták cselédmunkára. Nem járták iskolába, írni-olvasni se tanult meg.

Tízévesen megszökött a rokonoktól, valahogyan feljutott Budapestre, és úri házaknál szolgált, mint szakácsnő.

Amikor férjhez ment és gyerekeket szült, nem úri házakhoz ment, cselédsorba, hanem otthon mosott, a saját konyhájában, teknőben persze – hol volt akkor még a mosógép! Utoljára aztán gondolt egyet, és a ház egyik mellékhelyiségéből egy kis mosodát alakított ki. A papa vasalta a gallérokat, de nem volt olyan szorgalmas, mint a mama – és a lóversenyzést űzte szenvedéllyel. Hogy mi történik a lakáson és a lóversenytéren kívül – az kevésbé érdekelte.

*Anyám volt, apró, korán meghalt,
Mert a mosónők korán halnak.
A cipeléstől reszket válluk,
És fejük fáj a vasalástól*

– írja mamájáról József Attila.

De anyósom nem halt meg korán. A cipeléstől se reszketett a válla, és a feje se fájdult meg a vasalástól. Vasból volt az a pici asszony.

Kilencven éves korában ment el, két hét alatt. Amíg a kórházban feküdt, a keze folyton járt. Mintha kötne vagy varrna valamit.

* Alkóv: szoba elkülönülő, de ablaktalan része.

Bár a mosodából csak szerényen élhettek, anyósom a két fiát mégis gimnáziumba járatta. Leérettségiztek, de aztán jöttek a zsidótörvények.

Laci nem maradhatott tisztviselő. Először egy szénkereskedésben dolgozott, aztán felült egy kocsira, amely jeget szállított. Időnként megállt és kiabált: Jeges! Itt a jeges!

***

Amikor Laci hazajött „Nagy-Oroszországból”, először legjobb barátját, Szecsődi Lacit kereste fel, aki a VII. kerületből akkoriban költözött át a modern polgári lakókerületbe, a Pozsonyi utca környékére. Ő már a felszabadulás előtt mérnöki diplomát szerzett – külföldön. Édesapja mint nyomdász jól keresett, de nem annyit, hogy a tandíjat kifizethesse. Laci rengeteget dolgozott a tanulás mellett, hogy az otthonról kapott pénzt kipótolja. Mérnökként a felszabadulás után egy nagy, szovjet érdekeltségű textilgyár vezérigazgatója lett, és szívesen felvette Lacit művezetőnek.

Úgyhogy mindkettőnknek volt állása, nem lett volna akadálya annak, hogy összeházasodjunk.

Csak még a lakás! Nem lakhattunk együtt a szüleinkkel sem a Paulay Ede utcai, sem a Mauthner Sándor utcai szoba-konyhásban. Azt pedig reménytelennek láttuk, hogy kapjunk egy tanácsi lakást.

Néha anyuka meg Klári elmentek egy moziba. Akkor tudtunk csak kettesben maradni.

Egy napon azzal lepett meg a főnököm, Gáspár Feri, hogy van Zuglóban egy összkomfortos lakás. Nézzük meg. Még senkinek nem adták oda.

Megkaptuk a kulcsot. Elmentünk megnézni. Szép kis lakás volt. És fürdőszobás! Azt se tudtam, hová legyek örömben. Legszívesebben mindjárt beköltöztünk volna. De most még csak álmodoztunk arról, milyen lehet egy összkomfortos lakásban élni, kulturált környezetben.

És pár nap múlva, Laciba karolva, boldogan indultunk el az anyakönyvvezetőhöz. Velünk jött unokatestvérem, Friedmann Dezső. A másik tanú Szecsődi Laci volt, Laci barátja és főnöke.

Máig is sajnálom, hogy semmi, de semmi formáját nem adtuk annak, hogy összeházasodtunk. Csak mi álltunk szemben az anyakönyvvezetővel, meg a két tanú. Nem hívtunk meg senkit. Se zene, se tánc. Pénzünk se lett volna rá, de a legfőbb ok az volt, hogy akkor még kispolgárinak tartottam a vigadozást.

Esküvői fényképünk

A balatoni nászút nagyon szép volt. De hazafelé utazva nem a nászútra emlékeztünk vissza, hanem a leendő lakásunkról álmodoztunk.

Félúton voltunk, mikor azt mondtam Lacinak, te, ne menjünk most hozzánk! Nálad van a lakás kulcsa... szóval, odamentünk. Dobogó szívvel lépkedtem fel a lépcsőn, a második emeletre – ott volt a drágaságunk, mindjárt a lift mellett.

Szorongattam a kulcsot, hogy amikor felérünk, rögtön megforgathassam a zárban, aztán felnéztem, és... a lakás ajtaján egy óriási lakat! Úristen, mi ez?

Gyorsan a Gáspár Ferihez!

Megint villamosra ültünk, és örökkévalóságnak tűnt az a fél óra, amíg a Rákóczi térre értünk.

Feri sejtette, miért vagyunk olyan feldúltak.

– Jaj – szabadkozott –, meg se merem mondani. Azt a lakást a titkár elvtárs már korábban másvalakinek ígérte oda. Nem tudtam róla, örültem, hogy a tiétek lehet.

Így aztán Laci továbbra is mindennap hozzánk jött haza a munkából, késő estig ott volt nálunk, aztán hazament aludni Angyalföldre, én meg éjszakára is a Paulay Ede utcában maradtam.

Tudtuk, hogy égen-földön nincs üres lakás. Mit kellene kitalálni?

És kitaláltam. De még ma is szégyellem magam amiatt, ahogyan az első lakásunkat kierőszakoltam.

Egy ismerősünk, aki a Fiumei úton lakott – látva sanyarú sorunkat – arra biztatott, hogy igényeljem ki a szomszédjukban az egyik harmadik emeleti garzonlakást. Százszor rosszabb, mint egy komfortos lakás, de százszor jobb, mint egyetlen szobában összezsúfolódni akár a szívünknek legdrágább rokonnal is. Az asszony, aki a lakást bérli, szinte soha nem megy oda – és volt egy rendelkezés, hogy ha valaki nem lakja a bérelt lakást, azt ki lehet igényelni.

Kiigényeltük. Meg is kaptuk. Az asszony – mit tehetett volna? – belenyugodott.

Nem kérte, de adtunk neki némi pénzt, hogy a költözködéssel járó kiadásait fedezhesse.

Többet nem is adhattunk, mert nem volt több.

Mire Ágnes lányom megszületett, már volt, ahol gondját viseljük.

Már korábban elhatároztuk, hogy magyarosítjuk a nevünket. Ha valamikor is akartuk, most, még a gyerek születése előtt kellett ezt megtennünk.

Sokat töprengtünk, milyen nevet válasszunk, de nem jutotunk dűlőre. Végül felütöttük a telefonkönyvet, és az oldalon levő nevek közül választottuk ki a legszimpatikusabbat. A Juhász név volt az.

Így lettem Juhász Lászlóné.

Mindenfélét kitaláltunk, ami nem került pénzbe

Helyettes kultúrosként én rendeztem a műsoros esteket meg délutánokat a Fogaskerékgyár kultúrtermében és a balatonszéplaki üdülőben.

No, nem úgy kell elképzelni, hogy lépten-nyomon ilyeneket szerveztünk. Kedvünk, képességünk, készségünk meglett volna hozzá, de hát, csoda, hogy ennyi is összejött: kulturális célra egy fillért se áldozott a vállalat.

Készítettünk egy műsor-összeállítást a budapesti kultúrcsoportok versenyére is. Pénzzel kapcsolatos énekeket, verseket adtunk elő, például Straussnak a pénzről szóló áriáját.

Úgy éreztük, a miénk volt a legjobb műsor, de a versenyen részt vett a Ganz-Mávag komoly, évek óta működő énekkara is – nekik kellett elsőnek lenniük. Így aztán mi másodikak lettünk, de egy nemrég létesült csoportról lévén szó, ezt is meg lehetősítkernek könyvelhettük el.

Egyszer meg az jutott eszembe: Mi lenne, ha egy táncjátékot mutatnánk be a kultúrteremben?

Attól kezdve mindig az motoszkált a fejemben, miről is szóljon. Mert úgy képzeltem el, hogy kitalálok egy történetet, és azt játszanák el a táncosok. Nem volt könnyű, ilyesemben még sohasem mesterkedtem. Amire végül is önmagamban rábólintottam, az sem volt egy jaj, de jó szüzse*, már amennyire még emlékszem rá. Valaki elindul Magyarországról, körbejárja a világot. Hogy ezt hogyan táncolták el, és mit akart kifejezni, azt már nem tudom.

* Mese, történet, tartalom.

Akkor még működött Berczik Sára mozdulatművészeti csoportja – hozzá fordultam tanácsért, segítségért. Elmondtam, ez és ez az elgondolásom, de nem ragaszkodom hozzá – annak örülnék igazán, ha ő mondana olyan táncjátékot, ami érdekelné a gyáriakat, ami illik hozzájuk.

Berczik Sára egy olyan verses darabot ajánlott, amelyet a híres osztrák mozgásművész, Hannah Berger tanított be a Berczik-tánccsoportnak. El is kezdte játszani nekem a zongorakiséretet. Azt javasolta, fiatal tanítványát, Losonczi Ágit kérjük meg, hogy tanítsa be a gyáriaknak ezt a nagyszerű, testhezálló darabot.

Losonczi Ági – később neves szociológus lett – hosszú heteken át foglalkozott a gyári fiatalokkal. A koromfekete hajú, gyönyörű tizennyolc éves táncolta az egyik szólószerepet is. Még egy táncos vett rész a Berczik-csoportból az előadásban – a többiek, még a szólótáncosok is, a gyárban dolgozó fiatalok voltak.

A táncjátékot többször is előadták, nagy sikerrel – nem számított, hogy milyen a történet, a koreográfia és a tánc adta a varázslatot.

Én akkor már a gyáron kívül is rendeztem kultúrműsorokat. A nyolcadik kerületben – ahova a mi pártszervezetünk is tartozott – sok MKP-s pártkörzetnek volt saját színjátszó csoportja. Olyan fiatal nők és férfiak jártak oda, akik szerettek játszani – és nemcsak szerettek, tudtak is. Ki ne ismerné Psota Irént – ő is egy ilyen csoportban kezdte a szárnyalását.

Ezekkel a színjátszó csoportokkal készítettünk egy összeállítást három színdarabból. A Medve című Csehov-darab női főszerepét Psota Irén játszotta. Fellépett egy húsz éves fiú is, Dariday Róbert – öbelőle is népszerű színész lett egy vidéki nagyvárosban. Rendezőnek az akkor még fiatal Békés Andrást kértük fel.

Irénnel úgy jártunk, hogy elkezdődött az előadás, de ő nem jött, csak nem jött.

Mi történt vele, te jó ég? Elszaladtunk a lakására. Az ajtó nem volt kulcsra zárva, benyitottunk a szobába, hát, a mi Irénkénk – jóízűen aludt. Nem ébredt fel az ajtó nyikorgására sem, hát mi mást tehettünk volna – addig ráztuk, amíg fel nem nyitotta a sze-

mét. Gyorsan felkapkodta a ruhát, melyben majd a szerepét játszsza, és pár perces késéssel visszaértünk. A közönség megbocsátotta, hogy megváratták, kárpótolta az a gyönyörűség, amit az akkor még amatőr Irén remek játéka nyújtott.

Mámorító volt ez az előadás. A szereplésre vállalkozó megannyi belevaló józsefvárosi srác mintha nem e földi világban, hanem a tarka színházi világban élt volna, amely „ő érte jött létre, csupán ő érte mind”.

Másnap reggel azzal fogadtak a gyárban, hogy a kerületi pártbizottságtól Gáspár elvtárs telefonált. Azt üzenté, menjek be hozzá. Még ma délután, hogyha lehet.

De Gáspár Feri miért hívat magához ilyen sietősen? A kerületi agitproptitkár* ott volt a bemutatón, végignézte a műsort. Anynyira elbűvölte, amit tegnap látott, hogy egyből gratulálni akar? Vagy ellenkező előjellel, éppen hogy megleckéztet – ki tudja, mi nem tetszett neki, mit nem talált eléggé pártosnak.

Attól féltém, hogy akkor „eltörik a mécses”. Ha engem igazságtalanul megbántanak, akarva-akaratlanul sírva fakadok. Itt messzemenően azon van a hangsúly, hogy „igazságtalanul”. Valakit méltánytalanul megbántani – kisgyermek koromtól ez volt a bűnök bűne, a felfogásom szerint.

Fél ötkor, pontosan, ahogy megbeszéltük, beléptem a pártbizottság kapuján. A földszinten kopott tábla mutatta, hogy itt van az agitproptitkár, Gáspár Ferenc szobája.

A helyiségnek csak az egyik sarkát, vagyis egynegyedét birtokolta az osztályvezető. A másik sarokban az agitációs, a harmadikban az oktatási, a negyedikben a művelődési alosztály foglalt helyet, legalábbis az emlékezetem szerint.

A három alosztály három vezetője három Noé-korabeli íróasztal mögött szorongott, a negyediket az osztályvezető mondhatta a magáénak. A vendégek itt ülhettek le, itt mondhatták el, mi minden történt a házuk táján, és mire készülnek mostanában.

Mikor beléptem az ajtón, a hosszúra nőtt osztályvezető széles mozdulatokkal magyarázott valamit munkatársának. Nem fölé-

* Az agitproptitkár a pártvezetőség agitációs és propaganda területét felelős tagja.

nyeskedően, minduntalan üres frázisokkal lövöldözve és nem a mindentudót játszva beszélgetett a fiatalemberrel valami égetően fontos kérdésről. Inkább arra szolgálhatott a meghitt beszélgetés, hogy bensőségesebbé tegye a viszonyt főnök és beosztottja között.

Mindjárt azt éreztem, hogy igen, ezek itt, az osztályvezető és munkatársai, már-már baráti kapcsolatot szöve egymással, teszik a dolgukat egy barátságtalan hodályban.

Mire körülnéztem, az agitproptitkár már kikecmergett az íróasztal mögül, kezét nyújtott, köszönt, aztán mindketten helyet foglaltunk az asztal mellett.

– Azért kértelek, hogy már ma jöjj be – mondta, közelebb húzva hozzám a székét Gáspár Feri –, hogy minél hamarabb elmondhassam, mennyire el voltam ragadtatva. Az semmi, hogy én, de akikkel beszéltem, mindenki. Meg vagyok róla győződve, hogy neked sikerülne, amiről jó ideje álmodozunk.

Csillogó szemmel mondta el, mi mindent lehetne itt véghezvinni. És azt szeretné – kezdettől sejtettem –, hogy én legyek a kerületben a függetlenített kultúros.

Aj, de jó kedvem lett egyszeriben! Haladék nélkül vállalkoztam rá, hogy ha odamegyek, olyan kulturális életet teremtek a kerületben, amilyen a világon sehol sincsen.

Aztán kiderült, hogy amiről Feri beszélt, az persze csak álom. Nemhogy elég pénz, de egy fillér sincs erre szánva a költségvetésben.

Én erre se köpni, se nyelni nem tudtam. Csak nagy sokára tudtam valahogy kifejezni megrökönyödésemet. Hát miből éljek akkor? Menjek koldulni?

– Nem, nem – szabadkozott Gáspár Feri –, annyit azért be kalkuláltunk erre az évre, amennyi a te fizetésedre kell. De semmi másra nincsen pénzünk.

Mégis szívesen elvállaltam. Gondoltam, majd csak lesz valahogy.

Gáspár Feri állta a szavát, egy huncut vasat se adott a lendületes induláshoz nélkülözhetetlen kellékekre: mikrofonra, valamilyen dobogóra, hangszerekre. De nem volt pénz a rendezvények kiadásaira sem, márpedig én azt akartam, hogy a színházba nem járó, könyvet nem olvasó, vagy szórakoztató előadásokon és

ponyván nevelkedett józsefvárosiak is otthonos környezetben ismerkedhessenek a művészettel.

Akkor még a nyolcadik kerületben, a Blaha Lujza téren állt a Nemzeti Színház, Gábor Miklós színművész volt a párttitkára.

Kézenfekvő, hogy először vele akartam beszélni, kérve őt, segítse, hogy az elképzelésem eljusson a megvalósulásig. Persze számítottam arra, hogy nemet mond, vagy ha nem akar nagyon megbántani, csak magában gondolja, hogy ennek a leányzónak nincs ki mind a négy kereke. Ilyen fantazmagóriával akar rávenni engem, hogy „félbe-szerbe hagyva” egyéb dolgaimat, foglalkoztam... mivel is? Mert még nem mondtam el neki, miről van szó.

Ott álltunk a színház előcsarnokában, zavaromban a lábaimat váltogattam. Egyszerre kicsinyesnek és mulatságosnak tűnt, hogy egy törpe – mármint én – ilyen határozottan kérjen valamit az óriástól.

De a párttitkár udvariasan – közben betessékelve engem az előcsarnokból az irodájába –, azon a csodás hangján, amivel azt mondta, hogy „Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés”, készségesen így szólott hozzám: – Folytassa csak, hölgyem! (Vagy elvtársnőt mondott?)

Kellett egy perc, hogy felfogjam, mi is történt tulajdonképpen. Álmomban sem számítottam ilyen fogadtatásra.

Mert mire akartam én rávenni a Nemzeti Színház pártbizottságának titkárát, az ország egyik legkiválóbb művészt? Nem kevesebbre, mint arra, hogy a legközelebbi ünnepnapon, vagyis Húsvétkor hat helyen szíveskedjenek kiváló, ismert művészek az ünnepi program fénypontjaként a székesfővárosi kíváncsiakat színes, érdekes és nívós műsorral szórakoztatni. Még ahhoz is megjött a bátorságom, hogy végül is kinyögjem – tudva, meg kell tenni, nincs mese –, hogy nekünk erre a kivételes mustára semmi, de semmi pénzünk nincsen. Nemcsak a színészeknek nem tudunk fizetni, de még amiatt is fő a fejünk, honnan szerezzük a fedezetet a kisebb-nagyobb szükséges kiadásokra. Ezért, ha van rá mód, azt is kérjük, hogy kölcsönözzék nekünk a sikeres fellépéshez nélkülözhetetlen kellékeket – hangerősítőt, mikrofont és egyéb szükséges tartozékokat.

Maradék optimizmusommal, a lehetséges legjobb válaszként

abban reménykedtem, hogy Gábor Miklós mégse küld haza engem üres kézzel, hanem megfontoltan felsorolja: ezt meg ezt meg tudjuk tenni, de az, amaz már kivihetetlen.

Csak arra nem számítottam, hogy a Nemzeti Színház párttitkárától csupa igent kapunk válaszul. Igen, felkészülnek, hogy sikeres legyen ez a nem mindennapi kísérlet. Igen, a színház munkásai felállítják a színpadot, beszerelik a kellékeket. A színház előtt időben ott lesz az autóbusz, amely egyik színhelyről a másikra viszi a hat nagynevű művészt. Mindegyikük egy-egy szavallattal, énekkel, színdarabrészlettel emeli a rendezvény színvonalát.

Végül is, hatalmas siker volt. Lábak dobogása és tapsvihár.

Következhettek a folytatás.

Legelőször is létrehoztunk egy kultúrbizottságot. Olyan rátermett és megbízható embereket válogattunk össze a kerületből, akik képesek a rájuk jutó feladatokat magas színvonalon elvégezni. Köztük néhány fiatal értelmiségit, akik később országosan ismertté váltak – Heller Ágnes, Hermann Istvánt, Mészáros Vilmat, Bizám Lenkét. Mikor Heller Ágnes először jött be hozzám, még egyetemre járt – akkori férje, az irodalomtörténész Hermann István is elkísérte. Mészáros Vilma – Vica – sok ötletével és nagy tudásával, emberségével segített.

Vica nagyon okos nő volt, francia irodalmat tanított az ELTÉ-n, de borzasztóan elhanyagolta magát. Az egyik kultúrbizottsági tag mesélte, hogy egyszer a franciaszakos egyetemi hallgatók érdeklődéssel várták az előadót, Mészáros Vilmat, de már elmúlt a meghirdetett nyolc órai kezdet, és nem jött, csak nem jött, akire vártak. Egyszer csak nyílt az ajtó, és egy kicsi asszony lépett be a terembe. Csodálkoztak, mit keres itt az előadás idején egy takarítónő – külsejét, ruházatát szemügyre véve annak nézték. Vica felment a dobogóra, elkezdett beszélni – és egyszeriben királynővé változott.

Mondhatom – örömmel emlékezve erre –, hogy ez a csodálatos, nagyszerű asszony az ötvenes évektől a haláláig a barátnőm volt.

Vica tisztességét mutatja, hogy – bár az októberi eseményeket vele ellentétesen ítélte meg –, munkát szerzett Gáspár Ferinek, akit 56-os viselkedése miatt elküldtek állásából, és nem tudott elhelyezkedni.

A kultúrbizottság mindenfélét kitalált, ami nem került pénzbe. Volt egy kis tér a kerületben, az Orczy utca közvetlen közelében – azt a teret berendezték kultúrparknak.

Körben padok voltak, úgyhogy akármikor lehetett ott előadást tartani. A Nemzeti Színház legismertebb művészeit hallgathatták meg időnként az odalátogatók. Ehhez sem volt pénz – nem fizettünk a fellépésükért.

Negyvenkilenc májusában pedig a Városi Színházban – a mai Erkelben – rendeztünk egy előadást, amelyre az országgyűlési választás lebonyolításában résztvevőket hívták meg. A Nemzeti Színház színészei léptek fel. Nagyon megijedtem, amikor az egyik híres színész előadott egy olyan verset – sajátjaként mondta el –, amiben volt egy vallásos szöveg. Istenem, gondoltam, mit fognak ehhez szólni? De nem szóltak semmit.

Egyszer – nem volt se Karácsony, se Húsvét, mi több, nem írtak ki semmiféle választást – azt találtuk ki, hogy a Népligetben tartunk a kórusoknak egy különleges rendezvényt.

Úgy száz fiatal, fáklyával a kezében, átvonult a Népligeten. Egy nagy füves réten egymás mellett, mögött elrendeződött és énekelni kezdett a Józsefváros legkülönbözőbb helyeiről érkező sok kórus. Nem tartottak közös próbát, mindegyik odahaza gyakorolta azokat a dalokat, amiket együtt énekelnek majd. Mégis szépen, érzéssel adták elő a csodaszép dalokat. Egyiket a másik után.

Budapesten még soha nem láttak ilyet – a száz fiatal olyan összhangzóan dalolt, mintha mindig is együtt énekeltek volna.

Így ment ez 1949 őszéig. Akkor aztán útilaput kötöttek a talpamra „jutalmul”.

1949 nyarán leváltották Villányit, a pártbizottság addigi titkárát, és a Ganz-Mávagból Hidas Istvánt hozták a helyére.

Gáspár Feri se dolgozott már nálunk, kinevezték a Pártfőiskola vezetőjének.

Megszűnt az az otthonosság, az a kulturált légkör, amit a régi párttitkár megteremtett, Hidas fokozatosan érvényre juttatta a kerületben a saját sztálinista felfogását.

Akkoriban rendszeresen írtam cikkeket az Esti Budapest című napilapba. Bíró Sándor, a lap szerkesztője azt mondta a munka-

társaknak, hogy ilyen színvonalas írásokat szeretne látni mindig a lapban. Elsápadtam a meglepetéstől és az örömtől, amikor pár hét után a szerkesztő megkért, hogy adjak be egy önéletrajzot, mert oda szeretne venni engem a laphoz munkatársnak. Megírtam minden fontosat az életemről – azt is, hogy cionista voltam. Természetesnek vettem, hogy ha úgy volt, akkor bele is írom.

Amikor legközelebb odamentem, már láttam, hogy valami baj van. A szerkesztő, aki máskor lelkesen üdvözölt, most feszesen állva várta meg, míg odaérek hozzá.

– Ne haragudjon, elvtársnő, nagyon sajnálom, nem vehetem fel, mivel...

Szóval, mert cionista voltam. Nem is írhattam tovább a lapba.

Szeptemberben – a nyolcadik hónapban voltam a lányommal – egyik nap este tízig benn dolgoztam a szobámban.

Amikor másnap reggel bemenetem, azt láttam, hogy Szenes Aranka, az új agitpropitkár éppen arról beszél a párttitkárnak feldúltan, hogy reggel, mikor bejött, nyitva találta az iratszekrényt a szobámban. Ennek nem lett volna szabad előfordulnia, mert titkos iratok is lehettek volna benne.

Nem értettem, miért mond ilyeneket Aranka.

Miféle titkos iratok? Ilyeneket csak biztonságosan zárható páncélszekrénybe tesznek, és semmiképpen sem ilyen ütött-kopott bútordarabba.

Lóhalálában összehívtak egy bizottságot. A párttitkár azt javasolta – és ebben meg is állapodtak –, hogy engem el kell bocsátani a kerületi pártbizottságtól. Egyszerűen szólva – kirúgtak.

Pár hónap múlva találkoztam valakivel, aki tagja volt ennek a bizottságnak. Jóképű fiatal férfi volt, és korábban arra tett célzást, hogy legyek a szeretője. Akkor gyorsan másra tereltem a szót, hamar elbúcsúztam. De most szorongva, félve megkérdeztem tőle: Miért szavazták meg? Még hozzá úgy, hogy hazudtatok nekem? Hiszen nem is lehettek abban a szekrényben titkos iratok.

Akkor megtudtam tőle, azért küldtek el, mert eljutott valahogy hozzájuk az életrajzom, és kiderült, hogy annak idején a cionistákhoz jártam.

Teljesen ki voltam borulva

Miután eldöntötték, hogy nem maradhatok a kerületnél, azt találták ki, hogy az MNDSZ-hez, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségéhez helyeznek át. Nem nagy kedvvel mentem oda, de mit tehettem? Hiába jelentkeztem volna bárhol is, nem vettek volna fel olyat, akit a pártbizottsági állásából kipenderítettek.

Az MNDSZ-ben természetesen nem kérdezték meg tőlem, mihez volna kedvem és képességem. Az agitprop területen volt szükségük valakire, azt akarták kipróbálni, alkalmas vagyok-e erre. Felkértek, hogy írjak egy cikket – a témáját én választhatom meg. Ha akarom. Ha nem, akkor majd kitalálnak ők valamit.

No, ez jól indul. Az Esti Budapestnél Bíró főszerkesztőhöz nem vihettem be annyi írást, hogy akár egyet is visszalökött volna. Ha így tehetem meg az első lépést új állásomban, meg van ágyazva a helyem, jó sorom lesz a DÖTYE*-nél.

Hogy miről írtam? Arról az emberről, aki még akkor is az eszményképem volt – Sztálinról. Nem maradt meg a kézirat, de egy mondattöredékre még ma is emlékszem: „Hátukra mély csíkokat vágott az urak korbácsa”.

Mentségemre szóljon, hogy nem tudtam semmit arról, amiket Sztálin vagy Rákosi nevében a büntelen elvtársakkal szemben elkövettek.

A Rajk-perről persze hallottam, a tárgyalást a rádió is közvetítette. Teljesen váratlanul ért, nem tudtam egyenesbe jutni ma-

* Az MNDSZ-re mondták gúnyosan, hogy DÖTYE: Demokratikus Öreg Tyúkok Egyesülete.

gammal. Képtelen voltam elhinni, hogy Rajk, az egyik legmegnyerőbb kommunista vezető, elkövette azokat a bűnöket, amiket felróttak neki.

Először történt meg, hogy megfogalmazódott bennem a kérdés: Lehetséges, hogy egy ártatlant ítélnék el? A kommunista párt, akit az igazságosság megtestesítőjének hittem? De miért vádolnák meg, ha nem igazak a vádak? És ha nem igazak, miért is mert el mindent, amivel vádolták?

A cikk egyébként elnyerte a vezetőség tetszését, maradtam az agitprop területen.

Az első újdonság, amit kitaláltam, egy rendhagyó nőnap-i ünnepség volt.

Azt javasoltam, hogy minden férj, aki el tud és el is akar jönni a feleségéért, Nők napján jöjjön be munka után a Nőszövetségbe, és miközben egy nagy bokréta virágot nyújt át asszonyának, mondja el, mit kíván neki szívből, élete minden napján.

De a férjeknek nem tetszett az ötlet. Mi az, hogy nem tetszett? Egyenesen hóbörögtek a hallatán. Nem tudnak ők ilyesmit megfogalmazni, csak hebegnének-habognának, lejártnák magukat a nőtársak előtt.

A végén arra jutottunk, hogy minden férfi jöjjön el énhozzám valamelyik napon. Beszélgetek velük, kérdezgetek ezt-azt a nejükéről, aztán leülök az írógép mellé, és leírom, amit elmeséltek nekem – persze „itt-ott” átalakítgatva.

Aztán amikor a tanteremben – mert ott tartottuk meg a nőnapot – odaadják az írományt a feleségüknek, a nők sírva fakadnak a meghatottságtól, este pedig bizonyára a férj megkapja a jutalmát a hálószobában, prémiumostul...

Máskor is igyekeztem olyan rendezvényeket szervezni, amelyek eltérnek a szokványostól.

De a feladatom elsősorban propagandaanyagok írása volt.

Az MNDSZ-nek volt három agitációs kiadványa, ezekből havonta vagy hetente megjelent egy-egy szám. Az egyiknek „Miről beszéljessünk” volt a címe – ez tulajdonképpen egy brosúra volt, segítségül azon előadások megfogalmazásához, amiket a helyi

szervezetek összejövetelein tartottak. A legtöbb helyi vezető azonban nem vette a fáradságot, hogy ahhoz a szervezethez illően beszéljen a következő időszak teendőiről. Ezért magukat a beszédek is én írtam meg.

Még így is voltak olyanok, akik azt a zárójeles mondatot: „ezt a helyi viszonyok szerint fejtsük ki”, egy az egyben felolvasták.

A megyei titkárok beszédei se voltak különbek. A Győr-Sopron megyei MNDSZ-titkár például minden alkalommal, amikor a titkárok értekezletet tartottak Budapesten, mondott egy frázisokkal teletűzdelt beszédet. Egyszer azt találta mondani magasröptű felszólalásában, nagy lelkesen, hogy idementünk, odamentünk, felmentünk a Gellért-hegyre, ami Magyarország legmagasabb hegye. Nem állhattam meg, hogy ki ne figurázzam egy kicsit a faliújságon – attól kezdve, amit csak tudott, ártott nekem.

Mint mindenki más, akit kritizálni mertem. Mert én nem tudtam megállni, hogy ha valamiről véleményem van, ne mondjam meg.

Egyszer például elküldtek Mezőtúrra. Az elsők között volt ez az alföldi falu, ahol minden parasztember beadta földjét, jószágát a téeszbe, és ezzel elnyerték a „szocialista község” dicsőséges címet. Én azt a feladatot kaptam, hogy látogassak meg két-három olyan családot, akik a földjüket beadták a közösbe. Mesélik el, milyen nehéz volt az élet azon a kis parcellán, amikor kemény munkával sem tudtak egyről kettőre jutni, és mennyire felvirágzott minden, amióta ezek a kis gazdaságok termelőszövetkezetté egyesültek.

Ezek egyikébe volt szerencsém elmenni, hogy havilapunkba cikket írjak a látottakról.

Nekem csupa jót mondtak Budapesten erről a téeszről, de amikor körülnéztem, egészen mással találkoztam. Elmentem máshová is, azt hiszem Túrkevére, ott sem láttam még hasonlót se, mint amivel a központban kecsegtettek. Igencsak rám járt volna a rúd, ha kitálalom, mit láttam, tapasztaltam ezekben a községekben. Arra viszont nem tudtak volna rávenni, hogy egy az egyben hazudjak. Így aztán a riport „nem fért bele a lapba”.

Ha megírni nem is lehetett, de a gyűléseken sokszor beszéltem őszintén olyan visszasságokról, amiket a többiek nem mertek szóvá tenni.

Egyszer egy taggyűlésen azt fejtettem ki, hogy a mi épületünk itt a Belgrád rakparton olyan, mintha két szervezet működne benne külön-külön. Akiket a földszintre száműztek, azokat úgy-szólván semmibe veszik, a véleményüket sohasem kérdezik meg. Ha valaki mégis veszi a bátorságot és bírálja a vezetés valamely intézkedését, megnézheti magát. Nem csoda, hogy alig van, aki merészen felszólalna, ha a mondandója nem kedvező a vezetésre.

Az egyik városi MNDSZ-titkár védelmében is csak én mertem megszólalni.

Az asszony férjéről kiderült, hogy valamikor nyilas párttag volt. Belépett, de nem vett részt a gaszágokban, nem is járt el a gyűlésekre. Amikor ez a vezetés tudomására jutott, összehívták a taggyűlést, és azt javasolták – nyomatékosan –, hogy váltsák le a titkárt, aki nem társadalmi munkában, hanem fizetésért látta el ezt a feladatot. Azt vetették a szemére, miért nem vált el a férjétől, amikor napvilágra került, amit addig eltitkolt.

Az MNDSZ-es asszonyok közül senki sem szólalt meg. Mit mondhattak volna? Ha egyetértenek a javaslattal, akkor ártanak munkatársuknak. Ha a leváltás ellen hoznak fel érveket, azzal saját maguknak ártanak, hiszen ez a vezetőiknek nem tetszene. Hát nem maradt más, minthogy én emeljem fel a szavamat. Furcsállóan néztek rám a vezetők – pont én védem azt, aki kitart a nyilas házastársa mellett!

De a legjobban Fenyőné esetén háborodtam fel. Margit közvetlen kollégám volt, a közelünkben lakott. Sokat jártunk egymáshoz, jóban volt a két család. A férje, Fenyő Béla a rádió idegen nyelvű adásánál dolgozott szerkesztőként. Béla 1945-ben – hogy legyen egy olyan igazolványa, amivel megmenekülhet a „málenkij robot”-tól – formálisan belépett a kisgazdapártba. Egyszer csak lelkifurdalása támadt amiatt, hogy ezt nem írta be az életrajzába eddig, és beadott egy új önéletrajzot. Erre kizárták a pártból, és az állásából is elküldték.

A munkatársaim ahelyett, hogy felháborodtak volna ezen, azt mondták, hogy „igen, hát hogyne, hiszen becsapta a pártot”. Sosem felejttem el: az étkezőbe menet véletlenül meghallottam, mit mond az egyik lány felháborodva a társainak.

– A Fenyő Bélát kizárták a pártból, hogy lehet az, hogy a felesége még mindig itt dolgozik az MNDSZ-ben?

1952 nyarán behívott az irodájába Kovács Judit, az MNDSZ agitproptitkára azzal, hogy engem ősztől egyéves pártiskolára küldenek. Nem megkérdezte, akarok-e menni, hanem bejelentette, hogy megyek. Örömmel vettem volna különben, hogy ezzel megtisztelnék, de hát – mondtam az agitproptitkárnak –, én állapotos vagyok. Azt kérdezte, hogy ez miért akadály? Vetessem el a gyereket!

Kirándulunk a Fenyő-családdal, 1956

Hátul: Klári húgom, én, Laci, Fenyő Béla, Fenyő Margit, (?)

Elöl: Jutka lányom, (?), Ági lányom, Fenyő Kati

Mindenfélét megpróbáltam, hogy ne szülessen meg a gyermekem, tornáztam, ugráltam, de szegény kis babóka nem hagyott el, élni akart. Akkor elmentem a Hirschler doktorhoz, akinek segítségével már két abortuszom is volt. Akartam második gyereket, de később. De az akkor már tilos műtétre Hirschler doktor sem vállalkozott.

Az MNDSZ-ben egyébként a legnagyobb erkölcsi felháborodással ítélték el azokat, akik bármilyen okból elvetették a gyer-

meküket. A gyűlésen, ahol erről beszéltek, felállt egy apró asszonyka, és azt mondta, ő már négy gyereket megszült, és mind-egyik esetben majdnem belehalt a szülésbe. Miért kell akkor neki újra vállalnia a kockázatot, ha megint teherbe esne. Az MNDSZ szervezőtitkára, aki levezette ezt a lélektelen gyűlést, a legnagyobb felháborodással ítélte el ezt az asszonyt. Engem meg maga az agitproptitkár akart rávenni, hogy egy pártiskola kedvéért mondjak le a szülésről!

A pártiskola így elmaradt, de a tanulásról nem akartam lemondani. Akkor még lehetett érettségi nélkül egyetemre menni. Én is jeleztem, hogy szeretnék magyar szakon tanulni. Nem volt formális felvételi vizsga, csak elbeszélgettek azokkal az emberekkel – munkáskáderekkel –, akik jelentkeztek.

Nekem sokkal nehezebb kérdéseket tettek fel, mint a többieknek. Azt kérdezték például, hogy ha innen, Magyarországról elindulok egy Föld körüli útra, milyen országokon keresztül kerülök vissza Budapestre.

Később aztán megtudtam egy magas poszton levő barátomtól, hogy most is arról volt szó, amiről korábban: azért nem akarták, hogy egyetemre mehessek, merthogy én valamikor, fiatalkoromban cionista voltam.

Ez volt az utolsó csepp a pohárban: idegrendszerem összeomlott, minden csekélység miatt sírva fakadtam.

Amikor kiderült, hogy nem mehetek az egyetemre, jelentkeztem esti gimnáziumba. De ebben az idegállapotban rettenetesen nehezemre esett a tanulás. Emlékszem, versbe szedtem a fizikai törvényeket – csak így tudtam megjegyezni őket.

Egyik reggel arra ébredtem, hogy eszméletlenül rosszul érzem magam. Valahogy úgy, mint amikor hirtelen riad fel álmából az ember, és sehogy se tudja rászánni magát arra, hogy kirázza a szeméből az álmat. Mikor anyuka bejött a szobánkba, ki is jelentettem teljes bizonyossággal, hogy anyukám, búcsúzzunk, mert én érzem, hogy nem sokáig élek. Anyuka látta, hogy ez már több kettőnél. Kihívta az orvost, aki megkérdezte, ért-e engem mostanában valami megrázkódtatás. Akadozva, időnként sírva mondtam el mindent, ami velem történt. Ő végighallgatta, és azt ajánlotta, feküdjek be a József Attila szanatóriumba.

A szanatórium igen szép környéken feküdt, a Rózsadombon. A körülmények is kényelmesek voltak, csak azt éreztem kínosnak, hogy nem volt egy váltás pizsamám se. Akkor olyan keveset kerestünk oly sok kiadás mellett, hogy nem volt pénzünk másikat venni – amíg hazavitte anyuka kimosni, a kórházi hálóingben kellett lennem. Az sem javította a hangulatomat, hogy válogattam az ételekben, és ott nem lehetett megmelegíteni, ha anyukám hozott nekem valamit.

A mellettem lévő ágyban egy nyúlánk, dekoratív fiatal nő feküdt. A szobatársaktól megtudtam, hogy róla mintázta a gellért-hegyi Szabadság-szobor nőalakját Kisfaludi Stróbl Zsigmond, a neves szobrászművész. Az utcán járva látta meg ezt a lányt, és mindjárt tudta, hogy ő az, aki tökéletesen alkalmas a szabadság megtestesítésére.

De a lány ebbe a különleges változásba, hogy ő ott áll a város fölött, mindenki látja, és ő mindenkit lát, beleőrült. De szó szerint. Rendszeresen kezelték – sokkolták. Az én ágyam mellett állott a gép, amelytől hozzátartozói megnyugvást, gyógyulást reméltek. De a hosszú hetek alatt ugyanolyan érzéketlenül élt a világban, mint amikor behozták a szanatóriumba.

Engem se igazán hozott rendbe a négy hónapos szanatóriumi kezelés. Amikor elmentem a gimnázium első évéből vizsgázni – később, mint a többiek, hiszen a tanév végét még a szanatóriumban töltöttem – olyan rossz idegállapotban voltam, hogy a táblánál állva valamit mindig eltévesztettem. Így matematikából és fizikából csak az volt a tét, hogy ne bukjak meg. Végül mindkettőből átmentem, de csak másodszorra.

A magyar még így se jelentett gondot. A kőszívű ember fiait és Ady forradalmi verseit emeltem ki szerencsésen a tételek közül. Hát, ezt nekem találták ki! Megírtam a dolgozatot, csak úgy röpült a kezemben a toll – a tanár csillagos ötöst adott rá.

Végül is letettem az első évet, aztán sorra a többit is, és le is érettségiztem.

És az egyetem? Sajnos azt kiütötték a kezemből azzal acionista hülyeséggel.

Később – már a Kádár-rendszerben – azért megszereztem a főiskolai végzettséget: a marxista-leninista főiskolát jó eredménnyel végeztem el.

Valóságos főnyeremény volt ez a cserebere

Ági lányom születése után igencsak szűkösnek éreztük a Fiumei úti garzonlakást, úgyhogy azt sem tudtuk, hová legyünk örömmünkben, amikor hamarosan lehetőségünk lett azt egy sokkal nagyobbra cserélni.

Lakásgondunkat egy ismerős segítsége és Budapest átszervezése oldotta meg.

Amikor 1950. január elsején létrejött Nagy-Budapest, a régi IV. kerület megszűnt – egyik fele a XIII. kerülethez, a másik az V. kerülethez került. A volt IV. kerületi pártbizottság helyiségei megüresedtek – köztük egy két szoba összkomfortos lakás a Váci út 14-ben.

Ezt a második emeleti lakást a fogaskerékgyári személyzetis, Ferencz Simon – szaválásom egykori lelkes hallgatója – ismerősenek ajánlották fel, de ő sokallta a havi 400 forintos lakbért. Ferencz elvtárs arra gondolt, odaadhatná nekünk a kétszobásat – akkor ismerőse beköltözhetne a mi olcsó bérű garzonunkba.

Boldogan vettük birtokunkba az elegáns összkomfortot.

Én akkor már bejártam dolgozni az MNDSZ-be – abban az időben csak hat hétig maradhatott otthon az anyuka a kisbábalal. De ki legyen a lányom mellett? Bölcsődébe azt a falat gyereket? Nem, nem.

Így hát, amikor mi dolgoztunk, az anyukám viselte gondját a kisunokájának. Mi sokat dolgoztunk, későn jártunk haza, így jól jött, hogy esténként Klári húgom is besegített a gyerekvigyázásba. Sokszor nálunk is aludtak – anyuka a gyerekszoba sezlonján, Klári a mi ágyunk ágyneműs fiókjában.

***

1950-ben férjem jelentkezett a Műszaki Egyetem gépészmérnöki szakára – persze, esti tagozatra –, hogy bepótolja, amire a háború előtt nem volt lehetősége.

De hogy éppen azt a szakot választotta, amihez nem volt afinitása! A matematika és a fizika simán ment, hanem a műszaki rajzzal sehogy sem boldogult.

A második év közepén kapott egy olyan feladatot, amin egy hétig kellett dolgoznia. Mikor kész lett vele, nagyot sóhajtott: ha nem is nyert volna díjat vele, de... most sikerült.

Csakhogy, mi történt?

Megérkeztem a munkából, és Ági lányom kiszaladt elém azon a szobán keresztül, ahol Laci épp most fejezte be műszakirajz-dolgozatát. Futásban meglökte a kékesfekete üveget, amiben a tus volt. „Kifolyt a tinta; feltja megmaradt.”

Tönkrement a keservesen megszületett alkotás!

Lacit addig nem hallottam káromkodni, de most csúnya szitkozódás közepette fogadkozott, hogy ő ezt az istenverte bosszorkányos irka-firkát, melynek megrajzolása alatt táncot járt minden idegszála, soha az életben nem készíti el még egyszer. Sebtében kabátot öltött, és fel az autóbuszra, le az autóbuszról – kiiratkozott a Műszaki Egyetemről. A Közgazdasági Egyetemre iratkozott át, ott az első évfolyamtól kezdve minden vizsgája jelesre sikerült.

Közben Lacit „kiemelték”: a Pest megyei pártbizottság ipari osztályán lett instruktor. Fizetése a felére csökkent – de a békekölcsönt, amit még a magas fizetéssel jegyzett, így is ki kellett fizetnünk. A lakbér, a víz, a gáz és minden más kiadás a régi maradt. Adósságba kerültünk, és nehezen tudtunk egyenesbe jutni. Amellett ebből a fizetésből semmi sem maradt ruházkodásra.

Az viszont nagy előnyt jelentett, hogy Ágit felvették a Cserje utcai pártóvodába. Szép helyen volt az óvoda, és még többet ért az, hogy amikor semmit nem lehetett kapni az üzletekben, itt a gyerekeknek reggelire, ebédre és uzsonnára is a legfinomabb ételeket tálalták fel. Nyáron pedig nyaralni vitték őket a gerecsei gyereküdülőbe.

Csak 1954-ben ment vissza férjem az iparba: a Mechanikai Műveknél lett tervosztályvezető. Újra elég jól keresett, sikerült

egyenesbe jönnünk anyagilag. Tartozásainkat kiegyenlítettük, megvásároltuk a nagyobb lakásba való bútorokat.

Még kedvezőbb lett a helyzetünk, amikor férjemet az egyetemi végzettséggel felvették a Kút- és Mélyépítő Vállalathoz főkönyvelőnek, majd a Pomázi Posztógyárban ugyanilyen vezető beosztásba került.

***

Se anyósom, se apósom nem kapott nyugdíjat. A Jointttól, az amerikai zsidó segélyszervezettől kaptak valami kis kegydíjat. Abból nem lehet megélni – mondta Laci, és minden hónapban adott négyszáz forintot a „mutternak”. Nem kis áldozatot jelentett ez. Hisz akkor Lacival ketten összesen ezerhatszáz forintot kerestünk. Négyszáz forint ment a Békekölcsonre, négyszáz volt a lakbér. Alig maradt valami az étkezésre, a ruházkodásra és sok mindenre, ami pedig égetően kellett volna. Most akkor még négyszáz forint a mamának...

Elfogadta – és aztán, mikor meghalt, kiderült, hogy azt a pénzt minden hónapban betette a bankba, a két unokája nevére.

Hát ilyen volt a mama.

Mi minden vasárnap meglátogattuk őt. Ez jutott neki, míg az én anyám szinte mindig velünk élt. Ő főzött nekünk – nagyon jól tudott főzni, de az Iczkovics néni, mi tagadás, még jobban.

Egyszer Laci nagy félve elmondta, hogy ezentúl az ő mamája oda fog járni hozzánk, és majd ő főz nekünk.

Konfliktushelyzet, igazán.

Konfliktushelyzet? A főzés miatt?

Igen, mert...

A két csodálatos asszony közül melyiket bántsuk meg? És mivel magyarázzuk, hogy ezentúl miért az egyik főzön a családnak, és miért ne a másik? Nem jó az ő főztje?

Na, szóval, Lacinak nem volt hozzá bátorsága, hogy odamenjen anyukához, és azt mondja, mama, mától fogva... No nem.

Úgyhogy, maradt minden a régiben. Anyuka főzött nekünk – de minden vasárnap az anyósomnál ebédeltünk.

***

Jól elvoltunk a Váci úti lakásban, de féltünk, hogy ha anyukáék folyton nálunk alszanak, és szinte soha nincsenek a Paulay Ede utcában, valaki kiigényli azt az egyszobás lakást. Ha már úgyis mindig együtt vagyunk, jobb lenne, ha a két lakást egy nagyobbra cserélnénk.

Szerencsére ezúttal is találtunk megoldást.

Most Klári volt az, aki ráakadt.

A főnöknője válni akart. De ahhoz, hogy szétköltözhesse nek, két kisebb lakásra volt szükségük a mostani nagy helyett.

A férjnek megfelelt az olcsó bérű egyszobás, a feleségnek és szerelmének jól jött a Váci úti kétszobás.

Megállapodtunk.

Ribáry utca 12. Ez volt az új, három és fél szobás lakásunk címe. A Marczibányi térről nyílt az utca, és a Bimbó útig húzódott. Nagyon szép volt a környék, a házat kert vette körül. Örültünk annak is, hogy magasszínpont, mert így nem kellett lépcsőt mászni, és mégsem láttak be az utcáról. Ja, és pince is tartozott hozzá ráadásnak. És nem kellett a cserére ráfizetni. Jobb megoldást el sem képzelhettünk volna.

Anyuka és Klári az egyik – erkélyes, kertre néző – szobába költözött, a gyerekek ágya a középső szobában kapott helyet, a harmadik szobát pedig mi foglaltuk el, Laci, meg én. A fürdőszoba – hát, az nem volt kóser. A gyerekeknek át kellett futniuk a mi szobánkon, ha mosakodni akartak.

Jó, ez még kibírható. De az már egy kisebb túrának megfelelő fáradozás volt, ha Klári vagy anyuka fürödni akart. Nekik át kellett menniük még a gyerekszobán is.

Férjemmel és a gyerekekkel, 1955

De legjobban a központi fűtés hiányzott. Mikor este hazamentünk, akkor kellett befűtenünk. Mire átmelegedett a szoba, a gyerekek már lefeküdtek. Úgyhogy legtöbbször be se gyújtottuk a gyerekszoba fafűtéses kályháját – Laci becsavarta a gyerekeket egy-egy jó meleg takaróba, anyuka meg reggel pokrócostól kivitte őket öltözködni a meleg konyhába.

Még ezekkel együtt is, valóságos főnyeremény volt ez a cserebere.

A gyerekeknek nyáron ott volt a kert, homokozóval és mindenféle játszási lehetőséggel. Télen pedig a lejtős úton pompásan lehetett ródlizni. Akkor még csendes volt ez a vidék, nem kellett félni, hogy elüti egy gépkocsi a gyerekeket.

Három utca ágazott szét a Marczibányi térről kiindulva.

A mi utcánkban, a Ribáryban nagyrítkán jelent csak meg egy gépkocsi, egy-két év múlva egyedül is kiengedhettük a gyerekeket.

Az Aranka utcában még nagyobb csend honolt. Egyébként is jelentéktelen volt ez az utca. Minket csak annyiban érdekelt, hogy ott élt családjával a kiváló előadóművész, Ascher Oszkár.

A Felvinczi utcában pedig barátaink, Fenyő Béláék laktak Kati lányukkal, egy szép, kertes villában. Szinte naponta állítottunk be hozzájuk, ismertük egymás gondjait, örömeit. Életünknek részévé vált a barátkozás velük.

Történelmi dolgokat éltem át

Amikor kiengedtek a szanatóriumból, nem akartam visszamenni az MNDSZ-be. A négy hónap alatt – ahogy látogatóim beszámoltak róla – semmi sem változott, épp olyan – na, hogy ne mondjak túlságosan sértőt – fantáziátlanul, laposan és semmitmondóan ment minden, mint azelőtt. Ha visszamennék, kis idő is elég lenne hozzá, hogy újra belezuhanjak abba a megsemmisülési érzésbe, nihilbe, zavartságba, ami szanatóriumi kezelésem első időszakát valóságos pokollá tette.

Kádár János akkor már a Magyar Dolgozók Pártja Pest megyei első titkára volt. Ismertem őt még a szocdem ifjúsági mozgalmából. Bejelentkeztem hozzá telefonon. Leküldött értem valakit a portára, és csakhamar a titkárságon találtam magam. Köszöntem, érdeklődött, mivel foglalkozom, miből élek most. Erre persze, rögtön rátértem arra, amiért felkerestem őt. Újságíró szeretnék lenni – mondtam. Külsősként évekig írtam riportokat az Esti Budapestbe, a főszerkesztő példának állította őket a munkatársak elé. Oda is adtam néhányat a régi cikkek közül.

Arra kértem, segítsen elhelyezkedni valahova. Legszívesebben napilaphoz mennék, de az se baj, ha máshová.

Pár nap múlva értesítést kaptam, hogy felvettek a Népújsághoz, a Pest megyei Pártbizottság lapjához újságírónak.

Mindjárt be is iratkoztam az Újságíró Szövetségbe – annak most is éppúgy tagja vagyok, mint akkor, harminchat éves koromban, csak hogy most már – magától értetődően – a nyugdíjas tagozat létszámát gyarapítom.

Az ipari rovathoz kerültem, annak vezetője egy Marsi Erzsébet nevű aranyos és okos nő volt. A másik munkatárs pedig Kál-

mán Györgyi, fiatal, nagyon csinos és jó riporter. Úgyhogy a közvetlen környezetemben nagyon jól éreztem magam, jó volt a hangulat, egymást segítettük. Ennél a lapnál dolgozni számomra nem munka volt, hanem élvezet.

Új dolgokat látott az ember, olyanokat is, amelyenekkel azelőtt nem találkozott. Mert addig csak azt láthattam, amit látni engedtek, és csak azt engedték látni, amit szabad volt látnom.

Szép helyeken jártam, és a különböző városokban, községekben más és más problémákkal, újdonságokkal ismerkedtem meg. De a legtöbb örömet az hozta, hogy nem kellett mindig meggondolni, miről beszélhet az ember és mit írhat meg abból, amit gondol.

Akkor, 1956 elején oldottabb volt már a légkör, legtöbbször arról írtam, amiről akartam, oda mentem, ahol érdemes az emberekkel szót váltani.

Valamivel hamarabb, mint ahogy én a laphoz kerültem, elbocsátották a régi főszerkesztőt, és a Fejér megyei lap főszerkesztője került a helyére. Jó megjelenésű, rokonszenves férfi volt, de pár nap múlva már konfliktusba kerültem vele, mert kifogásoltam a vitamód szerét.

Első riportomat egy Pest megyei községben készítettem, ahol a falu lakói már régóta szerettek volna megépíteni egy kutat, de addig nem jutott rá pénz, és a közös akarat is hiányzott. Most összefogott a falu, valósággal lázban voltak a kút miatt, meg azért is, mert mindenki őket figyelte, hogy mire jutnak. És sikerült.

Jó lett a cikk, a lap első oldalán jelent meg, a nyitó kép alatt.

Pár nap – talán egy hét – múlva, tíz óra lehetett, csöngött az íróasztalomon a telefon, és egy ismerős hang Juhász Lászlónét kérte. Érdekes – gondoltam – pont olyan a hangja, mint... Míg ez megfordult a fejemben, elvesztettem pár másodpercet. Ezalatt a telefonáló bementhette a nevét, de ezt nem hallottam, csak azt, hogy szívesen látna ekkor és ekkor az irodájában.

Igen, hát persze, Kádár János hívott fel. Erre – bár a hang ismerős volt – nem gondoltam, annyira valószínűtlennek tűnt, hogy ő maga hív fel engem telefonon.

Mikor beléptem az irodájába, láttam, hogy ott van a főnököm is. Na, mi lesz most ebből? Mert abban biztos voltam, hogy

szóba kerül az összeütközésünk. De nem történt semmilyen felelősségre vonás. Kényes kérdésről beszéltünk, de valahogy a barátságos hang tompította annak rossz ízét.

Mi is volt az az összetűzés?

Gali főszerkesztő tartott egy értekezletet, tulajdonképpen azzal a céllal, hogy megismerje a munkatársakat. Arra kérte a megjelenteket, mondják el, mik az észrevételeik, hogyan alakulnak a dolgok, mióta az ő kezében van a vezetés.

A második sorból felállt egy fiatalasszony, és valami országos kérdésre tett bíráló megjegyzést. Gali emelt hangon rászólt, hogy miért bírálja a vezető embereket. Erre én is hozzászóltam, és azt mondtam: Gali elvtárs úgy beszél, mint ahogy Rákosi idejében feleltek volna egy bírálatra.

– Mikor Juhász elvtársnő első cikkét elolvastam – mondta Gali Kádárnak –, arra gondoltam, hogy őt teszem meg az ipari rovat vezetőjének. De hogy nézett volna ki ez azok után, ahogy ő énvelem az egész szerkesztőség előtt beszélt?

Nem bántam, hogy nem lettem rovatvezető, szívesen dolgoztam riporterként. Amikor hazamentem a szerkesztőségből, a családba is jó hangulatot hoztam magammal.

Sosem okozott gondot abban az időben, hogy miről írjunk. Egymás után születtek az érdekes, optimista hangvétellű cikkek.

Közben forrongott körülöttünk a világ. Lezajlott a XX. Kongresszus, megtudtunk sok mindent, amiről addig nem hallottunk.

1953-ban, Sztálin halála után már sok borzalom kiderült. Ott álltunk egy nagygyűlésen, és megdöbbenve hallgattuk, hogy akit istenítettünk, milyen szörnyű bűnöket követett el. Ez volt az első nagy megrázkódtatás, hiszen addig semmiben nem kételkedtünk.

De most mind több részletre derült fény.

Egyre többet beszéltünk ezekről a dolgokról, egyre nyíltabban kritizáltuk a rendszert.

Férjemmel, Lacival részt vettünk a Petőfi-kör összejövetelein. A legnagyobb élményt a nagy port kavarázó filozófusvita adta. Ezen a legemlékezetesebb előadást Lukács György, az ismert filozófus tartotta, aki akkor már kilépett az évek óta tartó „kiátkozásból”. A vitában sokféle érv elhangzott, de azt senki nem vonta

kétségbe, hogy a változásoknak a szocializmusban kell végbemenüük.

Sok tízezer emberrel együtt én is ott voltam Rajk és mártírtársai újratemetésén. Nagy élmény volt, és reményeket ébresztett, hogy ilyen sok ember előtt vallották meg, ami annyi éven át titok volt. És egy rendőr sem volt egész idő alatt a színen! Csak kiskatonák álltak díszőrséget.

Elérkezett 1956. október 23-a. Már reggel benne volt a levegőben, hogy ez a nap különbözni fog minden eddigitől.

Az egyetemisták tüntetést hirdettek délutánra, de nem lehetett tudni, engedélyezik vagy sem.

Reggel a rádió mint kész tényt adta hírül a demonstrációt, délből azt mondták be, hogy megtiltották, két óra körül pedig, hogy hurrá! – engedélyezték. Sőt, a párt vezetői felszólították a budapesti párttagokat, hogy vegyenek részt a tüntetésen: ha olyasvalami kezdődik, ami nem kívánatos, legalább mederben tarthassák az eseményeket.

A szerkesztőségből többen elmentünk a tüntetésre. A Petőfi-szobornál csatlakoztunk a tömeghez, velük együtt vonultunk a Bem térre, aztán a Parlamenthez.

Ámulva láttam a hatalmas tömeget. Sejtettem, hogy sokan leszünk, de hogy ennyien! Körös-körül zászló- és emberrengeteg. Nagy Imrét éltették, kipirosodott arccal, őt akarták hallani. De a Parlament felől hangos, tömeget sejtető gyalázkodások is oda-hallatszottak.

Az újonnan jöttek elmesélték, hogy a rádió közvetítette Gerő Ernő, a pártfőtitkár beszédét. Gerő nacionalistának és antiszemitának nevezte a felvonulókat, és a tüntetők minden követelésétől elzárkózott.

Nagy volt a méltatlankodás.

Ahogy telt-múlt az idő, mindenki egyre türelmetlenebbül leste a Parlament épületét, mikor jelenik meg Nagy Imre az erkélyen vagy valamelyik ablakban. Félóra, egy óra, két óra... még mindig nem jön... még mindig nem...

Mégsem oszlott szét a tömeg. Hallani akarták a hangját annak az embernek, aki egyszer már változást hozott. De hol van már?

Egyszer csak megláttuk őt a Parlament egyik ablakában. Vártuk, hogy beszélni fog, de bármit is mondott, nem hallottuk.

A miniszterelnök, akit pedig sokan szerettek és tiszteltek, nem tudta elmondani beszédét, mert hangját elnyomták a bekiabálások. Próbálkozott még egyszer-kétszer, aztán nem láttuk többé.

Néhány percig még együtt maradt a rengeteg ember. Értetlenül kérdezték egymástól, mi volt ez az egész. Utána a tömeg lassanként széteszlott.

Sokan az Országháznak hátat fordítva a Belváros felé indultak. Csak később tudtam meg, hogy a Rádió épületéhez igyekeztek.

Én hazafelé indultam, de egy kicsit más irányba mentem, mint szoktam.

Arra jutottam ugyanis, hogy benyitok a megyei pártbizottsághoz. Lehet, hogy nem is tudják, mi történt az utcán, figyelmeztetni kell őket, mire vigyázzanak.

A zárt, nagy teremben halványan világított a lámpa, és „egy, csak egy legény volt talpon a vidéken”, az ügyeletes. Ott ült egy íróasztal mögött, szemei majd leragadtak az álmoságtól. Bekopogtam az üvegajtón, erre beengedett. Azt ajánlottam neki nyomatékosan, szedje össze a holmiját, zárja be maga mögött a kaput, aztán hagyja itt a pártházat, de még az utcát is lóhalálában, és siessen haza. Mert hátha erre halad egy olyan csoport, amelyik, ha meglátja a táblát – Magyar Dolgozók Pártja –, fogja magát, és betör ide.

Nagyot nézett az idős ember: Miért akarnának ide betörni?

A pártház őre az egészről semmit sem tudott. Pár száz méter közelségben történik egy ilyen világot rengető, történelmi esemény, és ő ül az íróasztalnál, álmoságtól bedagadt szemekkel.

Köszöntem, és kiléptem az utcára. Nem vagyok hős, bizony vacogott a fogam a félelemtől a koromsötét, teljesen elnéptelenedett városon végighaladva. Csak akkor nyugodtam meg, mikor hazaérve ott láttam a férjemet a lépcső korlátjánál. És mit csinált? A szemetesedénybe dobta a leégett cigaretta csikkjét, és rögtön másikat húzott ki a pakliból.

Idegen volt tőlünk, hogy kell, nem kell, hajba kapjunk, így majdhogynem az egyetlen okot – vagy ürügyet? – a pörlekedésre a cigarettázás adta.

De most elmaradt a fejmosás. Hiszen Lacinak, attól félve, hogy bajom esett, nem volt türelme álomra hajtani a fejét. Megöleltem, megcsókoltam, és még jobban, mint máskor, éreztem, hogy igazán, teljesen egymáséi vagyunk.

Másnap bementem a szerkesztőségbe. Gali helyére ideiglenes főszerkesztő került. Egyöntetűen magunkénak éreztük a lapot, és mindenki egyetértett azzal, hogy új nevet kapjon.

Valóság. Ezt a nevet adtuk „közfelkiáltással” a régi-új napilapnak. És nem hagyjuk, hogy valamikor is más kerüljön a helyére.

Mikor az első lapszám összejött, és a nyomtatáshoz – akkor még – nélkülözhetetlen „tükör” is elkészült, elvittük a kéziratokat kinyomatni a Szikra Lapnyomdába, ahol a lap elődje is készült.

A nyomdába a Szabad Nép székház előterén át vezetett az út. Nagyhangú társaság uralta itt a terepet. Egy ellenszenves, parancsolgató modorú férfi volt a középpontban – mindenki neki húzta a muzsikát, és mintha hétrét görnyedtek volna a Nagy Főnök előtt.

– Éljen Dudás! – kiabálták. Az meg fenségesen osztogatta utasításait – a plebsznek címezve.

A Nagy Főnök türelmetlen hangon rászólt a szerkesztőnkre, adja át neki a lapunk kéziratát. Addig nem viheti a nyomdába, amíg ő le nem ellenőrizte és jóvá nem hagyta a megjelentetését.

Gyors választ kapott a szerkesztőtől: Ő a lapot kinyomtatása előtt eddig sem mutatta meg senkinek, eszébe se jut, hogy most megtegye – azzal elindult a nyomda felé. Senki sem állta el az útját.

Izgalommal figyeltem, hogy az új lap tartalmasabb, érdekesebb lesz-e a réginél. Hát, nem is tudom... Míg azelőtt a lapnak megvolt a maga stílusa, világnézete, és így tovább, addig az újban mindenki azt, arról és úgy írt meg, amit és ahogyan úri kedve diktált. Persze az azért kíváncsú volt, hogy a téma és a feldolgozás érdekes legyen.

Sokat gúnyolódunk egy cikken, amely egy leszámolásról tudósított ezzel a szenzációhajhász címmel: „Türmer, gyere ki! Türmer nem jött ki. Belőttek a kulcslyukon.”

De a slamos, rossz stílusú cikkek mellett voltak színvonalas,

tárgyilagos írások is. Az újságíró ízlése és képessége határozta meg, hogy miről, milyen felfogásban és stílusban írjon.

***

Közel laktunk a Moszkva térhez, ahol gyilkos harcok folytak. Egész nap a fegyverek dörgését hallottuk. Ezelől sokszor a légópincében kerestünk egy kis nyugalmat. A gyerekek lent voltak szinte egész nap – bár, ahogy az egyik lányom a minap bevalotta, néha titokban fölszökött a barátnőjével kis időre. Hát, nem egy leányálom az egész napot a csúf, áporodott levegőjű pincében tölteni.

Az asszonyok kézimunkázással ütötték agyon az időt, vagy pedig traccspartikat folytattak a mind barátkozóbb légkörben. A lakók jó része addig inkább csak köszönő viszonyban állt a többiekkel, most, az összecsúszásban közelebb kerültek egymáshoz.

A házban lakott a Csehszlovákiából ideszármazott Luzsicza Lajos neves festőművész – ebben az időben ő volt a Műcsarnok igazgatója. Egy Lajos nevű fia és egy Ágnes nevű lánya volt.

A kislánnyal Jutka lányom „holtig tartó” barátságot kötött. Sülve-főve együtt voltak, hol a kertben bújtak el valami titokzatos foglalkozást űzve, hol naphosszat maguk kitalálta történetet játszottak el.

A festőművész rajztanár felesége sok lakónak szinte az életét mentette meg azokban a napokban. Többen is voltak, akik pár nappal a harcok kezdete után hiába kutattak a spájzban – falatnyi ennivalójuk sem maradt. Ő becsöngetett minden lakásba, udvariasan és kedvesen érdeklődött éléskamrájuk titkairól. Akinek volt valamiből fölöslege, az már hozta is a harapnivalót. Ezeket a csomagokat azután „házhoz vitték” azoknak, akik nem voltak elég előrelátóak ahhoz, hogy legalább valamennyi élelmiszert tartalékoljanak.

November elsején vagy másodikán páran az egykori hatos ifik közül elhatároztuk, hogy elmegyünk Kádárhoz a pártközpontba, mert tanácsstalanok voltunk, nem tudtuk, most mi a dolgunk.

Vannak kérdéseink, van véleményünk – miért nem állnak szóba velünk? Mit mondjunk az érdeklődőknek, akik bíznak a mi jól értesültségünkben?

De akárhányszor feltelefonáltak kérésünkre Kádárhoz, senki sem vette fel a kagylót. Közben bútorokat vittek ide-oda, szedték fel a szőnyegetek – minden, amit láttunk, arra utalt, hogy készülnek valamire. Vagy éppen most történik valami.

***

Amikor csak ki lehetett menni az utcára, „gyártottam” a riportokat. Jártam, csak jártam a várost, hogy ha valamerre – akármerre – történik valami megrökönyödésre, együttérzésre vagy éppen séggel tiszteletre méltó esemény, én is ott legyek. Sokszor a férjem is velem jött – nem mehetett dolgozni azokban a napokban, mert messze volt az üzem és nem jártak a járművek. Riportot felvenni – akárcsak negyvennégyben az antifasiszta röpcédulák szét-szórására – sokszor úgy mentem el, hogy fejem felett röpködtek a lövedékek.

Az első interjút az V. kerületi Rendőrkapitányságon készítettem. Ott legfőképpen azt bizonygatták, hogy nem bántottak senkit, és nem is vittek be senkit a rendőrségre. Számukra az a legfontosabb, hogy ne kerüljön sor semmiféle összeütközésre.

Ezen kívül főleg röptében felvett cikkekcsék készültek. Nem dicsekszem velük, mert hiszen, őszintén szólva, inkább elkapkodottak voltak, mint remekművek.

A másik interjúnak viszont még ma is örülök, és szerénytelenség nélkül mondhatom, büszkeséggel tölt el mind az ötlet, mind a végrehajtása.

A legfőbb büszkeségem maga az, hogy véghezvittem két találkozást Szilágyi Józseffal, Nagy Imre miniszterelnök titkárával. Az egyiket november 2-án, a másikat, nem kevésbé érdekset, másnap, vagyis egy nappal a szovjet csapatok bevonulása előtt.

Egyszer láttam őt valahol, és mondhatom, megragadott a személyisége. Ezért volt az, hogy őt kerestem meg. Mert különben, szívesebben kérdezi meg az újságíró a minisztert vagy a miniszterelnököt, amikor komoly, közérdeklődésre számot tartó tárgy-

körben várja kérdésére a választ, mint a titkárát, akinek jobban meg van kötve a keze, mint a főnökének.

Mikor Szilágyi József kijött hozzám Nagy Imre dolgozószobájából, egy fölöttébb rokonszenves, vonzó férfit láttam magam előtt. Nagyon udvariasan kérdezte meg, mi az, ami érdekel engem, miről szeretnék tájékoztatást kapni. Azt mondtam, most csak egyet kérdezek – szeretném hinni, hogy majd módot ad egy újabb találkozáshoz, amikor másról is beszélgethetünk. Azt szeretném megtudni, mi a véleménye arról, hogy elfogadhatatlan, megengedhetetlen atrocitásokról jönnek híradások – embereket bántalmaznak és ölnek meg itt, ott meg amott. Mire vezet ez? És mit készülnek tenni ellene?

Szilágyi nagyon egyetértett velem. Beszélgetésünk lényege abban összegezzhető: mindent meg kell tenni azért, hogy legyen vége a vérengzéseknek, önbíráskodásoknak. Ne szennyezzük be a forradalom nevét embertelenségekkel.

Amikor a Parlamentben Szilágyi Józsefhez tartottam, az előcsarnokban a kiscigányok tárgyalták ügyeiket, főleg azt, hogy ki milyen pozíciót igényel magának, ha majd megalakul az új kormány.

Másnap újra bementem a Parlamentbe, hogy megmutassam Szilágyi Józsefnek az interjút. Ő átvette, és azt mondta: „Nekem már csak az hiányzik, hogy cikk jelenjen meg a nevemmel!” Nem értettem, hogy miért mondja ezt. De miután elolvasta a kéziratot, aláírta és átadta nekem.

Azt vártam, hogy fűz hozzá valamilyen megjegyzést. De az említett mondaton kívül, aminek akkor nem is fejtettem meg az értelmét – mi veszély lehet abban, hogy az újságban szerepel a neve? – mondom, ezen kívül semmit se szólt.

Aztán körülnéztem, és megértettem, hogy most öt perc ideje sincs rám. Holott tegnap igazán nem volt szófukar.

Egészen történelmi eseményeket éltem át akkor a Parlamentben. Mert minden fontos személy ott volt abban a tágas teremben, és vártak valamire. Vagy valakire. Az ablaknál, háttal nekem, ott magasodott Maléter Pál alakja, a honvédelmi miniszteré, aki katonatiszt létére átvált a felkelők oldalára. Majd kijött Nagy Imre, és hát ott volt Szilágyi József is. Később aztán megérkezett és Nagy Imre szobája felé tartott a szovjet küldöttség.

Mikor elmenőben arra a helyre értem, ahol tegnap a kisgazdákat láttam marakodni egy-egy képviselői helyért, nevettem magamban, mert mintha csak lekopírozódott volna ugyanaz a jelenet. Ugyanúgy ültek egymás mellett a padon, és ugyanúgy hadakoztak a jobb és nagyobb szelet kalácsért, mint az előző napon.

Reggel tankok dübörgésére ébredtünk. Vége a szép álomnak. De arra azért, hogy Nagy Imrét is, Szilágyit is felakasztják, legrosszabb álmomban sem számítottam.

Interjúmat Szilágyival, amit úgy szerettem, nem láthattam viszont nyomtatásban, és a kéziratot sem kaptam vissza.

Pár nappal később, mikor már megalakult Kádár kormánya – „Kádár apró dögei”-nek becézték, mert többek között Apró Antal és Dögei Imre voltak a tagjai –, az egykori ifik közül többen újrabementünk a pártközpontba. Kádár ezúttal sem volt az épületben, a mondanivalónk azonban kikíváncozott. És választ is kértünk az egyik pártvezetőtől. Megkérdeztük tőle, amit naponta sokszor kérdeztek tőlünk is a műhelyekben és irodákban: Miért olyan vezetők kerültek a kormányba, akik nevének hallatán a legtöbben csak félrehúzzák a szájukat, de akinek van hozzá mersze, az ki is mondja róluk keresetlen szavakkal a véleményét? Ezek az emberek jelentenek biztosítékot arra, hogy nem azon az úton megyünk majd, amit Rákosi elvtárs parancsolóan kijelölt a számunkra? Miért nem közkedvelt, megbecsült emberekre esett a választás?

A válasz váratlan volt, és fejbe vágó, mondhatom:

– Azért, mert azok nem vállalták.

Évekkel később, nem sokkal Nagy Imre kivégzése után sikerült csak az eseményekről beszélgetnünk Kádárral. A hatos ifiket úgymond baráti beszélgetésre hívta meg a pártfőtitkár. Mindenki eljött, hiszen sok égető kérdésünk maradt megválaszolatlanul.

Volt miről beszélnie! Mindenki felkapta a fejét, mikor eljutott a tudatáig, hogy az ország első embere könnyeivel küszködve igyekszik kimagyarázni, miért kellett Nagy Imrének meghalnia.

***

Amikor véget értek a harcok, benéztem a szerkesztőségbe. A „független napilap” november 4-én jelent meg utoljára, de azt nem lehetett tudni, feltámad-e valamilyen formában a Népújság. A szerkesztőségben mindig tartózkodott valaki, de munkánk nem volt, és persze fizetést sem kaptunk.

Egy napon kollégám talányosan azt mondta nekem, hogy ő most elmegy valahová, menjek vele én is. „Meglátod, nem fogod megbánni.”

Nem tudtam, hova visz, mit akar tőlem, mégis szívesen mentem vele. Őszintén megmondom, csak az volt az indítóokom, hogy érdekelt, miről lesz szó. Jóskánál sosem tudta az ember, miben sántikál.

Fölkaptam, halogatás nélkül a télikabátomat – dermesztő hideg volt – és elindultam, nehogy bármiről is lemaradjak. Mentünk, mentünk, míg egy földszinti lakáshoz nem értünk. Ott Jóskának legnagyobb meglepetésemre úgy köszöntek, hogy MUK – márciusban újra kezdjük.

Jóska zseniális példánya volt annak az embertípusnak, akik képesek egyik napról a másikra átvedleni. Az az ember, aki kis idővel azelőtt sztrájkra buzdította az ellátatlan, éhező lakosságot, és akit azon a helyen, ahova engem ki tudja, miért, elhívott, MUK-kal köszöntöttek, mint a forradalom márciusi újrakezdésének bajnokát, később bement a Pest megyei Pártbizottságra azzal az indítvánnyal, adják ki újra a megyei lapot, és őt tegyék meg főszerkesztőnek. Úgy hallottam, többször is volt a megyénél, és nem hiszem, hogy ott is azzal búcsúzott volna, hogy újrakezdjük.

Évek múlva megláttam egyszer a Batthyányi-örökmécsesenél egy ellenzéki összejövetelen, és kerek-perec megmondtam a véleményemet az ilyen szélkakas magatartásról. Nem is védte magát, csak nevetett.

És ugyanennek az embernek a nevét legutóbb egy szélsőjobb szellemiségű folyóiraton láttam – az utcán nyújtották oda? Vagy bedobták a levelesládába?

De nem ez volt a legfőbb bajom a Jóskával. Hanem az, amiről ő nem is tehetett. 1956 után ugyanis minden újságírórt egy bizottság „vizsgáztatott”. Tudakozódtak itt is, ott is, milyennek ismer-

rik az illető politikai motivációját. Hogy milyen messzire visszanyúltak a kutakodásban, azt bizonyossággal mutatja, hogy még az előző, Váci úti lakásomon is megkérdezték egyik szomszédomat, mit tud a politikai irányultságomról. Azt mondta – egek! – hogy én Rákosi nagy híve vagyok. Végül is, nem hazudott, amikor ott laktam, még az voltam.

A lapnál ugyanakkor éppen, hogy azt állították, az ellenforradalmárok szekerét toltam az októberi kárhozatos időszak alatt.

Ellenforradalmi érzületemet legfőképpen egy október végén megjelent írással támasztották alá.

Jóska írt a lapba egy cikket F. J. szignóval, aminek már a címében benne volt a mondanivaló, mármint az, hogy pékek, mésszárosok, suszterok, varrónők, és mindenki más is, sztrájkoljunk, és győzni fogunk.

Hát, nem tudom, miért, de mindenki Falus Júliát értette az F. J. alatt – akkor még ezen a néven publikáltam –, nem pedig a Jóskát.

Két cikk volt a lapban, amely F. J. szignóval jelent meg. Ezek közül az egyiket – mint mondtam – nem is én írtam, hanem Jóska.

A másik cikket ugyan én írtam meg, de csak azért, mert a legkedvesebb munkatársam nagyon szépen megkért, írjam le az élményét: látta, amikor vitték az utcán a ledöntött Sztálin-szobor darabjait. Ő nem ér rá, pontos időre várja közismert interjúalanya. Szó szerint azt firkáltam le, amit a barátnőm diktált nagy siettében, hát, szót se érdemelt az egész. Jelentéktelen cikkecske, hanyagul megfogalmazva.

Hogy miért az én nevemet írtam alá? Ha agyonütnének, akkor se tudnám megmondani. Talán, mert megszoktam. Semmi esetre sem azért, mintha dicsekedni akartam volna ezzel az elkapkodott írással.

Végül igazoltak, maradhattam újságíró, de állásom nem volt. Életkérdéssé vált, hogy valahogy pénzhez jussak.

A leghozzáillőbb pénzkeresési lehetőség egy újságíró számára természetesen az, ha újságot ír. Én is erre készültem.

Összeköttetést kerestem több napilappal, folyóirattal. Eddig még minden cikkem, amit valamelyik újságnak írtam, rövidítés nélkül megjelent – reméltem, hogy most is így lesz.

Egy olyan riportot küldtem a Népszabadságnak, ami éppen az ellentéte volt Jóska irományának. Az mindenkit sztrájkra buzdított, én viszont azt a címet adtam a cikkemnek, hogy a Pest megyei pékek sütnék, mert van sütnivalójuk. Ebben a nem túl szellemes címben benne volt a mondanivaló is.

Úgy látszik, a Népszabadság szerkesztősége figyelemre méltónak tartotta a riportot, mert miután megjelent, behívtak a szerkesztőségbe, és nagyon kedvesen tudomásomra hozták, hogy szándékukban áll felvenni engem riporternek.

Igen, de előbb véleményt kértek a megyei lapnál arról, miként vélekedtem, milyen volt a magatartásom és milyen cikkeket írtam az „ellenforradalom” alatt.

A Népújság személyzetise, Sághy Vilmosné, a belkereskedelmi miniszter felesége nekik is azt mondta, amit az igazolóbizottságnak: hogy én az ellenforradalmárok mellett álltam és állok ma is.

Így aztán nem is alkalmaztak.

Hogy miért akart Sághy Ági mindenáron ártani nekem? Ehhez vissza kell menni arra az időre, amikor a Valóság nevű lapot elindítottuk.

Amikor a független napilap megindítását latolgattuk, arra gondoltam: a Népújság megjelenését a megyei pártbizottság finanszírozta, de az új lapnak saját magát kell fenntartania. Ennyi munkatárssal az újság nem működhet rentábilisan. Sajnos, meg kell válni legalább két-három embertől.

De kik legyenek azok? Sorra vettünk mindenkit, és amikor Ságbynéhoz értünk, én amellet szóltam fel, hogy ő legyen az egyik. A legtöbbünknek ugyanis nem lett volna miből megélnie, ha elküldik. Ágika viszont, amikor a többiek örültek, ha jóllakhattak valamivel – bármivel –, minduntalan azzal dicsekedett, milyen delikátesz ételeknek örült az előző napon. Úgy gondoltam, az ő megélhetése nem kerülhet veszélybe.

Végül is nem küldték el őt, de abban biztos lehettem, hogy az én alkalmazásomat mindenhol igyekezik megakadályozni.

Ezzel életemnek egy szakasza lezárult. Rövid szakasz – egy évig tartott –, de megtartom emlékezetemben, mert soha, egy lapnál sem voltam olyan boldog és elégedett, mint a Népújságnál.

IV. RÉSZ

1957–2013

Cikkeim sokszor vitát kavartak

Nem lehetett tudni, újraindul-e a megyei lap, de a tartalékaink már elfogytak. Állandó állást kellett hát keresnem. Újra Kádár segítségét kértem, aki beajánlott a Május 1. Ruhagyár Konfekció című lapjához riporternek.

Az igazgatót, Kovács Józsefet régóta ismertem, hiszen ő is, én is a Szociáldemokrata Párt VI. kerületi ifjúsági szervezetének aktív tagjai voltunk éveken át.

Igaz, nem az ő révén kerültem a gyárba, hanem Kádár ajánlott, mégis jó volt, hogy ismerem a gyár első emberét, bármikor bemehetek hozzá.

Jóska velem egykorú, kifejezetten csinos, fekete hajú férfi volt. Nyomorúságos körülmények közül verekedte ki magát. Erdélyből jött a család Magyarországra, itt szerezte meg Jóska a férfi-szabói képesítést és a felszabadulás után az egyetemi végzettséget.

Nagyon tetszett, ahogy végigment a műhelyeken – mindenkit ismert, mindenkivel kedves volt. Éveken át hetenként egyszer a varrodában dolgozta végig a napot. Gondolom, azért, mert így jobban megismerhette a szalagmunkások gondolkodását.

Kedvelték a gyárban. Én is szerettem őt, habár egészen más-ként gondolkodott, mint én. Kovács Jóska munkásőr volt, és egyike a felelősségre vonás pártolóinak. Én viszont azt gondoltam, hogy be kell fejeződnie az egymás elleni gyűlölködésnek. Nem ítélt el azokat, akik felemelték szavukat a Rákosi-rendszer ellen, de nem követtek el semmilyen erőszakos cselekedetet.

Mikor odakerültem a laphoz, Balogh Marika volt a szerkesztő. Helyes, okos fiatalasszony. A lap szerkesztéséhez jól értett –

abban nem is tudtam volna neki segíteni –, de a cikkírásra kevés ideje maradt. Ez szinte teljes egészében az én feladatom lett, mert a kéthetenként megjelenő lapnál akkor még én voltam az egyedüli munkatárs.

Elvállaltam azt is, hogy foglalkozzam a szerkesztőbizottsággal, ami addig nem igazán töltötte be hivatását. Ezt a grémiumot azért hozták létre, hogy az üzem különböző részlegeiben dolgozó tagok eljuttassák a szerkesztőséghez a dolgozók véleményét, elmondják, amiről úgy gondolják, hogy szerepelnie kellene a lapban.

Majdnem minden lapszámban egy oldal a munkáslevelezést szolgálta – ezt mindig én állítottam össze. Arra külön büszke voltam, hogy a panaszoknak mindig utánajárok, és sokszor sikerül is elérnem, hogy orvoslást nyerjen a sérelem.

***

Kovács Jóska mindig kedvesen beszélt velem, de a lapban megjelent cikkek miatt többször vitáztunk.

A legnagyobb vihart a karbantartóműhelyről szóló riport keltezte. Olyan felhajtást csaptak körülötte, hogy csak úgy zengett a Május 1. Ruhagár.

Azt volt merszem megírni, hogy másfél órán át készítettem riportot a műhelyben, és ez alatt az idő alatt senkit sem láttam dolgozni. Beszélgettek, vitáztak, ide-oda mentek, de a szerszámot nem ragadták meg. Ráadásul az is kiderült a cikkből, hogy a műhelyben csupa munkásőr dolgozik.

Hallgathattam a fejmosásokat párttitkártól, igazgatótól, de mások is felháborodtak amiatt, hogy a munkásőröket így „lebalátázza” a Konfekció. A munkásőröket! A munkáshatalom védelmezőit!

Amikor én a gyárba kerültem, már valamennyire megnyugodtak a fölborzolódtott kedélyek. De sokan még jó ideig azt tartották a legfontosabb feladatuknak, hogy az „ellenforradalmárokat” leleplezzék.

Nálunk dolgozott a kerületi pártbizottság szervezőtitkárának felesége, Keleti Ernőné. Ő még a gyárban is állandóan magával

hordta a revolverét. Mindenütt azt kutatta, kit lehetne valamivel megvádolni. Ha sikerrel járt a kutakodása, nem habozott illetékes helyen feljelentést tenni, remélve, hogy ötvenhat bűnősei „megérdemelt helyükre” jutnak.

Egyszer a kereskedelmi főosztály vezetőjét szemelte ki magának. Vékony kis emberke volt az illető, egy legyintéssel kiütheték volna, mégis azzal gyanúsította meg, hogy októberben látta őt egy teherautó platóján a felkelők között.

Keletiné elérte a célját, a főosztályvezetőt elvitték a karhatalmisták.

Na most, mit tehettem én az illető érdekében? Csak azt, amihez értek: a következő lapszámba írtam egy cikket az esetről. Megírtam, hogy Keletiné vádjai nem lehetnek igazak, hiszen mindenki tudja, hogy akit most bevittek, az egy anyámasszony katonája, az ilyen veszélyes ügyektől biztosan mindig távol tartotta magát. Azt is megírtam, hogy sokat ártanak a vállalati légkörnek, akik minden alap nélkül vádaskodnak.

Talán a cikknek is volt szerepe abban, hogy hamarosan újra a gyárban láttuk a kereskedelmi főosztályvezetőt.

Máskor is megtörtént, hogy sorsdöntő változást hozott egy férfi vagy nő életében, hogy a lapban kiálltunk mellette.

Egyszer például felkeresett a varrodából egy helyes, kedves, úgy tizenhat éves kislány. A Gudra Tünde. Nagyon szeretett volna gimnáziumban továbbtanulni, de hiába jelentkezett, a pártszervezet nem javasolta. Munkáját rendesen végzi, de hát – nemesi származású. Megírtuk. Boldog voltam, amikor a kislány pár hét múlva ragyogó arccal újságolta, hogy a megható cikk nyomán javasolták továbbtanulásra.

De az is megtörtént, hogy valamelyik írásom nem örömet szerzett nekem, hanem bajt hozott a fejemre.

Volt a gyárnak a Római-parton egy jó kis üdülője. Egy asszony a varrodából lefoglalt ott egy szobát a hétvégre. Már előre örült, hogy a szép környezetben jól kipihenheti magát.

Igen ám, de amikor közeledett a hétvége, és már minden szobát kiadtak, megjelent és beutalóért könyörgött egy szemrevaló és kíváncsi fiatal nő. A szakszervezeti titkárnak megesett a szíve a szegény teremtesen, és szólt a gondnoknak, hogy mindenkép-

pen találjon neki egy szobát. Mire a csinibaba megérkezett, már csak egy szoba volt üres – az, amit a varrónő már ki is fizetett. Így aztán a gondnok annak a kulcsát nyújtotta át, szemrebbenés nélkül.

Mikor a varrónő megérkezett, és megtudta, mi történt, persze hogy megmondta a magáét – de a szobát már nem tudta elfoglalni.

Bejött a szerkesztőségbe, elpanaszolta a dolgot, mi pedig megírtuk az esetet az újságban. Neki ez már eső után köpönyeg, de a titkár máskor talán meggondolja, hogy megkockáztasson-e egy újabb újságcikket.

A szakszervezeti titkár rajtam akart bosszút állni a megszegésért. Ettől kezdve napjában többször is felhívott egy barátjával. Megszólalt mindig ugyanaz a férfihang, és a legkülönbözőbb gorombaságokat, hazugságokat szórta rám. Legtöbbször arról, hogy a férjem megcsal. Volt úgy, hogy egy órán keresztül folyton csengett a telefon. Ahányszor felvettem a kagylót, majd szétment a fejem a méregtől. Egyszer aztán azt mondtam a telefonálónak, ha még egyszer felhív, bejelentem a rendőrségnek. Ettől az illető, úgy látszik, megijedt, és nem tárcsázta többé a számomat.

Amikor a Május 1. Ruhagyárba kerültem, egy Engi Amália nevű nő volt ott a párttitkár. Egyetemre járt akkor – gimnáziumi érettségi nélkül vették fel. Azt mesélték, hogy ahányszor csak be kellett adnia egy dolgozatot, mindannyiszor megíratta valakivel – de végül így sem tudta megszerezni a diplomát.

Csak bámultam, hogy egy nagyvállalatnak ilyen primitív, ilyen bajkeverő párttitkára lehessen, mint amilyen az Amália volt. Mindenbe beleavatkozott, mindenhez hozzászólt, pedig nem értett igazából semmihez. Azaz egyhez mégis: pletykálkodásával összeugrasztani még jó barátnőket is.

Gyakran hívott meg a gyárba szovjet katonákat, és ilyenkor volt nagy eszem-iszom. Persze vállalati pénzen. A munkások meg odasettenkedtek, és nézték, hogy míg ők valami pocskét etelt kaptak az étkezőben, erre a lakomára egy vagyont költhettek.

Aztán meghívott egy szovjet házaspárt. Én is kíváncsi voltam,

milyenek az egyszerű szovjet emberek, és bekukucskáltam oda, ahol fogadták őket. Hát, meglepődtem, milyen rosszul öltözött és primitívnek látszó két embert láttam a főhelyen ülni. Még a szalagmunkások is lesajnálták őket.

Balogh Marika után egy nála jóval idősebb asszony, Gáti Tiborné – a keresztnévén, Jolinak szólítottuk – foglalta el a szerkesztői széket. Kifejezetten okos nő volt, régi mozgalmi ember. Jó barátságban voltunk egymással, sokat beszélgettünk a magánéletünkről is.

Addig boldog házasságban élt a férjével, de egyszer csak észrevette, hogy valami megváltozott az életükben.

A háború előtt Gáti már jegyben járt egy fiatal lánnyal. A lányt elvitték a németek, a férfi hírt se hallott felőle még akkor sem, amikor régen véget ért a háború, úgyhogy azt hitte, meghalt. Egy-szer aztán véletlenül összefutottak valahol, s újra fellobbant a régi szerelem. Attól fogva rendszeresen találkoztak.

Gáti nem akart a feleségétől elválni, de a lányt se akarta elve-szíteni. Úgy oldotta meg a gordiuszi csomót, hogy a feleségének egy szót se szólt arról, ami megforgatta az életét, érzelmeit. De Joli valakitől mégis megtudta, hova jár el a férje különböző ürügyekkel.

Gondolkodtak a váláson, de nem tudták elhatározni rá ma-gukat.

Joli okos, rátermett, középkorú asszony volt. Nem volt men-tes intrikák szövésétől, fonallá gabalyításától – nem rosszindu-latból, inkább játékból. Mégis, tudtommal haragosa nem volt, csak vetélytársa, de az aztán a javából.

Egyszer ugyanis váratlanul – nekünk senki se szólt előre – be-toppan a szerkesztőségbe egy szép, de igazán szép fiatalasszony. A régi helyén szerkesztő volt, de hozzánk munkatársnak helyez-ték. Az első perctől nem rejtette véka alá, hogy foggal-köröm-mel, vasakarattal ki akarja lökni Jolit a székéből, hogy ő kerül-hessen a helyére.

Tudta, hogy újságírói kvalitásával nem győzhet le se engem, se Jolit. Ezért szépségére, szexepiljére hagyatkozva törekedett elérni a célját.

Először – jó érzékkel – az igazgatót környékezte meg. És sikerrel. Kovács Jóska beleszeretett a Szűcs Hajnalkába. Az igazgatóság éppen szemben volt a szerkesztőséggel, és egyre jobban csodálkoztam azon, miért jön át hozzánk minduntalan. Korábban ezt nem tette. Aztán az igazgatói autó gépkocsivezetője elkottyantotta, hogy Jóska kétszer vagy háromszor felküldött vele Hajnalkának egy-egy kosár gyönyörű virágot.

Addigra már a VIII. kerületi pártbizottság titkárának is a fülébe jutott ez a pletyka. Valaki árulkodott.

Volt hozzá köze vagy sem, a kerületi párttitkárnő mindenbe – magánügyekbe is – beavatkozott.

Kovács Jóska-t is tetemre hívta. Legott megkérdezte tőle, miért bolondult bele egy nőbe, aki nem a felesége.

– Azért, mert szép – felelte röviden, de velősen Kovács igazgató.

És tényleg szép volt. Annyira, hogy idővel a gazdasági igazgatót is meghódította. Készen állt a hátvéd. Akkor Hajnalka írt a kerületi pártbizottságnak egy bejelentést, amelyben kiteregette a szerkesztőnő viselt dolgait.

Hazudott, szemrebbenés nélkül.

És folytatódott hétről hétre az akció, Gáti Joli szisztematikus lejáratása.

Már nem emlékszem, hogyan s mint történt. Tény, hogy sikerült. Gáti Joli elkerült a szerkesztőségből.

De Engi Amáliát is más váltotta a párttitkári székekben.

Marosán György államminiszter egy napon az egyik budapesti gyár nagytermében szónokolt. A hozzászólók közül messze kitűnt egy alacsony, vékonyka, középkorú asszony. Szépen, értelmesen beszélt, és mondandóját mindig egy-egy javaslattal zárta. „Ennek az asszonynak nem a gép mellett, hanem valamilyen magasabb poszton lenne a helye” – ekképpen gondolkodhatott Marosán. És, mivel ő a tettek embere volt, így is lőn.

„Nem oly hangon volt ez mondva, hogy sokáig, vagy hiába” – írta Arany János arról, hogyan „emelte ki” Zsigmond király hatalmánál fogva Szibinyáni Jankot.

Hát, valahogy így történhetett most is. Megtaláltuk a feleletet arra, hogy került a Május 1. Ruhagyárba párttitkárnak Harth Jánosné.

Nem állom meg, hogy el ne mondjak egy másik történetet Marosán Györgyről.

Valamikor 1957 végén Marosánt a ruhagyár párt- és gazdasági vezetői fogadhatták nagy tisztelettel. A kultúrterem dugig tele volt, amikor elkezdte az előadását. Nemcsak a párttagok jöttek el. Még azok is feszülten figyeltek, akik nemrégén ráborították volna az asztalt, ha odavetődik; látszott rajtuk, hogy magukévá tették e szent órában a szónok szavait. És amiket mondott az „ellenforradalomról”! Nem ez volt a témája cicerói hatású szónoklatának, de nem állhatta meg, hogy az „ellenforradalmat” bele ne szője.

Engem is megragadott, meg kell mondanom, a nagy demagóg szavalása, aki nem sokkal korábban azt mondta egy gyűlésen a szputnyik diadalmas felbocsátására utalva: „Fénye a miénk, árnyéka az imperialistáké.”

Nagy lelkesen indultam a pergő tapssal jutalmazott előadás után a szerkesztőségbe. Lapzártá volt aznap, minden más anyag készen állt a kinyomtatásra. Persze, ezt a fergeteges szónoklatot nem hagyhattuk ki a lapból. Inkább kihagyunk másvalamit, de itt minden szónak helye és értelme van.

A kollégáim már korábban hazamentek, énrám várt, hogy tudósítsak – jó három gépelt oldalnyi helyet betöltve – Marosán előadásáról, amit persze nem felolvasott, hanem gondolataiban szabadon száguldva adott elő.

Leültem az írógéphez, elkezdtem a gyorsírást áttenni – közben persze átszerkesztve, javítgatva –, hogy másnap reggel nyomdába vihessem.

Hozzáfogtam... atyáúristen! Hát ennek nincs semmi értelme! Folytattam a gépelést, hátha rosszul írtam le, amit hallottam – de nem. A továbbiakban sem volt összefüggés a mondatok között, slampos volt a stílus, mindenféle nyelvbtlások követték egymást, és a többi és a többi.

És ennek tapsolt fergetegesen párttag és hőzöngő egyaránt!

Te jó ég! Így csak nem adhatom le a nyomdának!

Gondoltam egyet. Hagyom a fenébe a beszéd kacskaringós fordulatait. Megírom én az előadást, mintha Marosán mondt volna el így.

Leírtam mindent, amiről úgy gondoltam, hogy el akarta mondani, alig maradt valami abból, amit a beszédből lejegyeztem.

Megjelent a cikk, sikere volt – hát ez a Marosán! Én is meg voltam elégedve magammal.

De azért nem volt jó arra gondolni, mit fog ehhez szólni maga a meghamisított előadó.

Felhívtam őt telefonon. Őszintén megmondtam, mit műveltem a beszédével. Na, ha itt lenne, biztosan rám borítaná az asztalt!

– Nem tesz semmit – mondta Marosán.

Ejha! Erre aztán, nem számítottam. Komolyan.

Az első perctől láttam, hogy az új párttitkárral nehéz lesz szót értenem.

Annyira azért nem voltam karakán, hogy Harthné párttitkárkodása alatt mindent, ami nem tetszett, szóvá tegyek, mert akkor kicsavarta volna a nyakamat.

Arról például nem írtam, hogyan viselkedett a párttitkár, amikor a MEO főosztályvezetőjének édesanyja meghalt. Az idős asszonynak az volt a kívánsága, hogy zsidó egyházi szertartással temessék el. Így is történt. De mit tett a párttitkárnő? Fegyelmit indított a főosztályvezető ellen, mondván: pártagnak tilos egyházi szertartáson részt vennie. Ez mire vall? Gonoszságra? Butaságra? Parancsolni vágyásra? Lehet választani.

Másik nagy „húzásának” a szabászat egyik vezetője volt a szenvedő alanya. A nős férfiről kiderült, hogy egy özvegy szabásznővel folytat viszonyt. A szabászati főnök felesége egy nála több évvel idősebb, gyógyíthatatlan beteg asszony volt. A férfi a szabásznőhöz ragaszkodott, de nem hagyhatta ott a beteg feleségét.

A párttitkárnő ultimátumot adott a szabásznak: vagy szakítson a barátnőjével, vagy váljon el a feleségétől.

Az nem akarta elveszíteni az állását, és tudta, hogy Harthné milyen keményen következetes az ilyen ügyekben. Úgy látta, nincs mit tenni, szakított a barátnőjével.

Egy hasonló esetről engem is bevontak, mint alapszervezeti agitpropitkárt.

Az egyik főművezető felesége egy napon berontott a pártirodára. Férjét vádolta kemény, hisztérikus szavakkal. Azt mondta, hogy viszonya van a gyárban valakivel. Ő látta őket a gyárudvaron, amint... Itt elmondott egy nyomdafestéket nem tűrő szexuális aktust. Pár hét múlva újra elment Harthnéhoz, újra botrányt csapott, újra bejelentette, hogy ekkor és ekkor saját szemével látta, hogy megcsalja a férje.

Ezek után Harthné idejét látta, hogy tegyen valamit a pártbizottság. Kedvenc párttitkárnőm engem bízott meg, derítsem ki, mi az igazság.

Mikor beszélgettem a megvádoltakkal, mindketten azt mondták, egy szó se igaz abból, amit rájuk fognak. Mikor másodszor, harmadszor hívtam meg őket a pártirodára, akkor se derült fény rá, igazat mondott-e róluk a dühös feleség.

Különösebben nem is éreztem, hogy bele kellene avatkozni ebbe az ügybe. Meg is mondtam, hogy én ezt nem csinálom tovább – nem vagyok erkölcscsősz, vagy mit tudom én. Hagyjam, hogy a feleség a kezemet húzva, odacipeljen az „eseményhez”? Vagy ha nem, hogyan tudjam bizonyítani? És hogyha tudnám is – mi közöm hozzá?

Nem hiszem, hogy Harthné jó néven vette ezt az állásfoglalásomat. Mint ahogy más esetekben sem a visszaszólásomat.

De a kenyértörésre az adott okot, ami a szabász alapszervezet vezetőségválasztó taggyűlésén történt. Azt nem bírtam megállni anélkül, hogy amennyire tőlem telik, bele ne avatkozzak.

Amikor a szabászáton – én is ebbe az alapszervbe voltam beosztva – a jelölőbizottság tagjai egyenként megkeresték a párttagokat, és megkérdezték tőlük, kit tartanak a legalkalmasabbnak arra, hogy az alapszervezet titkára legyen, a legtöbben egy idősebb szabásznőt neveztek meg.

Legnagyobb meglepetésemre a taggyűlésen felállt a párttitkár, és a tagság véleményével szemben azt ajánlotta, hogy inkább egy fiatalnak adjanak helyet. Utána a szabászati egységek vezetői is szót kértek, és kifejezték egyetértésüket az üzemi párttitkárral.

Nem tudtam – és nem is akartam – szó nélkül hagyni ezt a csaknem nyílt utasítást. Szólásra jelentkeztem, és megmondtam, hogy ez szégyen, a demokrácia megcsúfolása. Miért kérdezték meg az embereket, ha semmibe veszik, amit szívük szerint mondanak?

Senki sem válaszolt erre egy szót sem. És azt választották meg, aki mellett a vezetők kiálltak.

Megrökönyödtem. De aztán, kicsit megnyugodva, a párttitkár nagy nyomatékkal elmondott agitációját nem, de a szabászati dolgozók pálfordulását kezdtem megérteni. Az ő boldogulásuk nagyban függ attól, milyen kapcsolatban vannak a saját egységük vezetőjével. Nem mindegy, ki kapja azokat a munkákat, amelyekkel jobban lehet keresni.

A választás eredményét látva a szabásznő, dermedten a meg-hökkenéstől, felszólalt, és lényegében ő is azt mondta, amit én: a demokrácia megcsúfolása, ami itt lejátszódott. Ha ez megtörténhetett, akkor ő nem marad ebben a pártban. Kilép.

Erre a „nagyok” azt válaszolták: nem ez a módja annak, hogy kilépjen. Írjon a pártbizottságnak egy levelet, amelyben megindokolja, miért akarja otthagyni a pártot.

A történet csúcspontja csak ezután következett.

A szabásznő megírta a levelet, és várta a választ. Titokban talán abban reménykedett, hogy valamiféle elégtételt kap ezért az antidemokratikus, megalázó, fájó eljárásért. Ehelyett – megint a vezetők nyomatékos indítványára – kizárták őt a pártból. Ezúttal is egyedül én adtam hangot felháborodásomnak.

Ez az eset volt a legfőbb oka annak, hogy nem tudtunk kijönni egymással, Harthné meg én. Annyira haragudott rám, hogy nem is neveztek ki szerkesztőnek, bármennyire is ez tűnt volna logikusnak. Újságírói munkámat dicsérték, elismerték. A gyárban azt hitték, én vagyok a szerkesztő, mert engem láttak mindenfelé járni, hozzám jött, akit sérelem ért, és nekem mondták el, ha örültek valaminek.

Ki nem neveztek, de a munkámra azért számítottak: megbíztak, hogy ideiglenesen végezzem a szerkesztői feladatokat.

Kapóra jött, hogy a Duna Cipőgyárban meg akartak szaba-

dulni az üzemi lap szerkesztőjétől. Szívesen vették, hogy én lépjek a helyére. Aki pedig addig a cipőgyárban állt a lap élén, az a Május 1. Ruhagyárba került szerkesztőnek.

Már az új helyemen voltam, amikor elindult a MUOSZ-ban a kétéves újságíró iskola. Én akkor már a negyvenes éveimben jártam. Nem volt könnyű a lapszerkesztés és két gyermek nevelése mellett felkészülni az anyagból. Az viszont megkönnyítette a dolgomat, hogy csak humán tárgyakkal kellett foglalkoznom.

Azt gondoltam, most már pótoltam azt, hogy nem végezhettem el az esti egyetemet, a „cionista múltam” miatt.

Évekkel később mégis beiratkoztam a Marxista-Leninista Főiskolára. Na, most aztán jó lóra tettem! A hároméves munka, a sok jó osztályzat ma már nem jelent semmiféle iskolai végzettséget.

A cipőgyárban sem változtattam azon a felfogásomon, hogy a lapban mindig azt írjam meg, amit igaznak tartok. Még olyan „kényes ügyekről” is igyekeztem szólni, amiket a gazdasági és a pártvezetők legszívesebben sose tártak volna a nyilvánosság elé.

Arra vágytam, hogy a lapunkban megjelenő riportok, cikkek elsősorban az üzemi demokrácia érvényesülését szolgálják. Egyyszerűen szólva azt, hogy mindenkinek joga legyen beleszólni az őt érintő döntésekbe ott, ahol napjait tölti. Hogy bátran mondhasa el bármiről a véleményét, ne kelljen megtorlástól tartania.

A párttitkárnő, Földes Ernőné, egyszer megkért, írjak erről a témáról vitaindító előadást. Nagyon szívesen vállalkoztam erre – mindig is ez volt a „szívem csücske”.

Sok párttaggal folytattam eszmecserét. A beszélgetések igazolták eddigi tapasztalatomat, hogy az üzemi demokráciáról mindenütt sokat beszélnek, de valójában szó sincs arról, hogy szerepet játszana a munkások véleménye a döntésekben.

Földes Piri is így látta, de mást gondolt erről, mint én. Nem is kell, hogy kontárok beleszólhassanak – vagy, ahogyan ő kifejezte, belekotyogjanak – az ügyek menetébe, mert ezzel csak elhúzódná, bonyolódna a döntéshozás. Amit az anyagban kifejtettem, az nem szocializmus, hanem juhászizmus, mondta, a nevemre utalva.

Egy másik alkalommal az volt a feladatom, hogy utánanézek: a fiatalok mennyit és hogyan foglalkoznak politikával. Én úgy láttam, hogy semennyit, sehogyan. Több kisebb-nagyobb csoportban beszélgettem a cipőgyári lányokkal és fiúkkal, és mind azt mondták, hogy a politika közömbös számukra.

Az volt az elképzelésem, hogy amit a beszélgetéseken tapasztaltam, azt a kibővített pártbizottsági ülésen megvitatjuk. De vitára nem került sor, mert a szakszervezeti és a pártvezetők fölöt-
tebb felháborodtak amiatt, amit állítottam. Mármint, hogy a fiatalokat nem érdekli a politika.

– Ez nem igaz! – mondta magából kikelve a szakszervezeti titkár. – De ha igaz lenne, akkor is: hogy lehet ilyet leírni!

Én akkor már pártmunkában hangulatjelentéseket írtam a kerületi pártbizottságnak. Minden egységnél az ezzel megbízott párttag megírta, mi történt náluk abban a hónapban, mi az ott dolgozók véleménye a helyi és az országos dolgokról. Az én feladatom az volt, hogy ezeket összesítsem, és továbbítsam a kerületi pártbizottságnak. Igyekeztem mindent a valóságnak megfelelően megírni, nem hagytam ki azt sem, ami rossz fényt vethetett a gyári vagy a pártvezetésre – ezt nem vették jó néven. Mást ne mondjak, egyenesen rossznéven vették.

Még azután se szerették a helyi vezetők az őszinte beszámolókat, amikor a felsőbb vezetés egyenesen kérte, hogy a valós helyzetet mutassák be a pártszervezetek.

Egyszer a budapesti pártbizottság megbeszélésre és vitára hívott meg vezető politikusokat és gazdasági szakembereket, hogy a legfontosabb és legégetőbb problémákról felvilágosítást adjanak számunkra, és megjegyzéseinket, véleményünket meghallgassák. Olyan gondokat-bajokat tártak fel ezen az összejövetelen, amelyek máskor rejtve maradtak az emberek előtt.

Nekem nagyon tetszett az egész értekezlet, maga az az újszerűség, hogy a hallgatók véleményét komolyan kéri, nem csak szokás szerint formálisan kérdezik meg őket. Ahhoz se szoktunk hozzá, hogy valóságos problémáról kérnek őszinte véleményt. Itt most ez történt.

Négy vállalat üzemilap-szerkesztője kapta a feladatot: állítsanak össze egy kiadványt, amelyben a kerületi pártbizottság tudósítja az összejövetelen elhangzottakról a dolgozókat.

Mikor megbeszéltük, ki mit fog megírni, kiderült, hogy nagyon másként gondolkodom a kiadvány tartalmáról, mint három szerkesztőköllégám. Ők nem értettek egyet azzal, hogy nyilvánosságra kerüljenek az összejëövetelen feltárt komoly gondok, és nem is vették be a brosrába, ami ezekről elhangzott.

Amikor – ötvenöt évesen – nyugdíjba vonultam, nem jelentkeztem át a lakóhelyi alapszervhez, hűséges maradtam a gyári párt-szervezethez. Pártmunkaként az újpesti gyarak hangulatjelentéseit összesítettem a kerületi pártbizottság számára.

Azt tapasztaltam, a gyáriak ezekben a jelentésekben leginkább csak a jó arcukat mutatták, a hibákról nem esett szó.

Megnéztem például azokat a jelentéseket, amelyeket a bőrgyár pártvezetősége küldött a kerületnek, és összehasonlítottam azokkal, amelyeket az alapszervezetek írtak a gyári pártbizottságnak. Az alapszervezetek se nagyon foglalkoztak a hiányosságokkal, de a gyári jelentésbe még ennyi bírálat se került.

Magam is végigmentem az üzenen. Gyönyörködhettem a koszos, elhanyagolt műhelyekben. Kívülállóként is láttam, hogy a vezetés nem áll a helyzet magaslatán, a helyiek beszámolóiból mégis úgy tűnt, mintha minden rendben lenne.

Írtam erről egy cikket a Pártéletnek, odaadtam a szerkesztőnek. Tetszett neki. Azt mondta, a következő számban megjelenik.

Mikor másnap bementem a kerületbe a következő hónap jelentéseiért, parázs hangulat fogadott.

Kiderült, hogy az agitproptitkár nagy hajcihőt rendezett, amikor a kerületi agitációs felelős – akivel a hangulatjelentések miatt kapcsolatban voltam – megmutatta a cikkemet. Lázasan keresett valamit, amibe belekapaszkodhat, és megakadályozhatja az írás megjelenését. Fegyelemvel fenyegette az agitációs felelőst, amiért megengedte nekem, hogy hazavigyem a hangulatjelentéseket.

Nem akartam, hogy az asszony bajba kerüljön miattam, inkább szoltam a lapnál, hogy ne jelentessék meg a cikket.

Úgy éreztem, ez már több volt a soknál. Még abban a hónapban eljöttem Újpestről – úgyis messze volt –, és átjelentkezem a második kerületbe, ahol laktam.

Nyolc év gyilkosságért

Kolléganőm azzal jött egy kedd délutánon, hogy olyan cikktémát ad nekem, hogy megnyalhatom mind a tíz ujjamat.

– Egy szexis cigányfiú. Nemrég jött ki a börtönből. Nyolc évre ítélték emberölésért. Jó magaviselete miatt a büntetés harmadát elengedték, de több mint öt évet így is ült. Azt mesélik, hogy nem is ő volt a gyilkos, csak magára vállalta, az öccse helyett.

Megírhatnám én is – magyarázta –, de vedd át, ha kedved tartja. Én úgyse nagyon szeretem a cigányokat. Előítéletesség? Lehet. Akkor előítéletes vagyok. De mit tegyek? Ha egyszer nem bírom őket.

Megütődtem a szavain – de volt abban logika, hogy nekem adta át a sztorit: igenis, közel áll hozzám, sőt betölti életemet az előítéletesség, az igazságtalanság szenvedélyes gyűlölete. És hogy ezért tennem is kell valamit.

Munkatársam ezúttal operatív volt. Kis idő múlva kopogtak, és belépett a szobába egy fiatal cigányfiú.

Elképedve néztem rá. Öt évet ült, gyilkosságért, és mint egy angyalnak, olyan szelíd az arca. S olyan értelmet sugároz.

Hogy is fejezzem ki? Olyan leányszelidségűek voltak a mozdulatai, udvariassága oly kevésbé tűnt megjátszottnak, hogy azt hittem, valaki mást küldött hozzám a titkárnő. Ez nem olyan férfi arca, aki gyilkosságra vetemedett.

Láttam, hogy nem mindennapi történet lesz, amit most elmesél ez a cigányfiú.

Bementem a másik szobába, szóltam, hogy ne zavarjanak, és hallgattam Gáspár Elemér tragikus történetét. Csak nagy néha zavartam meg a mesélést egy-egy kérdéssel. Kíváncsiak voltak

ezek a kérdések, mert milyen újságíró az, aki nem kíváncsi – de nem annyira kíváncsiság volt ez, mint inkább beleérzés.

Beleérzés? Egy olyan lény lelki világába, aki megölt egy embert?

Elemér apja egy kis Vas megyei községben, Beleden született. (Ugyanott, ahol az én anyukám is világra jött.) Fiatalon nősült, felesége hét gyereket hozott a világra. Keményen dolgozott, de hát, szakmája nem volt, nem is járt iskolába, szerény keresetéből mostohán élt a népes család.

Mostohán – de nem nyomorszínten. Az asszony ízesen főzött, rendben tartotta a házat, gondoskodott hét gyerekéről. Tisztesen élhettek volna – csak azok a félelmetes dührohamok!

Az apa, amikor kezébe került a fizetése, és indulatait feltűzelte az ital, nem nézte, hogy a gyerekei – kettőtől tizennyolc évesig – végighallgatják a káromkodásokkal sűrűn tarkított ordítózásokat, mindig ugyanarról: mit csinál az anyjuk a nagybátyjukkal.

Elemér már tizennyolc éves volt, amikor meg merte kérdezni az édesanyjától, igaz-e, hogy megcsalja az apját Kálmán bácsival.

– Nem igaz – volt a felelet. – Hogyan is lehetne? Hiszen én mindig itt vagyok veletek. Ti is mind itt vagytok, mikor a Kálmán bácsi idejön.

Ez meg is nyugtatta volna Elemért, de öccse, a tizennégy éves Laci, újból és újból ezzel nyaggatta.

Amikor Elemér leírta öccse külsejét, és megmondta, melyik műhelyben dolgozik, rájöttem, hogy láttam már őt. Nem is egyszer. Vékony, magas, göndör fekete hajú srác, igen barátságos és nyílt arckifejezéssel. Mindig illedelmesen köszönt, és rendesen, divatosan volt felöltözve.

Azon a vasárnapon az erdő melletti kocsmánál várták a Gáspár fiúk azt az embert, aki miatt örökös féltékenységi jelenetek keserítették meg az életüket.

Gondolták, hogy itt van. Hol lehetne vasárnap este?

Mikor kijött végre, támoiyogva, tántorogva, kérdések kergettek kérdéseket.

Nagybátyjuk először csak nevetett, aztán mind nyersebben, mind durvábban válaszgatott.

Mind jobban lármáztak, ordítoztak, aztán verekedtek, végül a nagybácsi előrántott egy kést, beledöfte Elemér lába szárába – aztán maga is megijedt attól, hogy mit tett és hogyan fogják azt megtorolni, és futni kezdett.

Elemér öccse meg utána.

Mi lesz ebből?

Már az erdőben kergeti a nagybátyját a fiú.

Rossz lesz a vége!

Egy nagy kiáltás, aztán a fiú fut ki az erdőből.

Közben azt kiabálja: Megöltem! Megöltem!

Jönnek a rendőrök.

Azt hiszik, Elemér a gyilkos, és viszik a kapitányságra.

A rendőrségen Elemér magára vette, amit az öccse tett. Hozzáértők bíztatták: nagybátyja kezdte a szurkálást, meg is sebesítette őt – nem szabhatnak ki rá súlyos büntetést.

A bíróság azonban úgy ítélte meg, elég idő telt el a sebesülés és a halálos szúrás között ahhoz, hogy lecsillapodjon, így nem enyhítette a büntetést az „erős felindulás”.

A börtönben befejezte az általános iskolát, aztán megszerezte a cipész szakmunkás végzettséget is – így tudott szabadulása után elhelyezkedni a Duna Cipőgyárban.

Elégedett volt a munkájával, vele is elégedettek voltak, de több akart lenni, mint szalagmunkás. A tanulást is megszerette – arra gondolt, jó lenne az érettségit is megszerezni.

Igen, de őt az igazgató nem ismeri – hátha nem javasolja továbbtanulásra, a börtönbüntetés miatt. Arra kért engem, segítsen elő, hogy beiratkozhasson.

Szívesen vállalkoztam erre.

De az igazgató azt válaszolta, amikor tolmácsoltam Elemér kérését:

– Minek kell érettségi egy börtöntölteléknek?

***

A szabadságomat töltöttem, és amikor újra bementem dolgozni, megfagyott bennem a vér, mikor megtudtam, mi történt, amíg nem voltam benn.

No, nem gyilkosság.

Ezúttal még verekedés sem.

Annak a műhelynek a vezetője, ahol Gáspár dolgozott, összehozott egy elég nagyszabású közös lopást.

Napközben három fiatal férfimunkás a megbeszélthelyre vitt a műhelyből annyi lábbelit, amennyit este ki akartak juttatni a gyárból.

Műszak végén a gyárkerítés mögött ketten vagy hárman várták a cipők érkezését, és amikor a művezető jelt adott, átvették a szajrét a kerítés fölött.

A lopott lábbeliket elpakolták, egyiket a másik után. Ott állt a művezető gépkocsija... nahát, oda.

A sokadik alkalommal felfigyeltek a pakolászásra a rendőrök, de mire odaértek, már csak Elemért találták a helyszínen.

Mindjárt kirúgták. Felmondási időt se kapott. És feljelentést tettek ellene, lopás büntette miatt.

A művezető maradt. Megtartotta helyét a pártvezetőségben is.

Az igazgató a vállát vont, mikor szóvá tettem, mire vezetett, hogy Elemért nem engedték gimnáziumba járni.

– Kutyából nem lesz szalonna – csak ennyit mondott.

Elemér öccse ottmaradt a gyárban. Aranyos, kedves fiú volt, szorgalmas – kedvelték a munkatársai.

Aztán beleszeretett egy kislányba, aki nem cigánynak született. A kislány is szerette, tiszta szerelemmel, de kiskorú volt, a szülők beleegyezése kellett volna a házassághoz. Csakhogy ők hallani se akartak róla.

– Egy csávó legyen a férjed? És cigánypurdék a gyermekeid?

Aztán, amikor már nem kellett hozzá szülői ámen, a két szerelmes összeházasodott.

Ott voltam a lakodalmukon. És sose felejem el. Nyakló nélkül vigadtak – ittak is persze, nem is keveset, de nem kötekedtek egymással.

Belülről jövő, szép mulatozás volt, jól éreztem magam. És hát a zene! Három cigánylegény hegedült, jókedvre derítve a ház népét és a szépszámú vendégsereget – és a mama olyan húsle-

vest főzött, hogy már amikor gőzölögni láttam, előre a számba tolakodott az aranyhárga csodaétel jó íze.

A tanácselnököt is meghívták. És nem jött el. Még elnézést se kért, hogy távolmaradt a szertartásról, és a mulatozóktól, akik szívüket-lelküket adták, hogy hét országra szóló legyen ez a lakodalom.

Olyan boldognak látszottak a fiatalok, hogy megnyugodtam: nem lesznek a rút előítéletek áldozatai.

Hamarosan született egy kisbabájuk – de én akkor már nem jártam a gyárba. Csak hírből tudtam meg: az anyuka addig heccelte lányát az ura ellen, amíg a házaspár be nem adta a válókezeset.

A gyereket az anyjának ítélték, aki száz hazugsággal és a valós hibák fölösleges kitergetésével idegenítette el a lányát az apjától. Addig-addig, míg mind kényszeredettebbek lettek, végül el is maradtak a találkozások.

Nyugdíjas éveink

A hatvanas évek elején összevontak – „trösztösítettek” – három textilgyárat. Köztük azt is, ahol a férjem volt a főkönyvelő.

Amikor eldőlt, hogy a trösztnél nem ő fogja betölteni ezt a posztot, egy másik Pest megyei cégnél, a PEVDI-nél helyezkedett el, ugyancsak ebben a vezető beosztásban.

A vállalatnak a megye legkülönbözőbb helyein voltak üzemei. Minden egységnek más és más volt a profilja. Sok mindent gyártottak, de a legbusásabb nyereséget mindig a golyóstoll hozta.

Amikor 1968-ban életbe lépett az új gazdasági mechanizmus, a vezetők részesedést kaptak a cég nyereségéből. 69-ben az eredményes vállalatoknál – így a PEVDI-nél is – nagyon magas összegeket fizettek nyereségrészesedésként. Később módosult a szabályozás, kisebbek lettek az összegek, de még így is évről évre kalapnyi pénzt hozott a konyhára ez a februári juttatás.

Soha nem volt olyan jó dolgunk, mint abban az időben. Nem kellett takarékoskodni, a Váci utcában vettük az anyagot, és nem drágán dolgozó, de mégis maszek varrónőnél készítettem egy-két ruhát. Nem kellett lemondanunk arról, amire kedvünk volt, beleért egy-két külföldi utazás, még ha spórolósan is. Az egyik utunk nem kevesebb, mint tíz országba vitt. Kocsink nem volt, vonattal utaztunk. Mindenhol pár napig tartózkodtunk, a végén már csak gyorsan körülnéztünk, aztán mentünk tovább, hogy az út az egy hónapos szabadságba beleférjen.

De hamarosan Lacinak olyan gondja támadt, ami elvette a kedvét mindentől.

Egy munkatársa elmesélte neki, hogy a pályaudvaron kihallgatta a beszerzésért felelős vezető beszélgetését annak az olasz cégnek a képviselőjével, aki egy fontos alkatrészt szállított számukra a golyóstoll gyártásához. A beszélgetésből kiderült, az olasz cég megállapodott azokkal, akik a beszerzésről döntöttek: ha mindig náluk vásárolnak, ők ezt gazdagon meghálálják.

Laci mindjárt másnap beszélt az igazgatóval arról, hogy ennek haladék nélkül véget kell vetni. Az igazgató bólintott, de egyébként, minden maradt a régiben.

Felháborodott bejelentését a megyei pártbizottság illetékesei is elengedték a fülük mellett. Hogy miért? A megyei vezetők közül többnek is a PEVDI-nél dolgozott a felesége vagy más hozzátartozója. Ha felkavarják ezt a szégyenletes iszapot, elvesz az asszony jó állása – vele a nyereségrészesedés. Így aztán a megyénél becsukták a szemüket, bedugták a fülüket, ha valaki azzal állt elő, hogy véget kellene vetni ennek a virsafaftnak.

Ez volt az oka, hogy amikor Laci elérte a nyugdíjkorhatárt, a hatvanadik évet, nem is kísérletezett azzal, hogy meghosszabbítsa munkaviszonyát.

Férjem a leányfalui telken, előtte Zsuzsi unokám, 1975

Az is a nyugdíjba vonulás mellett szólt, hogy a munka mellett kevés idő maradt a telekre.

1966-ban lettünk Leányfalun egy 160 négyszögöles telek boldog tulajdonosai.

Felparcellázták a téészek azokat a földjeiket, amiket nem tudtak megművelni, és felajánlották megvételre azoknak, akik Pest megyei cégeknél dolgoztak. Mire minket is megkérdeztek, akarunk-e telket vásárolni, a legjobbak már gazdára találtak. De ami nekünk jutott, az is nagyon szép volt, és hozzá még olcsó is. Tizenötezer forintot kellett fizetni a 160 négyszögölért.

Akkor éppen akadt is elkölthető pénzünk. Izraeli rokonaink reménytelennek látták, hogy a szarvasi házuk eladásakor kapott pénzt valaha is átutaltathatják a magyar bankból Izraelbe, és inkább nekünk ajándékozták.

Amikor a telket megvásároltuk, nem volt ott sem víz, sem villany. Út se igen volt, hegyen-völgyön kellett átbotorkálni, amíg odaértünk. De pár év múlva ezt a helyet nem lehetett megismerni. Az egész földterületet felástuk, gyümölcsfákat ültettünk – törtük a kemény követ, sokat kellett ott dolgozni. De ez nagyon jó időszak volt.

Laci szeretett kertészkedni, jól érezte magát a telkünkön.

Építettünk egy kis házat, harmincezer forintért – erre használtuk azt a pénzt, amit Iczkovics nagymama az unokáinak félretett.

A hétvégi házakat sokan a saját munkásaikkal húzatták fel, munkaidőben, külön fizetség nélkül – de Laci még azt sem akarta, hogy fizetségért munkálkodjanak nálunk az üzemeikben dolgozó munkások. Még a látszata se legyen annak, hogy kihasználja pozícióját, törvénytelen ségre.

Laci odavolt a telekért, de én is jól éreztem ott magam.

Nekem a természet, a szabad levegő volt mindig is a „mániám”. Amint a gyerekek akkorák lettek, hogy bírták a gyaloglást, szinte minden vasárnap elmentünk kirándulni. Eleinte a Gáspár család volt a partnerünk – nekik három, a mieinkhez hasonló korú gyerekük volt. Mikor ővelük mentünk, a kirándulást mindig gombaszédéssel kötöttük össze. Akkoriban a Moszkva téren díj-

Családi evezés a Dunán,
1958

Lányaimmal a Budai hegyekben,
1959

talán megvizsgáltathattuk a gombát szakemberekkel. A rozsztat kidobtuk, a jóból finom ebédet vagy vacsorát mesterkedtünk ki.

A kirándulást nyolcvanöt éves koromig folytattam: miután a gyerekek kirepültek, az újságírók nyugdíjas természetjáróival jártuk a hegyeket.

Amikor a Május 1. Ruhagyárba kerültem, elkezdtük az evezést is. Laci már fiatalkorában is evezett, most minket is megtanított. A gyár római-parti üdülőjéből gyakran vettünk ki kielboatot a hétvégre. Az se ment ritkaságszámba, hogy többnapos túrára mentünk a családdal.

A síelést akkor kezdtük el, amikor a budapestiek inkább csak a Szabadság-hegyen élvezték ennek örömét. Megérkeztünk a fogaskerekű végállomásához, ott vállunkra vettük a léceket, és elgyalogoltunk a Normafához vagy az Anna-rétre.

Amint megnyílt a lehetőség, hogy átléphessük a határt, kapva kaptunk rajta.

Csehszlovákia volt a leggyakoribb úti célunk. Kirándultunk, síeltünk, és persze vásároltunk is. Egy csodaszép tátrai faluért, Vysna Bocáért rajongtunk mind a négyen a legjobban, oda sokszor visszatértünk.

Autónk nem volt, vonattal mentünk mindenhova.

Bejártuk a férjemmel majdnem egész Európát – amíg a gyerekeink nem mentek férjhez, ők is sokszor velünk jöttek. Jó lehetőséget jelentett számunkra az is, hogy a lapszerkesztőknek cserüdüléseket szerveztek külföldi újságíró-üdülőkbe. Így jutottunk el Várnába, Szocsiba és a thüringiai Oberhofba.

Judit lányom az Elbrusz 5633 m-es csúcsán
a Vörös Meteor hegymászóival, 1977

Azt mondhatom, hogy mindegyik gyerekem és unokám szereti a sportot, de a legnagyobb dicsőséget Judit lányom érte el. Sokféle sportágat kipróbált, egyikben-másikban az élbolyba is került, de a hegymászás volt az igazi szenvedélye.

Ez a sport, amit ő végtelenül szeretett, énnekem örökös aggodást jelentett. Főleg attól a perctől kezdve, amikor a lányom fog-

vacogva tért haza egy túráról: „Az egyik lány lavinába került és szörnyethalt.” Utána, ha csak pár perccel később jött haza, mint amikor vártam, már táncot jártak az idegszálaim.

No de aztán, az oszolytetői rémület!

Az úgy volt, hogy egyszer a lányom hívott, menjünk el a következő vasárnap egy érdekes sziklamászó-bemutatóra. Egy kis késéssel érkeztünk. Odaérve láttuk, hogy lányunk elindul a kötélen, aztán egy nagy sikoltás, és egyenes ívben zuhan lefelé.

Aztán épségben, jókedvűen odajött hozzánk Jutka. Mulatott a szörnyülködésemen: Nem volt itt semmi baleset, csak bemutattuk, hogy akkor sem lesz semmi bajunk, ha lezuhanunk, mert megfog a kötél. Erre én megkérdeztem: De hát miért sikitottál? Hát, hogy érdekesebb legyen!

A hegymászócsoportban gyakran vendégeskedtek nyugatnémet fiatalok. Amikor megláttam őket a szanaszét heverő, lestrapált turistaholmik közepette, megkérdeztem az egyiktől – egy fiatal stuttgarti főiskolai tanártól –, miért ide jönnek sportolni, mikor közelebb is találhatnak barlangokat, sziklákat.

– Ott autóval elmegyek a barlang szájához, aztán szépen bebújok a tüchtig overálomba. Minden kézhez álló, túl precíz. Ez itt sokkal érdekesebb és romantikusabb – felelte.

Jutka sportpályafutásának tetőpontja az Elbrusz megmászása volt.

Ő volt az első magyar lány, aki ötezer méternél magasabbra jutott. Mikor hazaérkezett, körülvették az újságírók. Több cikk is megjelent róla.

Pár nappal később egyszer csak megszólalt a telefon. A Szovjetunióból jelentkeztek, hogy pár óra múlva kapcsolnak egy hírvást a Kabar-Balkár Köztársaságból. Jutka nem tudta elképzelni, ki lehet az. Amikor a megadott időben felvette a kagylót, legnagyobb meglepetésére Aszlán jelentkezett, a kabar fiatalember, aki a Kaukázusban a mászócsoporthoz vezetője volt. És mit mondott? Azt, hogy beleszeretett Jutkába, és szeretné, ha valahogy találkozni tudnának.

Ez nem volt egyszerű, de végül is találtak rá módot. Kétszer is elment Jutka Nalcsikba, ahol a fiú lakott. Aztán egy napon mi is meghívást kaptunk a fiú szüleitől. Örömmel fogadtuk.

Aszlán apja Lenin-díjas író volt – az első kabar nyelven írott könyv szerzője –, anyja pedig színésznő. Mohamedán vallásúak voltak. Amikor náluk étkeztünk, meglepődve láttuk, hogy a nők nem ülnek az asztalhoz, csak kiszolgálják a férfiakat.

Egyébként is egészen más volt az életfelfogásuk, mint amilyenek a szovjet embereket gondoltuk.

Hihetetlen történeteket hallottunk. Addig elképzelni se tudtuk, hogy a Szovjetunióban, a hatvanas évek végén megeshetett olyasmi, ami Aszlán húgával történt. Allát – szép lány volt, egy együttesben táncolt, fényképe egy édességdoboz tetejét díszítette – egy férfi egyszerűen elrabolta, és erőszakkal elvette feleségül. Fiuk is született, mielőtt végül elváltak.

Nalcsikban az üzletekben semmit sem lehetett kapni. A háziasszony mégis finomnál finomabb ételeket tált nekünk. Nem mertem megkérdezni, hol szerzi be a hozzávalókat. Egyszer aztán éppen akkor léptem be a konyhába, amikor a háziasszony a hűtőszekrényből kikapott két szép csirkét. Kérdésemre elmondta, hogy azokat a gyárban vette, feketén. Most jött az ellenőrzés, és gyorsan vissza kell vinni a csirkéket, hogy el tudjanak számolni vele.

Aztán olyasmi történt, amire nem számítottam. Ebéd közben egyszer csak felállt Aszlán édesapja, és megkérte tőlünk Jutka lányom kezét. Ez kötelessége, ha már együtt hált vele a fia.

Nagy zavarban voltunk, nem is tudtuk, mit mondjunk erre. Valamit motyogtunk: nálunk nem szokás, hogy a szülőtől kéri meg a lányt. Jutka meg azt nyöszörögte, hogy „messze van, messze van”. Szerette Aszlánt, de semmiképpen sem akart elutazni a világ végére, ahol egészen más szokások élnek. Ő különben is olyan volt – saját kárára –, hogy nem tudta eltűnni se azt, hogy őt megbántásik igazságtalanul, se azt, hogy ne mondja ki, ami a böggyében van. Ez nem fért volna össze az ottani életfelfogással.

Aszlán se jöhetett Magyarországra. Nehéz lett volna megtanulnia a nyelvet, megszoknia az itteni mentalitást – de az is kérdéses volt, engedélyeznék-e neki, hogy elhagyja a Szovjetuniót.

Így aztán meg is szakadt a kapcsolat.

***

Unokáinkat minden évben elvittük nyaralni, többnyire a Balatonra. Pontosabban: először csak Zsuzsit, aztán, amikor Tomi, majd Peti is elérte a kétéves kort, ők is ott lubickolhattak a Balaton vizében. Később Juditkám Eszter lánya és Andris fia jöttek velünk. Ekkor már Zsuzsi és Tomi kimaradt a buliból.

Balatonaligán, a pártüdülőben a „főnökök” rendelkezésére állt egy két szoba hallos lakosztály, az a főszezon előtt általában üres volt. Ide kaptunk többször is szakszervezeti beutalót.

A gyerekeknek mindenük megvolt ott, ami szem-szájnak ingere, meg ami a boldogsághoz szükségeltetik. A legváltozatosabb torna- és játékszerek közül választhattak, a legkülönbözőbb vízi alkalmatosságokat próbálhatták ki. De ők is adtak a felnőtteknek: mind az öt unokám nyíltszívű, kedves lelkecske volt mint gyerek – és ma is ilyenek.

Többször is együtt nyaraltunk a nyugdíjasklub „törzsgárdájához” tartozó, idős újságírókkal. Ilyenkor aztán ment a kényeztetés. A gyerekek pedig a szeretetet nemcsak kedveskedéssel viszonozták: kétszer vagy háromszor műsort is produkáltak.

Több üdülőben állandóan, másutt esetenként játszottak zenekarok. A gyerekek nem maradtak le egyikről sem, sőt együtt énekeltek velük roppant nagy élvezettel.

A férjem botfűlű volt, a két lányomnak sincs különösebb érzéke a zenéhez, éppen ezért rendkívül örültem, amikor azt láttam, hogy unokáim, sőt, lassan már a dédunokáim is, valóságos zenebolondok. Mindegyiknek jó a hallása, szép a hangja. Mikor valamilyen ünnepi alkalomból együtt van család – szóval, elég sűrűn –, egymás mellé állnak a kis pockok, és ki se fogynak az énekekből.

Miért ne írhatnék riportok helyett könyveket?

Az 1974-es év fordulatot hozott az életembe. És nem csak azért, mert megszületett az első unokám.

Szerkesztői munkám mellett már régóta írtam cikkeket különböző lapokba. Az egyik riportom arról szólt, hogyan foglalkoznak a Vegyiműveknél a munkásnők szakképzésével. Akkor kezdtem ismerkedni az Illatos úti lakóteleppel, az úgynevezett Dzsumbujjal.

Meglepődtem és örültem, amikor felhívott telefonon az angol nyelven megjelenő, külföldön is terjesztett The New Hungarian Quaterly című folyóirat szerkesztője, Boldizsár Iván. Olvasta a cikkemet, és felkért, írjak erről a problematikáról az ő folyóiratuknak is. Megírtam, elküldtem, lefordították angolra, megjelent.

És akkor – a riport vonzereje láttán – eltöprengtem. Az Illatos úton sok figyelemre méltó, elgondolkodtató és hallatlanul izgalmas emberi történettel találkoztam. Ahogy ezek engem felcsigáztak, megráztak, ugyanúgy elgondolkodtathatnának másokat is.

Ötvennégy éves voltam, egy évem volt a nyugdíjazásig. Eddig minden időmet lekötötte az igyekezet, hogy helyénvaló és figyelemfelkeltő legyen a lap, amit szerkesztettem. Se szeri, se száma a riportoknak, amelyeket a lapba írtam.

Miért ne indulhatnék el most már egy másik úton? Írhatnék egy könyvet arról, amit a Dzsumbujban, azon az „elátkozott” telepen tapasztaltam. És ha ez sikerül, mi lenne, ha végképpen könyvek írására adnám a fejemet?

Bementem a IX. kerületi rendőrkapitányságra, hogy anyagot kérjek a dzsumbujbeli bűnözésről. Kiderült, hogy az illetékes

tiszt – egy csinos, fekete asszony – negyven évvel azelőtt iskola-társam volt a Dob utcai polgáriban.

Megörültünk egymásnak, és felelevenítettük a régi dolgokat. Egyszer csak bejött a szobába a kerületi rendőrkapitány. Beszélgettünk. Elmondtam, mik a terveim. Azt javasolta, írjak inkább a visszaeső bűnözőkről. Ez mindennél érdekesebb lenne.

– Ha emellett dönt – mondta földobódva –, akár együtt is megírhatnánk azt a könyvet.

Adott egy jegyzéket is, amelyben a szóban forgó többszörösen elítélt, vagyis visszaeső bűnözők fontos adatai kínálkoztak segítségül, ha majd elkezdem felépíteni a vázlatot.

Hazamentem, tele buzgalommal – de mikor hozzáfogtam a munkához, egyszer csak kimentek a fejemből a visszaeső bűnözők. Érdekes, izgalmas téma, az igaz. De az Illatos úti telep lakásaiba ellátogatva, valami szöveget ütött a fejembe. Amennyire én a könyvkinálatot ismertem, nem írt még senki olyan emberekről, olyan, sokszor tragikus sorsokról, amelyek itt néhány óra alatt feltáruultak előttem. Csak bekopogtattam az ajtón – csengett egyik lakásnál se láttam –, és elmondtam, mire vagyok kíváncsi. Őrájuk. Az ő életükre. Ennyit. Először mogorván felegettek, láttam rajtuk, hogy inkább kitessékelnének, semmint hogy a szívüket-lelküket kitarják egy vadidegen ember előtt. De mire felálltam és elbúcsúztam, tárva-nyitva állt előttem az életük.

Amikor elhatároztam, hogy mégiscsak ezt a kényes témát veszem górcső alá, késlekedés nélkül nekiduráltam magam.

A Kossuth Kiadó vállalkozott a kötet kiadására. Korábban szóba se jöhetett volna, hogy megjelenhessen egy olyan könyv, amely a nyomorúságot, a deviáns életmódot, a reménytelen sor-sokat kendőzetlenül bemutatja, elemzi. De abban az időben is kellett az elhatározáshoz némi bátorság. Jellemző, hogy a szerkesztő, aki foglalkozott a könyvvel, tíz percig folyton azt ismételte: „De mit fog ehhez szólni a Grósz elvtárs?” Hogy valaki mindent úgy írjon meg, ahogy a tények mutatják! Hallatlan dolog!

Mégse vontam vissza a megbízatást, talán előre látva a sikert.

És nem késlekedtek az olvasóközönség elé vinni a könyvet. Amint kész lettem vele, nyomdába került, majd – alig másfél évvel az ötlet megszületése után – a könyvesboltok kirakatába.

Tizenötezer példány. És elfogyott. Még családi körben se tudtam mindenkinek adni, és magamnak is csak két példány maradt belőle.

Sokat beszéltek, sokat írtak róla. Még ma is nemegyszer előfordul, hogy bemutatkozáskor nevemről ez a könyv jut valakinek az eszébe: „Az a Juhász Júlia, aki a Dzsumbuj-könyvet írta?”

Irodalmi szociográfia – így határozták meg a műfaját.

Egy-két év múlva az jutott eszembe, milyen jó lenne, hogyha újra megjelenne a könyv. Aktualitása most is égető, feltehető hát, hogy az új kiadás is kelendő lenne.

A szerkesztő emlékezett a sikeres könyvre. Tetszett neki a gondolat, hogy ismét megjelenjen.

Behívtak a kiadóhoz, ott volt három vezető ember. Készséggel kiadnák újra a könyvet. De csak azzal a feltétellel, ha elvesszük valamennyit a téma negatív megjelenítéséből, például úgy, hogy megteremtek, megformálok a Dzsumbujban olyan embereket is, akik különböznek a többiektől, és – kicsit több jót, kicsit kevesebb rosszat... na, szóval... kifordítva, befordítva, mégis bunda a bunda.

Hogy bármiben is eltérjek könyvemben az igazságtól? Hát ez az, ami nem állt szándékomban. Se akkor, se soha az életben.

Nem is jelent meg újra a könyv. Hiába keresték a könyvesboltokban.

***

Második könyvemem nem előzte meg semmiféle cikk. Sokat gondolkodtam, mi legyen a címe. Aztán egyszer csak azzal ültem le az asztal mellé, hogy a tenyeremet ráteszem a Dzsumbuj-könyvre, s ami az eszembe jut, annak nevezem el. Tétova vágyakozások – ez jutott eszembe.

Olyan családokról írtam, akik lerobbant környékekről – főleg Újpestről – az akkor új lakótelepre, Újpalotára költözhetek át. Új lakásuk nagyságrendekkel kényelmesebb, tisztább volt, mint amilyenben előtte éltek, és az iskolák, óvodák állapota, a bolti ellátottság is kedvezőbb. Mégis sokan visszavágytak korábbi lakóhelyükre, régi, szörnyű állapotban lévő lakásukba, ahol valahogy otthonosabban érezték magukat, mint a mostaniban.

Amikor elvittem a kéziratot a Táncsics Kiadóhoz, a szerkesztő megkérdezte az igazgatótól, hány oldalt kell megírnia Juhász Júliának ahhoz, hogy a könyv sorsáról dönthessen?

– Juhász Júlia? Az, aki a Dzsumbujról írt könyvet? Akkor nem kell centizni, készen adja át, és aludjon nyugodtan, én már döntöttem – mondta az igazgató.

***

A következő könyv volt az egyetlen, amit megírtam, mégsem jelent meg. Bár egy évig havi ötezer forintnyi ösztöndíjat kaptam érte.

Ezt a Magyarország felfedezése sorozat igazgatójának, Gondos Ernőnek ajánlottam fel. Kérésemre többször is elolvasta, amit addig megírtam, de mindig azt mondta, hogy jó, nem kell változtatni rajta. De még mielőtt befejeztem volna a könyvet, az igazgató meghalt. Mikor aztán a kuratóriumnak döntenie kellett a megjelentetésről, többséget kapott az a vélemény, hogy a feldolgozás jellege nem eléggé illeszkedik a sorozat profiljához, és rövidebb is a kézirat a megszokottnál. Azt ajánlották, keressek másik kiadót, mert máskülönben jó a könyv – de nem tudtam rászánni magam a kilincselésre.

A Rákospalotai Bördíszműgyár szállítási osztályának dolgozóiról – gépkocsivezetőkről, kocsikísérőkről és vezetőkről – kívánt élő, eleven képet adni a kötet.

Egy évig jártam hozzájuk. Mindent titkot elmondtak nekem a sofőrök, akik sokat nyertek azzal, ha valamelyik vezető építkezett. Az építési anyagok meg egyéb holmik színhelyre költöztetésétől kezdve minden munkát fizetség nélkül elvégeztek. Emiatt a főnökség kegyesen szemet hunyt a csalások fölött, amelyeket a benzinjegyekkel folytattak, és elnézték a feketefuvarokat is.

Sajátos, a nyolcvanas évek „élni és élni hagyni” szemléletére jellemző világba pillanthattam bele, amíg a beszélgetéseket magnóra vettem. Mostanában sokszor gondolok arra, talán újra elő kellene vennem a kazettákat, valahogy közzé kellene tennem a kéziratot.

***

„A BEAC pályán még álltak a lelátók, az áruházépítés alig hogy elkezdődött.

Hartmann József, a felügyelőbizottság elnöke talicskát tolva bukácsolt a törmelékben, amikor egy gerenda mögül előbukant a sáros cipőjű Demján Sándor, a szövetkezeti áruház majdani igazgatója. – Te – mondta Hartmann-nak –, mindenki azt fújja, hogy bukunk, de meglátod, lesz még itt győzelem!”

Így kezdődött az 1989-ben megjelent „A Demján-titok, avagy a Skála-birodalom megteremtése” című könyvem.

Egy hirtelen ötletből született ez a kötet: egy plakáton megláttam Demján Sándor nevét. Tiszteltem merészségéért, újat akarásaért, ötleteiért. Felkerestem, hogy meggyőzzem: története megér egy könyvet. Ráállt, azzal a feltétellel, hogy az írás nem egyedül róla, hanem a Skálás csapatról szól majd. Ezt a kikötést persze örömmel vettem, e nélkül is ez volt az elképzelésem.

Demján akkor már sikeres üzletember volt, de amire egykor vállalkozott, nem volt kockázatmentes. Helyzetét a könyv borítóján egy akkori viccel jellemeztem:

- „Szalad a nyúl az erdőben, és találkozik a farkassal:
– Hová szaladsz, Nyúl koma?
– Jaj, jaj, hát nem hallottad, hogy jönnek a vadászok, és minden ötlábú nyulat lelőnek?
– Meg vagy te örülve, nyuszi, hiszen neked csak négy lábad van!
– Jó, de előbb lőnek, azután számolnak.”

***

Hogy a Skála-sztorit befejeztem, hetilapokba kezdtem el írni. Két lapban jelentek meg rendszeresen az írásaim, a Képes Extrában és a Családi Lapban. Főleg neves művészekkel beszélgettem – többek között Halász Judittal, Hegyi Barbarával, Sebestyén Mártával, Bencze Ilonával, Húvösvölgyi Ildikóval, Dargay Attila rajzfilmrendezővel, Vörös Kálmán cigányprímással. Nemcsak a művészetről, hanem egyéb kérdésekről is. De készítettem interjút más hírességekkel – írókkal, sportolókkal, politikusokkal – is, Janikovszky Évával vagy Raj Tamással például.

Senki se mondta meg, miről írjak – magam választottam meg, kivel beszélgetek és miről kérdezem.

A meseírást is folytattam – míg régen a Dörmögő Dömötörben, most a Képes Extrában jelentek meg a meséim.

Másfél évet kaptunk még a sorstól

Hetvenkét éves voltam, amikor egyszer a nyugdíjas újságírókkal kirándultunk. Férjem hirtelen megállt, és azt mondta, nála szokatlan, panaszos hangon: Jaj, nagyon rosszul vagyok!

Valahogy hazavánszorogtunk, és kihívtuk az orvost.

Másnap bevittük Lacit a kórházba. Megvizsgálták, és azt mondták, rákja van. Nem sok jóval bízattak.

Egy idő után azzal álltak elő, hogy van egy új módszer, amit még kipróbálnának.

Ott voltam, amikor a beavatkozást elvégezték. Ültem a padon, az orvos kijött az ajtón, maga előtt terelgetve a beteget. Mikor meglátott engem, csak annyit mondott: Nem váltak be a reményeink. Aztán, mielőtt elindult, még hozzátette: Néhány hét.

Kimentem az utcára és fel-alá sétáltam. Idegességemet, fájdalmamat még a düh is növelte. Hogy tudta a doktor úr csak úgy, érzéketlenül kiejteni ezeket a szavakat! Hiszen már korábban is megmondták, hogy menthetetlen, de így! És néhány hét!

Attól is félttem, hogy Laci is meghallotta, s ennek tudatában kell a betegségét elviselnie. De vagy nem hallotta meg, vagy csak úgy tett, mintha nem tudná, miről beszéltünk.

Később a klinikán megműtötték a férjemet. Én a műtő előtt vártam izgatottan, mit mond majd a professzor. Mikor kinyíltott a műtő ajtaja, a professzor derűs hangon szólt oda nekem:

– Na, most már megmarad a papa.

Ezt mondta. És én elhittem. És Lacival is elhittem. Amíg élt, nem árultam el neki, mit mondott annakidején a másik professzor.

Másfél évet kaptunk még a sorstól. De milyen élet volt ez már! Mind jobban fogyott és fogyott, egyre erősödő fájdalmak kínjait

szenvedte el. Mekkora lelkierőre vall, hogy ezeket igyekezett minél kevésbé kimutatni, hogy közvetlen környezetének ne okozzon örökösen elviselhetetlen fájdalmat az ő féltése.

Ő velem betegségében is nagyon szeretően viselkedett. Akkor mondta el nekem az ismerkedésünk idejéről emlékezve: „De hogy én akkor mennyire beléd szerettem!”

A nyolcvanegyedik születésnapját még megünnepeltük. Odaült a kandallóhoz, és majdnem belebújt, annyira fázott. Utána kicsit jobban lett, és mikor jöttek a gyerekek, az unokák – sosem felejttem el – odahívta mindegyiket a kandalló mellé, és mesélt nekik az életéről.

Húsvét hétfőn a férjem borzasztóan rosszul lett. Jutkáék éppen Ausztriában síeltek a hegyekben – nem is lehetett elérni őket telefonon. Ágiék kirándultak. Senki más nem volt Pesten a családból, csak én meg Tomi unokám. Őt hívtam fel, és taxival bevitük Lacit a kórházba.

De hogy ott mi volt!

Átalakítás folyt a kórházban. Pancser módon. Rendetlenség és kaotikus állapotok mindenütt.

A kórteremben, ahova a páromat vitték, nem volt egy szabad ágy sem. Mikor megkérdezték, hova tegyék a férjemet, azt mondta az ügyeletes orvos: Tegyenek egy ágyat a szoba közepére!

Ott állt az ágy, mellette az éjjeliszekrény. Se egy szék, ahova a látogatók leülhetnének, se semmi, ami egy kórházhoz illik.

Mindennap bementem Lacihoz. Egyre soványabb lett, egyre elesettebb.

Pár nap után végre sikerült beszélni Jutkáékkal. Azonnal hazajöttek, egyenest a kórházba.

Azon a napon mindenki bejött Lacihoz a családból. Próbálták felvidítani és rendet tenni körülötte.

Ameddig az unokák nála voltak, a férjem még tartotta magát. Azt mondta, annyira boldog, hogy mindenki eljött hozzá.

Aztán elkövetkezett az a perc, ami a legszörnyűbb volt az életében.

Amikor a gyerekek elmentek, egyszer csak azt mondta a férjem: Jaj, nagyon fáradt vagyok! Jutka lányommal kimentünk a kórteremből, hogy pihenhessen. Egyszer csak azt látjuk, hogy

kezd nagy forgalom lenni a folyosón, egyik helyről a másikra si-
etnek az ápolók. Mikor kérdeztem, hogy mi történt, azt mon-
ták, hogy meghalt a bácsi.

Nem ért váratlanul, és mégis olyan fájdalmat éreztem, mintha
most tudtam volna meg, hogy halálos beteg. Nem tudtam fel-
fogni...

Laci soha nem volt vallásos, mégis az volt a kívánsága, hogy
zsídó temetőbe temessük el.

A temetésen igazán meg voltam hatva: a ravatalozóban majd-
nem mindenki ott volt a nyugdíjasklubból. A sírnál Peti unokám
elmondta Kosztolányi Dezső Halotti beszéd című költeményét.
Amikor lélektelenül kopogtak a göröngyök a sírgödörbe, Zsuzsi
unokám egyszer csak elkezdett énekelni egy csodaszép népdalt.
Még sosem hallottam. Mikor később egyszer arra kértem, hogy
énekelje el ezt a dalt a barátnőm sírjánál, azt mondta, hogy ez
senki másé, csak a nagypapáé.

Laci halála után pár hétig Judit lányomnál laktam. Egyik nap
elmentek valahová a férjével, s egyedül maradtam a két uno-
kámmal. A gyerekek lefeküdtek a szokott időben, én is elszun-
dítottam. Mikor kinyitottam a szemem, érdekes! Mit látok a föl-
dön? Egy nagy csomagot pokróccal borítva. András unokám
volt, hálózsákban. Kérdeztem tőle, miért vagy itt? Miért nem al-
szol? Azt válaszolta, tízévesen: Csak nem hagylak itt egyedül?

Egyedül? Nem, arra nem volt példa a családukban, hogy gond-
ban, örömben magára hagyta volna egyik a másikat.

Velem is mindig törődtek. Mindig lakott valaki velem – egy la-
kásban vagy legalábbis ugyanabban a házban. Figyeltek rám, gon-
doskodtak rólam – különösen, amióta beteg vagyok. Akárhány-
szor kórházba kerültem, törődtek velem, hogy mindenem
meglegyen, ami a gyógyuláshoz szükséges. Akkor is beszéltek
hozzám, amikor kómában voltam. Legalább naponta kétszer
meglátogatott valamelyik lányom vagy unokám. Ha nem ilye-
nek, nem is maradtam volna életben.

Lányaim a könyvírásban is segítettek. Tőlük tanultam meg a
számítógép használatát. Hányszor hívtam őket telefonon, ha
valamiért elakadtam!

Az utazásról sem kellett lemondanom: nyáron egy-két hetet Révfülöpön töltök a dédunokákkal, nem is olyan régen Tomi és Andris még külföldre is elvittek.

Négy unokám esküvőjén táncoltam, fergeteges, jó hangulatban, hat dédunokám cseperedését figyelhetem.

A legnagyobb már harmadikos, a legkisebb most tanul járni. Mindegyik vidám, kiegyensúlyozott, mind más egyéniség. Mekkora élmény látni, ahogy „magukévá teszik” az egész lakást, egy pillanatra sem állnak meg. Aztán egyszer csak előállnak, és előadnak egy kis műsort, amit pár perc alatt titokban találtak ki, meglepetésként.

Mire ez a könyv megjelenik, tovább szaporodunk: megszületnek Eszter unokám ikrei is.

Ritka az olyan összetartó család, mint a mienk.

Nálunk nem volt válás, de még rokonvita sem. Senki sem iszik, senki sem dohányzik. Mindegyik lányom, unokám sikeres a munkában, elismert a maga területén. Gyerekek is, felnőttek is – csupa tehetség. Ki a tudományban, ki a sportban, ki a színpadon, ki az éneklésben jeleskedett.

A születésnapokon – egyre több van belőlük – összejövünk mind a húszan. Csodálatos élmény!

De a legkülönlegesebb a Karácsony megünneplése. Ilyenkor minden évben pár napot együtt tölt az egész rokonság, senki sem marad otthon. Kiveszünk egy üdülőt vagy turistaházat – nem könnyű megfelelőt találnunk, hiszen tizenkét szobára van szükségünk –, fát állítunk, ajándékozunk, a kicsik műsort adnak. A legfiatalabbtól a legidősebbig mindenki figyel arra, hogy jól érezzem magam. Esténként társasjátékokat játszunk, nappal kirándulunk – én is csatlakozom. Most már nem gyalog: unokáim tolnak a kerekesszékekben.

Ez a boldogság maga.

Nekem mindig kellett valami, amibe bele tudok feledkezni

A Képes Extra megszűnt, a Családi Lap pedig más vezetőt kapott, akivel nem voltak azonosak a nézeteink. A többi laptól is nyugdíjba mentek, akiket ismertem. Abbahagytam hát az újságírást, és újra belefogtam egy könyv megírásába.

A rendszerváltozáskor egyre többet olvastam és hallottam olyan személyiségekről, akiknek nézetei különböztek az enyémtől. Korábban is tudtam persze, hogy vannak, akik más elveket vallanak, mint én, de nem mélyedtem el annak boncolgatásában, hogy ők miben hisznek és hitüket hogyan élik meg.

Arra gondoltam, írok egy olyan interjúkötetet, amelynek szereplői más-más eszmében, más-más módon hisznek, mélyen és őszintén.

Miért éppen ebbe a gondolatba szerettem bele? Hiszen könnyebb lett volna olyanokról írnom, akiket régóta, alaposan ismerek. Ezen a réven egy eszmét járhattam volna körül, éspedig azt, amiben én reménykedem, amiben én hiszek.

De az én egyik legfőbb elvem, hogy mások meggyőződését is tisztelni kell, helyet hagyva a vitának, fenntartva azt a verziót, hogy hátha a másiknak van igaza. Mi több, magamnak is megadva azt a lehetőséget, hogy ha a körülményeim, tapasztalataim ezt súgják, ne röstelljek változtatni gondolatkörömben azon, amit addig vallottam, amiben hittem.

Beszélgettem olyanokkal, akiknek világnézete hozzám hasonló volt, és olyanokkal is, akik a kereszténység, a liberalizmus vagy a kételkedés hitét vallották.

Megszólaltattam Bulányi Györgyöt, Demény Verát, Donáth Lászlót, Eörsi Istvánt, Halda Alizt, Nyers Rezsőt, Popper Pétert,

Tamás Gáspár Miklóst, Újhelyi Szilárdot, Vajda Mihályt és más, kevésbé ismert személyiségeket is.

Nagy élményként éltem meg, amikor a vallási közösségek szervezéséért bebörtönzött Bulányi Györggyel beszélgettem, és ő elmondta, hogy egy cellában raboskodtak a kommunista Demény Pállal. Nézeteik merőben különböztek, mégis tisztelték egymást, barátok lettek.

Amikor a különböző hitvallású interjúalanyaimmal beszélgettem, megismertem, hogyan látják a világot. Az eltérő világnézetű emberek mélyen átértézt érveit meghallgatva, életüket, küzdelmüket megismerve kitágult a látóköröm.

***

A „Hitek, sorsok, vallomások” megjelenése után egy roppant érdekes témába feledkeztem bele.

A cigányság élete, megaláztatása, felemelkedésének lehetősége mindig is izgatott. Megrendített a Duna Cipőgyárban Elemér sorsa – hiába próbáltam segíteni neki, a közöny, az előítéletesség bukásra ítélte őt is, az öccsét is. A Dzsumbujban naponta találkoztam a cigány családokkal, belepillanthattam a szomorú statisztikákba, láttam, mekkora hátrányaik vannak műveltségben, munkában, egészségi állapotban – mindenben.

Kedvem támadt írni egy olyan könyvet, amelyik kizárólag cigányokról szól. De nem azoknak az írásoknak a sorát szerettem volna gyarapítani, amelyek felháborodnak az előítéletességen, vagy bemutatják a hihetetlen nyomort. Arra gondoltam, „sikertörténetek” bemutatásával többet használhatok.

Felkerestem azokat a szervezeteket, ahol a cigányokkal foglalkoztak, hogy tájékozódjak arról, hol találok olyan cigányembereket, akiknek a történetét érdemes megírnom.

Megkerestem Horváth Aladárt, a Roma Polgárjogi Mozgalom vezetőjét, kapcsolatba kerültem a Roma Sajtóközponttal és a Roma Parlamenttel. Eljártam a legkülönbözőbb cigány szervezetek összejöveteleire, rendezvényeire.

Ebben az időszakban a leghatásosabban az Autonómia Alapítvány támogatta a cigány vállalkozásokat. Sokat segítettek nekem is, ajánlottak sikeres vállalkozókat interjúalanyak.

Tizenhat beszélgetés került végül is a kötetbe. Olyan közismert emberek mellett mint Choli Daróczi József, Déki Lakatos Sándor, Lakatos Menyhért, Oláh Mara, Orsós Jakab, Péli Józsefné, interjút készítettem vállalkozókkal, roma értelmiségiekkel, és szülőkkel, akik gyermekeik boldogulására tették fel az életüket.

Megírtam, milyen környezetből indultak el, milyen irgalmatlanul nehéz volt az előítélettel, diszkriminációval szembenéznük, és mi volt az a kataritikus, tartást, akaratot adó élmény, amely fordulatot hozott az életükbe.

Arra törekedtem, hogy sokoldalúan megmutassam ezeknek a nagyszerű, boldogulni akaró és boldogulásra képes embereknek az életét, a közömbösséget, lenézést, ami visszaveti az önbecsülésüket, és rányomja bélyegét egész életükre. És azt is, milyen változást hozott életükben, ha kaptak egy kis törődést, egy kis odafigyelést.

„Találkoztam boldoguló cigányokkal is” lett a mű címe. Egy szépséges jugoszláv film, a „Találkoztam boldog cigányokkal is” ihletett a címadásra.

Sikeres volt a könyvem, azóta is idézik, kötelező olvasmány lett sok főiskolán, egyetemen.

A MUOSZ is méltányolta: megjelenése után megkaptam az Aranytoll kitüntetést, azt az elismerést, amelyet az újságíró-szövetség a több évtizedes újságírói pályafutásuk alatt kiemelkedő munkát végző kollégáknak adományoz. Ugyanekkor vehette át ezt a díjat Vitray Tamás és Faludy György is.

***

Következő könyvem egy olyan férfiról szólt, akinek a gondolkodása sokban hasonlított az enyémhez.

Klári húgom mutatott be neki, amikor együtt üldögéltünk a Szent István parkban, és a sakkozókát néztük a nemrég felállított asztaloknál. Boldogult sógorom kiváló sakkozó volt, minden délutánját lent töltötte a parkban.

– Nézd, az ott szegény Gyurikám barátja, Rajacic Gyuri – mutatott húgom egy idősödő férfira, aki éppen mattot készült adni partnerének. A kezében cigaretta, te jó ég! Mindjárt lehullik a hamu a nadrágjára! Szép kis lyukat hagy majd – de látszott, hogy ő erre cseppet sem figyel. Mint ahogy semmi másra azon kívül, hogy diadalmasan odamondhassa partnerének a legszebb szót: matt!

– Jó nézni, ahogy sakkozik – mondtam Klárinak.

– És hogy tud mesélni! – tromfolt rám Klári. – Érdemes lenne meghallgatnod, még könyv is lehet belőle. Nyomozó volt, tele van érdekes történetekkel. Meghívjam egy kávéra?

Mikor sötétedni kezdett, és a sakkozók szétszéledtek, Gyuri becsöngetett húgom lakásába. És amikor megkértük, hogy hát akkor most meséljen, meghallgathattuk egy sikeres nyomozásának történetét. Tényleg izgalmas volt, és érdekesen mondta el minden részletét. Látszott rajta, örülne annak, ha a többi élményét is elmesélhetné.

Szimpatikus volt, jó humorérzéssel és pompás előadói képességgel.

Megmondtam neki, hogy bármikor szívesen látom csillaghegyi lakásomon.

Egy nap aztán el is jött. Kellemes délutánt töltöttünk el együtt, megmutattam neki a cigányokról szóló könyvemet is, ami akkoriban jelent meg.

Egyre többször találkoztunk. Nekem már évek óta nem volt párom, neki nemrég halt meg – hosszú betegség után – a felesége. Mindkettőnknek szükségünk volt olyan társra, akivel beszélgethetünk a mindennapok politikai kérdéseiről, akivel meghallgatjuk és utána kivesézhetjük az erről szóló tévé- és rádióműsorokat.

Én egyedül már nem tudtam közlekedni, de együtt mindig végigsétáltunk a csillaghegyi utcákon, kiballagtunk a Duna-partra, felbuszoztunk néhányszor a Várba, elmentünk a nyugdíjas újságírók rendezvényeire – ameddig tudtam egyedül járni, nem volt olyan eset, hogy kihagytam volna egyet is –, megnéztünk egy-egy színdarabot a József Attila Színházban, ahova bérletünk volt.

Ő szeretett mesélni – volt miről –, én meg szerettem hallgatni őt, amikor séta közben felidézte életének történéseit.

88 évesen Rajacic Gyurival

Mesélt egy ütött-kopott ház lakóinak ma már hihetetlennek tűnő emberséggel együtt élő közösségről, egy mesebeli jóságú asszonyról, egy legnagyobb szegénységben is boldog családról, történeteket mondott a háborúról, a legnagyobb embertelenségekről és a legszebb emberségről. Felidézett érdekes bűnügyeket, bravúros nyomozásokat.

Hat elemis végzettséggel lett rendőrnnyomozó, később jogi diplomát szerzett, végül főiskolai tanárként ment nyugdíjba.

Úgy éreztem, elég érdekes az élete ahhoz, hogy egy egész könyvet kitöltsön tartalommal, mondanivalóval, emberséggel.

Magnóra vettem sok mindent, amit a párom elmondott, más-kor meg gyorsírással rögzítettem a történeteket.

2004-ben kezdtem írni a könyvet, de az alkotó írást megszakította egy majdnem végzetes betegség.

Egy napon az íróasztalnál az addig szerzett információkat rendszereztem, amikor hirtelen halálfélelem lett úrrá rajtam, és nagyon rosszul kezdtem érezni magamat. Az érzés nem múlt, csak egyre rosszabb lett. A torkomat szorította valami. Félttem egyedül maradni. Feljött hozzám az unokám, és odajött a lá-

nyom is. Olyan alacsony volt a vérnyomásom, hogy orvost kellett hívniuk, aki mentővel bevitetett a Margit Kórházba. Megoperáltak – mint kiderült, téves diagnózis alapján –, de az al-tatásból nem ébredtem fel. Hét napig kómában voltam, csak hó-napok múlva tudtam újra mozogni, írni.

Gyuri bejárt hozzám a kórházba, aggódva várta felépülésemet.

Csodával határos módon úgy-ahogy helyre jöttem. Mozgásom nem lett a régi, kétsaroknyira is csak kézen fogva tudtunk el-menni – de annyi erőt már gyűjtöttem magamban, hogy be tud-tam fejezni a könyvet.

Ezekben az években Gyurinak szinte két élete volt. A hét egyik felét nálam töltötte – boldog volt, vidám, mindenkivel tréfálko-zott. Csupa olyan ember vette körül, aki szerette, vagy legalábbis szívesen vette, hogyha vele lehetett. De a harmadik napon már nem volt maradása. Autóbuszra szállt és hazautazott, vagy va-laki a családból autón hazavitte. Mindig attól tartott, hogy a fia – elfelejtve, hogy az apja nálam van – odamegy a lakására. Kinyitja a ház kapuját, felmegy az emeletre, bezörget, majd erő-sen dörömböl az ajtón. Aki látja, mindjárt tudja, hogyan vetette ki emberségéből az alkohol.

A fia volt Gyuri életének megkeserítője. Fiatalkora óta kívánta az alkoholt, és amennyire nyugdíjas édesapja pénztárcája en-gedte, mértéktelenül védte is. Vagy tizenöt éve nem dolgozott, minden kiadását az apja fedezte.

Gyuri élete végéig reménykedett, hogy megjavul a fia. Elsimí-totta a „balhéit”, rendőrségi ügyeit, kifizette felhalmozott tarto-zásait.

– Soha többé – mondta ilyenkor őszinte bűnbánattal a fia.

Ez azonban csak ígéret maradt – megint jöttek a kifizetetlen számlák, a kocsmai barátok, a mindennapos pénzkunyerálás. A fiú továbbra is becsapta az apját, hazudott neki, lopott tőle, egyszer még meg is ütötte.

Eljött az idő, amikor Gyuri időnként csak nézett a levegőbe, semmit se szólt. Eleinte megkérdeztem, mi bántja, de aztán hagytam: tudtam, hogy a fia legújabb stiklijei kötik le a gondo-latait.

Egy éjszaka, amikor egyedül volt otthon, elesett, combnyaktörést szenvedett. Kórházba került, megoperálták, de nem gyógyult fel. Őszintén szólva, nem is akarta igazán a gyógyulást.

Így élni?! Nem! Akiket szeretett, mind elvesztette. Felesége, leánya meghalt. Az unokájától – fia gyermekétől – kiskorában eltiltották, nem alakult ki köztük szinte semmilyen kapcsolat. Fia csak keserűséget okozott, rá nem számíthatott.

Csak én maradtam neki.

Egy kilencvenéves asszonyra támaszkodjon? Az ő családjára rakjon újabb terhet?

A beesett arcú, sápadt férfi életének legvégső tiszta percében azt súgta a fülembe – miközben simogatta a kezemet:

– Csodálatos, hogy két ilyen idős ember ennyire szeresse egymást!

Aznap javítottam ki az utolsó hibát a könyvemben. Még abban az évben megjelent, „A tetthely beszél” címen.

***

Nekem mindig kellett valami, amivel foglalkozni tudok, amibe bele tudok feledkezni, ami miatt nem érzem céltalannak a napjaimat. Amint egy könyvem megjelent, már hozzá is láttam a következőhöz. Egy hirtelen ötlet, és elindult a munka – és addig folytatódott, amíg elégedetten megállapíthattam: kész az új könyv. Átadhatom a kiadónak.

Az első még írógéppel készült – ötször-hatszor átgépeltem, mire úgy láttam, hogy elfogadható. Hát, ez bizony kellemetlen és időt rabló munka volt. Aztán – akármekkora műszaki antitalentum vagyok – megtanultam számítógéppel írni. Egy világ van a kettő között. Nem sorolom, mi minden, csak azt említem, ami számomra a legfontosabb. Annyiszor javíthatom, írhatom át a szöveget, ahányszor kedvem tartja. Be kell vallanom, ki is használtam ezt a lehetőséget. Minden könyvemet számtalanszor átnéztem, és addig szépítgettem, annyiszor írtam át, amíg nem éreztem úgy, hogy ennél szebben, jobban nem tudnám kifejezni, amit mondani akarok.

Gyuri halála után nem találtam a helyemet. Szívesen írtam volna élő, eleven riportokat – de nem tudtam már egyedül elmenni hazulról, arra pedig nem számíthattam, hogy interjúalanyaim jöjjenek el hozzám.

Hát mit tegyek?

A család, a barátok minden könyvem megjelenése után nyaggattak, miért nem írok most már a saját életemről. Annyi mindenben mentem keresztül, annyi élményben volt részem – miért mindig másokról szólnak a történeteim?

Nem, egyszerűen nem volt kedvem erre.

Az összes könyvem úgy született, hogy beszélgettem érdekes emberekkel. Megnyíltak előttem, elmondták, hogyan élik életüket, felfedték gondolataikat, gondolataikat – azokat is, amelyeket másoktól eltitkoltak. Büszke voltam erre, boldog voltam, ha eddig a pontig eljutottam.

Nem saját magamra vagyok kíváncsi, hanem másokra.

Soha életemben nem írtam magamról egyebet, mint néhány csupasz önéletrajzot. Azokat is csak azért, mert ahová állásra jelentkeztem, mindenhol megkívánták. Nem szerettem azon gondolkodni, amin már túlhaladtam.

De most – kedvem támadt magamat meginterjúvolni.

Hogyha kedvem van rá, miért ne tegyem? Hát belevágtam, s közben egyre jobban s jobban éreztem, hogy érdemes volt.

Visszacsalogattam a gyerekkoromat, a fiatalságomat, megidéztam azokat a helyeket, ahol éltem, azokat az eseményeket, amelyek velem történtek. Eszembe jutott sok minden, amiről azt hittem, régen elfelejtettem már.

Írás közben mintha egy mozifilm pergett volna le előttem. Láttam a Breccsnejder bácsit meztelenül énekelni az ablakban; a Breszler Juliskát, amint nyakig betemeti a húgomat a homokba; hallottam, mintha a mennyországból jönne, ahogyan a szombati asztalnál a Weisz gyerekek együtt énekelnek; átéltem anyánk rémületét, amikor meglátta, hogy kilógatjuk a lábunkat az emeleti ablakból; éreztem a számban a kukoricaegyelés után szedett szeder fenséges ízét; újraéltem azt a gyönyörűséget, amikor első szerelmem derekát átfogva ródlizok a Svábhegyen; összeszorította szívemet a rémület, amikor belépett Fittaiékhoz a detektív:

„Maguk zsidó személyeket bújtatnak a szekrényben”. Kislány voltam, aki a téren diabolózik, fiatalasszony, aki örül a rózsadombi lakásnak, és idős nő, aki három unokájával vízibiciklizik a balatoni újságíró-üdülőben.

Megjelent előttem minden, ami jó és rossz történt az életemben. Leírtam, és visszatesszem az emlékek közé.

Most már megmarad minden történet, amit eddig csak meséltem a gyerekeimnek. Fehér papíron, fekete betűkkel. Amíg világ a világ. Elolvashatják az unokáim, a dédunokáim, és ők is továbbadhatják gyermekeiknek.

Kilencvenkét évesen, ez nem csekély öröm.

Fotó: Borbély-Kál Cecília

Együtt a család

1. generáció: Juhász Lászlóné, született Friedmann Julianna
2. generáció: lányaim és vejeim: Ági és férje, Gyenes Gábor a képen tőlem balra, Jutka és férje, Makara Péter mögöttem
3. generáció: unokáim, unokavejeim és unokamenyeim: Ági családjá jobb oldalon: Zsuzsi és férje, Kocsis Nándor a második sorban, Tomi hátul, Peti és felesége, Gonda Erzsébet a harmadik sorban; Jutka családjá baloldalon: Eszter és férje, Tajti Ákos a szélén, András és felesége, Földes Petra hátul
4. generáció: dédunokáim: első sorban balról jobbra Andris, Kata, Petyka, Misu, hátul Dávid és Anna

KRONOLÓGIA

1866. Édesapám, Friedmann Zsigmond születési éve
1876. Anyósom, Róth Janka születési éve
1889. Édesanyám, Fischer Berta születési éve
1912. Férjem születési éve
1918. *december* Szüleim házassága
1920. *június 14.* Születésem napja
1922. *október 15.* Klári húgom születése
1925. Apám halála
1934. Befejezem a polgári iskolát
1934. Három hónapos gép- és gyorsíró iskolát végzek
1935–39. Különféle segédmunkákra alkalmaznak
1934–35. A Mizrahi cionista szervezetbe járok
1936. A Hanhasz cionista szervezetbe járok
1937–38. A Somer cionista szervezetbe járok
1938. Az első zsidótörvény korlátozza a zsidók foglalkoztatását az értelmiségi szakmákban, kivéve azokat, akik 1919 augusztusa előtt tértek keresztény hitre
1938–1942. A VI. kerületi szocdem ifikhez járok az Izabella utcába
1939. A második zsidótörvény tovább korlátozza a zsidók alkalmazását, illetve megtilt egyes kereskedelmi és ipari tevékenységeket. Zsidónak számítanak most már mindazok, akiknek legalább két nagyszülője zsidó vallású volt
1940–42. A Nap utcai Lámpagyárban dolgozom
1941. *június 26.* Magyarország hadba lép a Szovjetunió ellen
1941. A harmadik zsidótörvény megtiltja a zsidók és nem zsidók közötti házassodást és nemi kapcsolatot. Mindenki zsidónak

számít, akinek legalább két nagyszülője zsidó vallásúnak született

1942. március 15. Tüntetés a Petőfi-szobornál

1942 tavasza Megkezdődik a szlovák zsidók deportálása, amit
összel leállítanak; több ezer szlovákiai zsidó Magyarországra menekül

1942. március–április Kommunista „lebukások”

1942. április–június Szarvason bujkálok Rózsi néniéknél

1942. november Munkaszolgálatra rendelik a 18-48 éves zsidó férfiakat

1943–44. A Klein-féle jelvényüzemben dolgozom

1944. március 19. Magyarország német megszállása

1944. márciustól Zsidóellenes rendeletek: telefon elkobzása, ki-
zárás a kamarákból, kitiltás moziból, színházból, fürdőből,
élelmiszeradag csökkentése stb.

1944. április Zsidóknak kötelező a sárga csillag viselése

1944. június Deportálások

1944. június Csillagos házba költözés

1944. október 15. Horthy kiugrási kísérlete (a rádióban elhangzik
a proklamáció)

1944. október 16-tól Szálasi vezetésével nyilas uralom

1944. december végétől Budapest ostroma

1944. január 18. Pest felszabadulása

1945. A Vörösmarty utcai MADISZ-szervezetbe járok

1946-48. A MOGÜRT-nél, majd a Fogaskerékgyárban dolgozom

1948. március Száznál több főt foglalkoztató üzemek államosí-
tása

1948–1949 őszéig a VIII. kerületi pártbizottság kultúrosa vagyok

1948. augusztus Házasságkötésem

1949 végétől–1956 elejéig Az MNDSZ-nél dolgozom

1949. szeptember Rajk-per

1949. november Ági lányom születése

1953. február Judit lányom születése

1956. A Népújságnál (a Pest megyei Pártbizottság lapjánál) va-
gyok riporter

1956. február Az SZKP XX. kongresszusa

1956. október 30. és november 4. között a lap neve Valóság (független napilap)
- 1957–75. A Május 1. Ruhagyár Konfekció c. lapjánál vagyok riporter, majd a Duna Cipőgyár Futószalag című lapjánál szerkesztő
1968. Új gazdasági mechanizmus
- 1974–1983. Unokáim születése
1976. „Híradás a Dzsumbujról” c. könyvem megjelenése
1978. „Tétova vágyakozások” c. könyvem megjelenése
1989. „A Demján-titok” c. könyvem megjelenése
1993. Férjem halála
1996. „Hitek, sorsok, vallomások” c. könyvem megjelenése
1999. „Találkoztam boldoguló cigányokkal is” c. könyvem 1. kiadásának megjelenése
2003. „Találkoztam boldoguló cigányokkal is” 2., átdolgozott kiadásának megjelenése
2004. Első dédunokám megszületése
2009. A tetthely beszél c. könyvem megjelenése
2013. Nyolcadik dédunokám megszületése

Fejezetválasztó képek

- I. rész: A szerző édesanyjával és hűgával
- II. rész: A Lánchíd roncsai a Vigadó tér felől. Fotó © Fortepan
- III. rész: A szerző férjével, 1948
- IV. rész: A szerző riportot készít a Május 1. Ruhagyárban 1960 körül

Tartalomjegyzék

I. RÉSZ Gyerekkorom	7
Király utca 11.	9
Két család, két külön világ	17
Mikor milyen játék volt divatban	31
Negyven lány, kopott iskolapadokban	40
Vallásosságunk őszinte volt, bensőséges, igaz érzelem	48
Megjött a legszebbik napunk	51
 II. RÉSZ 1935–1945	 55
Csak szezonmunkák, húszfilléres órabérért	57
Mindenkinek megvan a maga útja	65
Első szerelmem	77
Óvatosabbnak kellene lennetek, ilyen időben	85
Mind prima szakember, és szervezett munkás	88
Menj Szarvasra, Rózsi nénihez	96
Öntudatosabbak, felszabadultabbak voltak, mint mi	102
Amire legsötétebb álmunkban se számítottunk	107
Miért szalad úgy az a lány? És miért lohol utána a katona?	121
 III. RÉSZ 1945–56	 131
Hittük is, hogy így lesz	133
Vár engem, jöjjetek, amint csak lehet	140

Az lesz a dolgom, hogy emberekkel foglalkozzam	147
Fantasztikus érzés volt, de szorongató is	152
Egy ilyen embernek adnál kosarat!	155
Mindenfélét kitaláltunk, ami nem került pénzbe	163
Teljesen ki voltam borulva	171
Valóságos főnyeremény volt ez a cserebere	178
Történelmi dolgokat éltem át	183

IV. RÉSZ 1957–2013	197
---------------------------	------------

Cikkeim sokszor vitát kavartak	199
Nyolc év gyilkosságért	212
Nyugdíjas éveink	217
Miért ne írhatnék riportok helyett könyveket?	225
Másfél évet kaptunk még a sorstól	231
Nekem mindig kellett valami, amibe bele tudok feledkezni	235
Kronológia	245

